

КЊИЖЕВНИ ЛИСТ

ОРГАН „ЦЕТИЊСКЕ ЧИТАОНИЦЕ И ГОРКОГ ВИЈЕНЦА“

Свеска
XII

Изази крајем сваког мјесеца у свеснама од 2 табана велине осмине
Цијена је листу за Црну Гору 4 круне, а за иностранство 6 круна — на годину.
— Рукописе, писма, часописе и новине у замјену, ваља слати Уредништву;
а претплату Администрацији „Књижевног Листа“ на Цетињу. —
Рукописи се не враћају.

Година
I

Њ Е Г О Ш У

Грбови казују славу што је земљом прошла, —
Казују и путе к слави, што још није дошла.

Св. Сава од Никанора Грујића.

*

Гдје је дух, ондје је слобода.

Св. Павло.

Гром удара у високе горе,
Али Ор'о грома се не боји,
Већ с Ловћена пази на злотворе
И гр'јехе пм из висине броји';

*

Хитру муњу под небом освоји,
Па гдје страшне стихије се боре,
Ту Дух врли за слободу поји,
А пјесма је као бурно море.

*

Србин слуша ту пјесму ватрену,
По б'јеломе св'ету разглашену
Па узима Горског В'јенца цв'јеће.

*

Залијева, те увенут неће... —
То је понос српском у племену,
Вјечна слава РАДИНУ имену!

Дубровник.

Поп Шико.

П а т н и ц а

(С в р ш е т а к)

У души сваког Г—на бјеше паклена рушевина, а у оним кућама из којих бјеху одведени: дјед, отац, муж... јаук и запјевка бјеху нашли стално пребивалиште. Како ли је тек било у кући Томаша Попова?! Јана Томашева и кћер јој кукаху као кукавице. Јадна Мара у истом врту, гдје је некада цјевала жалопојке својој љубави, нарицаше сада очајно за онијем, којем њена љубав бјеше најнепријатнија.

Све новији и новији гласови стизаху у Г** о попу Раду и дружини му. Они су отјерани негдје далеко на исток и тамо су, како се чуло, удављени. Сво се село у црно зави за својим првацима.

На кућу Томаша Попова није се нико обраћао. Од ње се бјеше отуђила и најближа својта. Мара је изгубила цјк и себи и дому. Свако је мрзијаше, као да бјеше десеторо под капом родила. На просца није могла ни помишљати. Не шћаше је узети ни онај, који нигдје дјевојке не могаше наћи.

Мартин је био некуд отумарао. Послије године дана поврати се опет у село. Бјеше се сасвим промијенио — ни у чему онај, који је некада био.

Једног се дана разнесе глас по Г** да је Мартин Никић испросио Мару Томашеву.

— О ђ! нашли су се! — рекао би неки. Други слегне раменима, а трећи се подругљиво смије.

Село је остало без попа. Испрва се ишло к околним свештеницима, кад је била потреба, али кад се већ „посигурно“ знало, да поп Раде није у животу, Г—ни почеше размишљати о његовом замјенику.

У селу бјеше неки Бокун Куковић, сиромашак и не баш доброг гласа. Зли језици су говорили, да и не божићкује од своје муке. Самоучки је био научио нешто књиге, те се пришијевао уз попове и пратио их по парохијама носећи им торбице или котлиће са водицом. Од тога му је понешто пријењало, ако ништа, а оно по који добар ручак или вечера. Умио је резати „проскурњаке,“ па је и од њих по коју пару текао; а већ рекох што му се зборило: ако неком замркне бравинче у пољу, тражећи га, прво је помислио на Бокунув нож.

— Пошто је поп Раде из села одведе, нико у Г** не знаваше књиге до Бокуна. Почело се зупкати, да би се Куковић могао запопити. Испрва је овај глас сваком био чудноват, али што је више разговор о том по селу кружио, то се ствар чињаше све обичнија, а најпослије боље је било имати ма каквог попа, но никаквог. Бокун бјеше обиснуо око сеоских старешина. Мјесецима је молио, да га изаберу за попа, а све је удешавао да својим понашањем угоди и малом дјетету у Г**. Селу се учиње као да му је овог човјека судбина намијенила.

Бокун је најпослије добио црквени печат, те с њим потврдио препоруку, коју је он сам, од стране општине, минејским словима написао. Једног дана га несташе. По селу се причало, да је отишао у Приврен к владици, да га запопи.

Куковић се повратио с брадом и објави, да се запопио, у шта није нико посумњао и село га прими за пароха. Његове су раније мане тониле у заборав, а и његово сиромаштво брзо излиња. Несрећан је био у томе, што му понадија убрзо послије овога премину!

Прољеће се већ трећи пут јавило од онда, кад у мал не би срушена црква у Г.*.*

Зора је. Даница се појавила и тице је поздрављаху умилном пјесмицом. Људи мирни — још се спава и видиш на сокаку тек понеко од оне чељади, што жртвују јутарњи сан, гдје дремљиво жура за послом. Свиће; лупа виједро о бунарску лубуру, а водарица разјапила уста: „Ха-а-а...ха-а“ — зијевне. Закокотале кокоши и прхају с легала. У Г.*.* бива све живље — заборавих вам рећи, да смо опет у овом лијепом селу. — И ратар је пошао к њива. Пред собом гони волове у јарму, а преко рамена превргао сјеме у тањестру*; жацне бадљем љевака љ деснака, а волови трпућу по неравном путу. — „Укшо!“ — виче пастир на угиче, а они хитро тџпкају, и по такту њихова хода ударају јасна звона, која је прости чобан дивно сложио, те су им звуци у хармонији. Ето већ дана и тамо далеко на истоку блиста се Проклетија у руменилу, које нам сунце ива те величанствене кулисе помаља. — Краве ричу по селу, а поређар** завикао: „Пупштајте говеда море-е-е!“ Јутарњи зефир однесе овај груби глас по селу и домаћице хитају, да марву ослободе вева. — На гранатој мурви, која је пред кућом некада Томаша Попова, а сада Мартина Никића зачакори једна сврака.

— Некакав абер — вели Мартин, који у дворишту спремаше седленика.

Стасита младица, сва у црнини, достојанственим кораком ступи пред Мартина и нешто му додаде. Нешто проговори, а глас јој звонак.. Вјетрић подиже црну мараму над лицем спуштену, те јој се могаше видјети ли-

це дивни примјер класичке љепоте лица Српкињина, а свака црта на том лијепом лицу показује ти стварност. Израз јој тужан те свједочи, да је ова жена много претрцјела. — Читалац погађа, да му говорим о јунакињи моје приче, о Мари, кћери Томаша Попова, а жени Мартина Никића.

Коњиц врдаше поред бињекташа, а Мартин гледа прилику, да га узјаше. Мара се загледала у јдну прилику, која се бјеше одвојила од главног сеоског пута и упутила се младом пару. Човјек је то висок, погурен; сиједе му власи више испод поабаног феса, те се вјетрић с њима титра. Костато му лице покмашћело и испијено, те издаје слику правог мученика. Корача журно, нервозно. Понекад дигне главу и погледа око себе; у том као да му малени врачак тумијесне по испашемом лицу. Ступи већ пред Мартина и Мару. Бијесни коњ се још не даваше узјакати, већ сјокну у страну и Мартин се развика на њега, а Мара у том врисну. Муж јој се изненади, па пусти коња и окрену се жени, ал' она у загрљају чудноватог старца!

— Бабо... сунце огрејало... Је л' истина?! — клицаше Мара збуњено, а Томаш Попов, човјек, који је као мргав ожаљен, ћути у загрљају своје јединице!

Мартин се окаменио од чуда и кад се Томаш отрже из кћериног загрљаја, приступи му бојажљиво. Томаш га пресјече страшним погледом и Мартин стаде као укопан.

— Шта ћеш ти ту?! — упита старац сурово.

— Ја... ја... заусти Мартин, па заћута.

Томаш се окрену Мари и мјераше је ужасним погледом.

Мара клече:

* Врећица.

** Сеоски говедар.

— Бабо! Опрости! Ми... ми смо чули за тебе... ја сам... ја... увела Мар...

— Ха-ха-а-а — насмија се Томаш јадовито, а на лицу му се указа знак бијеса, који му душу раздираше; — то бјеше онај исти Томаш, којег израније познајемо. Он одјури као фурија пут кутњих врата, и не окренув се више на зета и кћер.

Сјутрадан је задимила једна сиротињска кућица на крају Г* * која је подуже била без становника, те сва бјеше зарасла у аптовину. Томаш Попов отјера Мартина и Мару из своје куће у чему се затекоше, да нијесу са собом ништа однијели.

Јана Томашева је преминула три мјесеца прије, но јој се муж повратио и сад овај чамаше сам на огњишту и не остављаше га. Светина је нагрнула, да види мученика и њему то није годило. Питали су га за другове му, а он је само кратко рекао да су сви помрли од своје, тамо негдје далеко у туђини. Народ се од Томаша одби и по селу се чудновато о њему причало. Свак је био увјерен да је „шенуо“.

Мартин и Мара су пребдили прву ноћ по досељењу у свој куће рак, јер се нијесу имали на шта ни спустити, напо на голу земљу. Ватра је сву ноћ горела, а они поред ње ћуте, понекад уздахну, очи се за свијетле...

— Из пуне куће изађосмо као глијето иза паса — вели Мара преко плача.

— Е — даде глас Мартин и не погледав жену.

И Мара се замисли; мислила је на догађај, на самохраног оца. „Ко ме га чува?!“ упита она себе и у мало не зајоца. Сузним очима погледа Мартина; поче размишљати о њему и као да је нешто охрабри. Њена погрешка, ради које је отац

гони, учини јој се ништавна; она се осјети праведна и очев јој се поступак учини такав да га се гнушаше.

Када је свануло Мартин изађе у село, па се брзо поврати кући.

— Крећу сељани у Стамбол — вели прилазећи Мари.

— Па нека и' — прихвати Мара, а Мартинове је ријечи убодоше.

— Боље ола, да и ја идем.

— Што велиш, ако Бога знаш?!

— цикну Мара.

— Ја не би тамо дуго остâ, док измучим толико, да могу купит' једне волове, е не можемо овако; како ћемо се мучит' без ајвана? — Креће и Ајдар Омеровић — и продаје волове, а с њима и рало и сјекирицу и остањ... само да се човјек закуса и да заоре.

— Је су ли добрити волови? — пита Мара.

— Ка иједни.

— Ми ћемо и' купити!

— За шта? — вели Мартин зачуђено.

— Имамо за шта, пред душом моје мајке — рећиће она — знаш да ми је још док сам мала била, намијенила оно, што је имала особлака; равно је сад педесет талијера: дваес у Гвозда Маскића, а триес у Петра Ганића. Отиди и кажи и' како смо остали. Добри су љуђи, дако ти дадну главне, а добит нека и' је проста. Ја мним ћеш моћ' за тал'ко купит' те волове.

— Ја нећу, да ти руке испразним — вели Мартин тронут.

— Не гледам ја на то, ми хоћемо да кријепимо дом — соколи га Мара — но иди, да не прођу ти волови!

Мартин је купио волове и мало по мало завијаше своје сиромашно гнијевдо. Бјеху обоје задовољни, али и то задовољство не потраја дуго.

Послије неког времена Мара почне одлазити очиној кући. Не даваше

јој срце, да потпуно напусти самохраног и изнемоглог родитеља. Он ју је испочетка зловољно примао, а који пут је и отјерао, али је она опет уринтавала к њему. И Томаш се на њу привиче, па послѣје затраживаше, да му дође и кад њој није било по вољи. Неки пут би је по више дана код себе задржао, а она јадница не смије да му се противи.

— Да идем дома — вели једног дана Мара.

Томаш је погледа попрѣјек.

— Дома?! — вели он подругљиво — баш си се удомила, лијеп нарок — и усне развуче на смијех, који вријеђа, уједа за срце.

Мара се окрену од њега и бризну у плач; немаше моћи да се одупире.

Мало по мало па Мара почне оставати код оца по више дана, недјеља, па и мјесецима. Њој је ово испочетка било врло тешко, али је била немоћна према очевој суровој вољи; послѣје се и она томе привиче, а Мартин јој за дуго ништа и не примјети.

Томаш се мало по мало почео мијешати са свијетом. Стари га пријатељи почеше похађати, а и он њих. Бог му је био дао доста. Бјеше све издашније руке. Чинио је у кући говбе и позивао на њих сву својту сем Мартина, па и многе што му не бјеху ништа. Мара је у оваким приликама свакад бивала код њега. Отац је поче слати на славе и свадбе у својих пријатеља и то не само у Г** но и у друга села. Ова се жена привиче чудноватом животу. Гдје је човјек није могао видјети. Ни један сабор у Зети није прошао, а да она не буде на њему.

На све женинепуступке Мартин се само показива зловољан и ништа више. И радним даном и свечаником налазио се у пољу, а понекад се затвори у кућу, па ту чами. Није

могао бити у друштву с никим, јер је опазио да га сељаци узимају на подмијех. О Мари се по селу говорило свашта и Мартину је то све до ушију долазило. Пријатељи су га нукали, да већ не трпи срамоту, коју му жена наноси. Сигуран је био с тијем, да све ово није без нечега, Бјеше му већ тешко трпјети поругу. Колико ли је тек пута чуо, сеоске алапаче, гдје јавно о жени му ружно зборе. Иде он тако путем, а сељанке пред њим развезале о Мари.

— О, она не мари за њега, живота ми браћина, кол'ко да га нема живого — тани једна.

— А зар је ја не знам — калижежницу — додаје друга — има кучка јарана и пребројит и' не може.

— О друго, зар не знаш, кол'ко се јада око ње учиње, кад бјеше ђевојка — прихваћа трећа — богме друге се не удају по својој вољи, па се опет нађе нека, да шара, а камо ли веће она?! Оставила живого мужа; готово никад није код њега.

Мартин од природе бјеше ћуталица; не бјеше пријек ни за најосјетљивије ствари, — за све чекаше лагани исход. Али му срце бјеше као восак, на којем се сваки утисак вјерно познаје — вазда је за готово примао ма шта чуо. Зловоља га све више обузимаше. И према Мари постаде осорљив. Она јадница није ни слутала о томе, што је на његовој души. Чујала је и она, што се о њој по селу говори, али је била толико наивна, да је мислила, е је то све ништавно. Мартин за њу бјеше човјек, који је предобар, који њој вјерује, који њу познаје — зато и није била према мужу опрезна, те му је сваким даном давала прилике, да појачава своју сумњу о њој.

— Мартин се најпослѣје постао, да се увјерн о Марином невјер-

ству, али поред све муке не мога ништа докучити...

Био је тројичински понедјељник Мартин устао рано и отишао у поље, да види је ли му ливада већ приспјела за косидбу. Мару је оставио код куће. У пољу је провео цео дан и кад се пред ноћ врати не затече жену дома. Сио је уморан пред кућу. Сунце је зашло и хладни ноћник пирка од језера, па те освјежава послије дневне жеге. Попац је у трњаку започео своју вечерњу пјесму, а кокошке се намијештају на легалу и удариле у свађу. Мартин се занио; срце му је обавила туга и све што на чула осјећа несносно му је. Чисто би запријетио вјетру, да га не дира; готов је био сподбити неку мотку, те омлатити трњак у којем се попац чујаше и растјерати кокоши, што несносно цакају.

Маленим трашком, што се као змија вијугаше кроз густе коров од главног сеоског пута до куће, промицаше се једна прилика. То је била Мара.

Бе си била? — вели јој Мартин набусито, кад му се приближи.

У В.*.* вели Мара.

— А што?

— Па био је сабор, зар не знаш — пита усиљено.

— Зло би било, да је то без тебе прошло?!

Мара га погледа зловољно и не проговори ништа.

— Нећемо више тако! — наста вља Мартин ијетко.

Мари све теже. Од како се Марином састала никад није овако строг према њој био. Не одговори му ништа, већ погледавши га испод очију оде у кућу...

— Што ли му је? — говорила је Мара сама собом — промијенио се; много се повлио... Нека ме и он почне ћерати, па да се давим, другога ми лијека нема... Може бити

чуо је, што вли језици зборе!... О разгубали се да Бог да!!!...

Уђе и Мартин. Мара стави у чело огња трножац, те јој муж сједе. Ђугао је, а ћутала је и Мара загледавши се у комад свињске печенице, који пршташе на ватри. То је била вечера за сву кућу. — Мартин одједном диже главу и погледа у черен; постоја тако неколико тренутака, па сагну главу и протрља се руком по челу. Лице му се мало озари; скочи хитро, те приступи кревету и поче се свлачити.

— Зар нећеш вечерати?! — пита га жена.

Мартин не одговори, већ хитро леже у постељу.

Мара измаче ражањ са месом и блесаво се загледа у ватру на којој пуцкараше суха врбовина... Једна умиљата мачица таре се о Мару и преде погледујући на месо; тражи, да јој се што удијели, али гадарица на њу и не помишља. Стари се мачак дошуња до ватре и зграби месо онако с ражњем и одвуче га под оближњу бачву. Мачица дрекну и отрча грабљивцу, да му се понуди за ортака, али се маџор ужасно раздера, те она јадница уплашена дотрча Мари и маукањем јој се жаљаше на неправду. Мара није ништа од овога опазила. Била је занијета.

— Чујеш, жено! — викну Мартин и трже је из заноса.

— Чујем! — одговори Мара и скочи.

— Подмажи кола, а с петра скини они казан. Јеси л' чула? —

— Добро — вели Мара.

— На што му казан — мислила је — што ће да работа?! Сјутра је трећи дан Тројичина-дне, не работа се, што ће му кола?! И опет сједе и задуби се у мисли. Мислила је на мужа, на оца, на себе, на своје поступке, којима је вријеђала Мартина,

али се ипак правдала сама себи, правдала се тиме, што се не може оцу одговорити; осјети свој незгодни положај међу људима — у свијету. „Ох мајко моја!“ отрже јој се из уста са уздахом и бризну у плач....

Мара је легла. Превртала се час на једну час на другу страну. Мисли блуде и одгоне сан. Не трену ни мало... У једно доба се Мартин промигољи и јекну.

— Жено! — викну он рогобатно.

— Чујем — одговори Мара бојажљиво.

— Знаш ли, је ли поноћи?

— Ја мним јес'.

— Диг' се те запали луч!

Мара се диже. Распршка ватру, дуну и припали луч. И Мартин се диже, обуче се, обу и уми. Оде у појату, те одријепи волове и догјера их до кола. Окрену се к истоку и прекрести се.

— „Боже и света Тројце, праштајте греховање!“ промрља за се и по том упреже и натовари казан и још неке ствари. Попе се на кола и развика се на волове, те кренуше. Позва Мару, да и она с њим пође.

У расвитак стигоше Мара и Мартин на Кадића Бријег, који дубоко васијеца у Црни Жар, рит, што се пружа поред Скадарског Језера. По рити се тице расћеретале — веселе се зори. Лишће на густој трсци шушћаше покренуто јутарњим вјетрићем, а том шуштању глас чудноват, потејећа на неку тајанственост. — Булуна са врбовог шуља незграпним гласом јавља, да је добро оброковала и да ће отпочети дневно спавање.

Мартин се скиде с кола, уве волове за пороже и проведе их кроз густиш од свакојаке траве, из које се промаљаше по који цбун

ивовине. Кола су ишла коницима, који се кроз траву једва разликоваху. Одједном се указа једва десетак корачија широки и мало нешто дужи лазић опкољен врбама, густим шеваром и трском.

— Ја — еја! — викну Мартин на волове и они стадоше. Кола закрчаше и мачков* тресну о тле, пошто Мартин извади спице из телига. Волови потрчаше преко лаза и кљуштише у густиш, а јата тица преплешана зацакаше тамо у лугу; оставише легала и лепршаху у јутарњем зраку.

Мартин скиде сацајак** с кола и поче га намјештати на средину лазића. Мара само блене; приступи и она колима и поче скидати казан. Мартин јој поможе. Мара га погледа бојажљиво. Још је онако натмурен као синоћ. Намјестише казан. Мартин уве један котлић, који су са собом понијели и зађе у густиш. Мало доцније врати се пунијем котлом воде, коју изасу у казан и по том оде, да још донесе.

Мара видје, да се спрема вода за гријање, па зађе испод неких врба те накупи, нарамак сухог грања. Принесе дрва казану.

Кад бјеше све готово, Мартин украса; подложи ватру под казаном. Сухо грање запршта; огањ плану и кроз кратко вријеме поче се мрштити површина воде у казану, а мало затим кључ проби њене боре.

Мартин скиде табан са свог цефердара и спусти га у казан!

Мари све чудније. Муж је погледа. Бјеше страшан! Она га никад није таквог видјела. Из очију избија злоћа, а на лицу му читаш одлучност.

* Руда.

** Гвоздени треножац, на који се намјешта казан.

Мартин подиже мало десну руку, на којој бјеху прсти стиснути, а само кажипут истакнут и рука се покрену у правцу ка казану.

— Извади ови табан голим рукама! — грмну Мартинов глас.

Мара се облену.

— Мартине!?

— Чујеш што ти рекох?! — раздријесе Мартин страшније, но малочас.

— Рапта Мартине?!

— Ти ме вараш ти си....

— Ја?! прекиде му Мара последњу ријеч.

— Ти, ти, мислиш; да ја не знам све.

— Што знаш?! Мартин!!

Он само показа руком на воду, што се комешаше у казану!.

— О нијесам Мартине ... Нијесам живога ми Бога! Нијесам ...

— Ја вељу јеси, а то збори и цијело село, — а ако нијеси, то ће се сад виђети; ако си права ето....

— О не мучи ме, Мартине кућо моја! — викну јадна жена и полети мужу. Он је немилосрдно одгурну. Поглед му сада бјеше преврив. То Мара прочита из његовог лица. Нађе се усамљена, без никога. Свијет се заклео да ју мучи. Мартин је само строг извршилац тог свијета; нема јој помиловања! Смркну јој се пред очима; замисли се и занасе.... Сузе престадоше и јави се одлучност. Још једном погледа мужа. Он још онаки...

Мара се окрену к истоку.

— Боже смилуј ми се — јечи јасни глас, а зефир то разнесе по пустом лугу, по трави, по цвијећу, што је обасуто росним капљицама њежним, осјетљивим, као што је срце чане и увријеђене жене.

Мартин диже главу. Сунчана се кугла помањала иза Проклетије. Лијепа природна слика, бјеше страшна човјеску који је гровни корак пре-

дузео, а у двоумици је и великој душевној борби... Жена засукала рукаве и хоће да рукама кљушти у кључалу воду; на лицу јој одважност и мирноћа анђеоска. Она се нада у Бога и његов праведни суд. Њено лице некако величанствено, а тамо преко ње сунчана кугла као крвава... Мартина ова појава збуни; престрави се од страшног призора и као у смртној борби — полети својој жени. У тренутку стегну њене руке својима, када Марини прсти тек што не бјеху заронили у воду. Мара се трва, хоће да изврши што је наумила. Мартин је одвуче од казана, и она се буђаше као из неког сна.

— Маре, добра Маре, спрости ми! — мољаше Мартин скрстив руке пред својом женом.

— Нек ти је просто! — одговара Мара мирно, изнемогло.

— Нек не зна нико за ово!

— Нико, никада — вели Мара — но идимо, да нас ко овђе не затекне.

— Да прежемо....

— Али нема нам волова, сигурно су отишли горе у ливаде. Не, да не прежемо, би се људи досјетили. Ја ћу упрегнут', пред мрак па ћу поноћи доћ', а ти иди одма'.

— Добро — вели Мара — остани збогом!

— Да ти је добра срећа!

И растадоше се обоје преображени.

На Велику Суботу одноћи бјеше се скупио пред црквом у Г** велики свијет. Челаде по челаде улазише к свештенику на исповијест. Дође ред и на нашег познаника Мартина Никића. Младић смјерно ступи у цркву. Кад на царским дверима угледа попа Бокуна чисто се изгуби; чињаше му се, као да је на небесима и да пред собом гледа Божји престо, гдје мора дати рачуна

о свом животу. Обузе га страва; кретао се као каква справа — без свијести..... Неспретно стаде пред свештеника и немаше моћи, да га погледа. Поп поче махинално говорити савјетовање, којим се сваком без разлике при исповијести обраћа, а које се тичало признања грехова оног, који се исповиједа.

— Не заири од мене — вели поп — ја сам само свједок, а ти говориш невидимом Христу, који је сад међу нама!

Мартин се на ове ријечи трже. Узбуђено и страшно грмну његов глас:

— Ја сам грешник, мој је гријех велик!

— Лакше, лакше — вели поп — смири се; Бог прашта грешницима, који се од срца кају.

— Кајем се, али је мој гријех превелик — викну Мартин још јаче, а они, што поред црквенијех врати ред чекаху, престадоше причати и прислушкиваху.

— Мартиново држање је зачудило Куковића и чисто је зазирао налазећи се са њим сâм. Склањао је момка, да му исприча све што му је на души. И Мартин је почео: испричао је све, што је с Маром чинио, да би се увјерио о њеном поштењу. Поп му над главом чита опроштајну молитву и он се по том скрушен повуче из цркве.

Чим је Куковић свршио исповиједање отишао је Томашу Полову и задржао се тамо подуже. — Сјутра дан је Томаш поручио за Мару и кад му је дошла нареди јој, да се не враћа више Мартину. Она то није схватила за озбиљно и послѣ неколико дана хтједе поћи мужу. Кад је то оцу рекла, он је пресјече очима.

— Идеш му, да те мучи, да му вадиш мазџу — вели Томаш презриво.

Мара се на ове ријечи пренерази; била је ван себе од чуда; пре-

мишљала је о том, откуд је Томаш тајну дознао. О одласку мужу није смјела више ни поменути, јер је још једнако била она иста Мара: знала је само слушати и трпјети.

Једног свечаника напуни се пуна Томашева кућа виђенијих сељака. Био је ту и поп. — Дуго се сједјело без ријечи. Окупљени су знали, зашто их је Томаш позвао и камењаху се при помисли на оно, што овај сурови старац намјерава учинити.

— Томашу — прекиде тајац један од сељака — тако ти душе и онога свијета, не чини што си намислио! Није лако, јадан не био, Божји вијенац прекинути; не слушај што ти злуради зборе, да не наљутиш Бога!

Мара, која стојаше до кутњих врата, кад чу ове ријечи, заплака се. Онај, што је говор започео, хтједе да настави, али га Томаш општро прекиде:

— Нећу више трпјети, хоћу већ да прекинем с тијем никоговићем; она његова више не може бити и нећу, да ми се даље о томе збори! Ко неће да буде свједок *распуштања* по адету, нека иде одлен, ја га не задржавам.

И ако је још ко од присутних намјеравао што рећи, е да би Томашу сломио срце, сад бјеше спријечен и нико више о том не прослови.

Томаш се за тренутак изгуби у дну куће и вративши се носаше у рукама једне женске *подвезе*, дивну тканину, свакојако ишарану и опточену свиленим концем.

Мара погледа на оца и на своје вјенчане подвезе* и тад јој бјеше свака нада изгубљена. Врисну, али кад јој се поглед стучи са погледом свирјепог јој оца, ућута, а само сузе говораху. На Томашев миг маши се десном руком за један крај од подвеза. Поп приступи те и он лијевом руком прихвати други крај.

* Којима је била опасана при вјенчању.

а у десној држаше нож. Очита „на-
памет“ неку молитву; заврши са:
Боже нека је у добри час! и удари
магновено ножем по средини подвеза
и у које се оне показаше у полови-
нима присутни допунише попове ри-
јечи са зловољним: *Амин!*

Брак између Мартина Никића и
жене му Маре бјеше раскинут. —
Поп написа „Свидјетелство“ о раз-
воду, и сви који ту бјеху прихватили
се за перо, а Куковић нацрта оно-
лико крстића, колико је њих било и
потписа њихова имена.

Мало послје овог догађаја раз-
гласи се по селу, да хоће поп Бокун,
да се распои и да се ожени с Маром!
Чудно сваком и не могу људи још
да вјерују, али се ствар чињаше све
вјероватнија.

— Није ни био за попа — ре-
као би неки када би се о овом за-
поћели.

— Није чуда слакомио се на
Марину љепоту и на мал Томаша
Попова, који ћему останути у мираз
— додаје други.

Г* * * опет остаде без свештеника.
Поп Бокун се спремаше за свадбу
и сељаци га не позиваху више, да
им „оправља.“

Било је у очи дана вјенчања.
У кући Томаша Попова чињаху се
велике припреме. Злочести старац
хоћаше својој подивљалој сујети да
угоди тиме, што ће у кући учи
њети оно, што је хтјело бити некада,
али је спријечено догађајима; заносио
се биједник и чињаше му се е ће
пребољети од свега оног од чега је па-
тио, ако проведе свадбу онако, како је
некада хтио, кад Мара бјеше дјевојче.

Ноћ је била тиха. Мјесец помр-
чао; спустио се облак, на земљу пао
мрак густ као тијесто.... Лавез паса

умукао, све живу у мирупочива, а са-
мо једна прилика блуђаше по Г* * *. То
је била Мара! Дуга, предуга душевна
борба свршена је, и она је изашла
као побједилац: неће се више пода-
вати суровој жељи свог оца — иде
Мартину, да његова буде до смрти!
Грабила је кораком, ма да бјеше
клонула; узбуђење, страх од гони-
лаца, још... не знам што! душу јој
испуњаху... Псето жалостиво за-
вија пред њиховом кућом, а Мару
језа обузе и кљушти у кућу рег' би
не стајући на земљу. Више пријекла-
да је жижак једва треперио, те бацао
нејасну свјетлост на старо сужљиво
лице Мартинове тетке — јединог му
остатка од родбине.

— Те-е-то! Ђе Мартин! — ви-
кну Мара очајнички.

Старица јој се баца у наручје
и сузе јадних жена квашаху опуш-
ћели дом!..

У расвитаку зоре на пристаништу
Плавници spremала се једна лађа
за полазак. Путника је било много,
а пратилаца или још више. Могло се
видјети да праћени крећу на далеки
пут. Одједном настаде на обали рида-
ње; сваки је путник опкољењ свој-
том, која му сузама изражаваше же-
љу за срећни пут. Једног само од
путника нико не праћаше; он бјеше
стао подалеко од осталих и тужно
погледаше око себе. То је био Мар-
тин Никић... Није више могао трпјети
неприлике, које му је таст чинио; не
мога гледати, гдје му се жена иза
жива њега удаје... Имао је снаге да
то и на други начин спријечи, али
не хтје ради Маре, којој је много
дуговао; пришао је не једном нео-
пажен кући попа Бокуна с намјером
да му се освети, али се у том свакад
би сјетио Маре. „Може бит' да је све
ово њој мило“ — помислио би и
тек се сјети догађаја на Кадића Бри-

јегу: као да гледаше ону воду, гдје кључа у казану, над којим је Мара засукала руке и хоће те хоће да зарони руке у — у смрт!... „Нећу јо' сметати, крив сам јо' идем;“ — помислио би пошто би му се у памети изређале слике, које му не даваху мира.

Са великом тугом коракну Мартин ка лађи, кад видје да остали путници улазе. Жељно баци поглед на свој лијепи завичај и уздахну дубоко.

— — — — —
Сунчеви су се зраци већ грлили са дебелом јесењом росом, која се блисташе на мекој ливадској отави по пространој равни, што се пружа дуж Скадарског Језера. По катуњима мијеша се лавезж паса, с блеком оваца, с риком говеда, с писком чобанчади; катунарке залармале млаћењем масла у стапу, — све то чини једну збрку гласова, али не непријатну. Само је ту близу на Плавници мирно као на свакој станици послје одласка путника. Становници мјеста устали су јутрос раније но обично, па су се опет повратили постељи, да доспавају. Једна млада жена само тумарала је узнемирено по обали, а очи упрла тамо далеко на плаво језеро, гдје се на воденом огледалу као плас уздизаше једно једрило.

— Оде, оде! — муцаше жена, и груди јој се надимаху да прсну.

Малени прамичак магле подиже се од подножја Румије и поче се листити по језеру. Једрило се само још мало видјело, а јадна жена гледа у ту тачку и стење очајно....

Једрило се није више видјело и на небу бјеше једна душа више: са лијепим тијелом Маре Мартинове играли су се водени таласи!....

— — — — —
У Г* * се дознало све како је било. Сељаци навалише, да растопљеним оловом залију уста, која су

открила тајну исповјести и Куковић се од тога једва спасао.

Мало за овим дође у Г* * епископ. Једва се понеко старије чељаде могло наћи у селу да по други пут види владику.

Епископ је потражио Куковићу синђелију и он је није имао; тражио је да му каже: ко га је запопио и он му то није могао казати!... Лажни поп је осуђен да му се брада исчупа, а они, које је он вјенчавао и крштавао, морали су се поново вјенчати и крстити.

И народ је изрекао своју пресуду: да из куће Куковића не буде никад више попа.

— — — — —
За дуго послје ових догађаја виђао се по гробљу у Г* * један изнемогли старац. Тумарао би тамо амо, па се поврати једној уздигнутој гробници и нешто ради око ње. Дјеца би га задиркивала, а он не проговори ништа, већ само пријети витлајући штапом по ваздуху. Задјене ли га ко што-год, да му прича, он прича само о својој кћери, о својој Мари. —

Бокун Куковић је ишао одрпан од куће до куће и продавао проскурњаке, док га је у томе затекао и крај живота му. —

О Мартину се није више у Г* * никад ништа чуло.

—
Неком је суђено борити се вјечито са онима, који га не разумију. У оваквој је борби живјела и Мара, па је најпослије — побједила... Зар није?.. *

Алексинач, 1898. год.

Саво П. Вулетић.

* У првом дијелу ове приповијетке, а у свесци пред свом на стр. 361. у другом ступцу, у дваестом реду озго учињена је једна крупна штампарска погрешка: рјеч „Јаков“ стоји, гдје јој није мјеста.

Пред Боцарићевом сликом
„На развалинама српскога царства.“

Ево ме пред њом забринута чела...
...Пред сликом стојим поражен и нѐм.
У оку трепти једна суза врела,
К'о да ме пита: „Да ли канут' смем?“

Ох, стани тако, сузе капљо мала,
И блистај блистом к'о васкрсли наџ.
Кроз тебе, као кроз зрно кристала
Гледаћу ову и радост и јад.

Кроз тебе, сузо, коју извор свѐти
Често нам шаље да разбије студ.
Кроз тебе гледам како време лети
И болом пўни Србинову груд.

Па шта је ово? Је л' то сликар хтео,
Да нас исмеје у најгорчи смех?
Или је руком тамни здер'о вео,
И упр'о претом у отаца грех?

Да, ... неумитан кист је ово био,
Гени је диг'о на беднике прут.
И њиме шин'о ко год се је свио,
Гњило и бапски под туђинов скут.

Тако је, тако; лагати се не сме.
Не лаже онај ко је вичан мрет'.
У слици овој гле ужасне песме!
Што ј' и сад кадра да потресе свет.

Ето нам песме, која огњем гори,
На киме жељно греј'о би се роб;
Ето нам песме, којој глас се ори:
— „Слободу свима! Слободу, или — гроб!“

.....Ево ме пред њом забринута чела...
Пред сликом стојим поражен и нѐм.
У оку трепти једна суза врела,
К'о да ме пита: „Да ли канут' смем?“

Не капљи сузо, — да кроз тебе око
Сагледа боље закосовски дуг.
Гле, тамо стоји: уз сокола соко,
А крај њих тужни стегао се круг.

У тужном колу сѐди гуслар слѐпи,
И држи гусле, у њима је моћ.
Зар ту ће рају, он да песмом крепи,
Што празно гледа у дубоку ноћ?

Ох, кад би нешто, кад би нешто саде,
Слепому старцу вратио се вид;
Тресн'о би гусле пуне, у комаде,
И умирући јекнуо би: „Стид!“

Од тога јѐка тужан круг би прен'о,
И онај стари прожео га плам,
Па кликн'о: Збогом, мајко! оче! жено!
Дошла је хора, да се скида срам!

Бил' тако било?... Ај судбино кивна
Сумњом нас појиш из пехара твог.
Ал' ти би — знамо — Црногорко дивна,
На олтар слоге дала сина свог.

И ти га пружаш као права мати;
А где ти сестре, у ње већи број:
Два мила сина обадва ће дати,
На исти олтар даће пород свој.

Даће за оног', ком за храброст вајну,
Лијући вечно узалудно крв
На дрто руво пришише колајну,
Да после опет вије се к'о — црв.

Даће за оног', што се болу пред'о,
И погн'о главу већ под јарам свој.
Ког' ено пита оно мушко чедо:
„А где је бабо светли ханџар твој?“

Где ти је бабо?... Гле, крај овог стуба
Онај, па овај оружани лик.
А која сила теби узе груба?
Зар и ти ниси истог' соја н'ик?

... Даће за ону што се руком хвата.
И коју тешки већ обхрва јад;
Па кида ђердан са белогa врата,
Да ђердан распе к'о раскинут' н'ад.

Даће, ох, даће, за све даће редом.
Даће за овај мукотрпни круг;
Када би прен'о, па јуначким гредом,
Откајо стари неиспаптан дуг.

*

... Ал' где је среће после ропства дуга?
И после ноћи где је жељни дан?
Гле'те на земљи руке старог Југа,
Где од вас тражи завет свима знан!

А где, где, даље перна буздована
И шљем и копље сад просјачки штап!
Јесу л' то знаци из славнијех дана?
Оста л' на њима крви која кап?

... Где је крв била, ту је рђа сада,
И немо седи око слепца круг.

На срце жалост као мора пада; —
Па шта ће гусле и гудала струг?

Шта ће, док стоје она врата кâмна,
Кроз која може само сложан Срб;
С којих је рука порушила срамна,
Знамење свето — самосложни грб.

Кроз њих се виде гле таковски знаци:
Грмен и црква... облива их сјај.
Допиру амо, као светли зраци,
Па свѣтлост пада и у мрачни крај.

А тамо даље гле, Косова поља,
И горди Ловћен и манастир свет'.
Ох, тамо, тамо, до времена боља,
Србине тужни, пусти души лет.

Па скокни! прегни; нек' ти снага нова
У срцу дигне већ учмали на̄д
И не чај вером! ма да ј' слика ова
На тужној жици опевани јад.

Загреб

Ст. Бешевић — Петров.

Протува Земљак

— Јосиф Холечек —

(Свршетак)

Заборављена се ружа други дан разбољела. Добила је грозницу. Била је разјарена; очи су јој биле узнемирене и бунчала је. Госпође сусједке, које су је сажалеовале нијесу дознале правог узрока зашто је пала у несвијест у наручју војводину, али су ипак имали довољно материјала, да нагађу, да с Црногорцем није све у реду. Лећеле су о њему свакојаке приче. Зборило се да је то бајаги руски кнез, који је завео нихилизам и утекао испред вјешала. Пришаптао је у колу својој играчици, што је, а њу обувео такви страх, да је чудо што није сирота прккла. Друге су увјеравале, да је то сами — Боже нам опрости — ђаво из пакла; да је заборављена ружа бајаги спазила два мала рога, који

су му извиривали из косе, и запрепашћење је њезино лако могло бити посљедњи час живота јој.

Разумије се, да образовани нијесу фермали ово бапско брбљање.

Послије кафе дође госп. војводи професорска депутација и учтиво га замоли, да изволи посјетити њихов завод и разне збирке и кабинете у њему. Војвода пристаде. Био је приказан и ученицима. Тако лијепо прође до подне. Кад је завод остављено, дадне му сваки од професора по једну књигу за успомену. Професор Шафранек му дарује свој „Извјештај о чешкој литератури за потоњу годину,“ који је имао само петнаест страна у прекрасном повезу. Ко се није могао показати својим списом, дао му је што од другог ауктора: читанку, граматику — сваки по својој могућности и звању.

Шеф полиције се затвори у својој канцеларији, да се с тајним духом посаветује, шта ће радити. Навикао је својски

радити и предпостављене изненађивати готовим стварима. У овој би можда прилици најбоље било, кад би јавио за ствар господину градоначалнику и добио од њега инструкцију. Мислио је при том, какви би му сјај то допринијело, кад не би питао ни Петра ни Павла и сам развезао уже на част и добро вароши. Колебао се.

Дао би војводи знак, да се одмах из Колина миче, али док не буде објелодањено, да је варалица, ко ће заслугу његова чина оцијенити? Затворио би га, — али што ће кад би Црна Гора ради тога Колину објавила рат? Није немогуће, да се његов тајни дух пречуо и преварио, а кад би уапшени доказао, да је Црногорац и војвода, како би много самом себи нашкодио!

Немогући се одлучити на једно или на друго, шеф се задовољи с тијем, што је заповиједио, да се непримјетно стражи кућа, гдје је војвода био као гост.

Послије подне је отишао ђачић „Колинских“ у Праг, да уреди штампу листа, који је требао сјутра дан да изађе. Зато што сам био један од оних, на које се војвода позивао, учитељ му нареди, да ме запита о Црногорцу. Ђачић ме нашао послје четири сата. Одговорио сам: „То је варалица и ништа роба; нека га одма затворе.“ Ђаче је пожурило на телеграф и извијестило о том учитеља. Та се вијест у накрет по вароши разлећела. Шеф полиције изда налог, да се уапси. Тајни је дух то казао угоститељу војводину, који је био тврдо увјерен, да полиција чини самовољу и неправду, али се није усудио спречавати је. Само је измолио, да се корак не предузима у његовој кући.

Војвода је из непромијењене учтивости свог угоститеља и из почасти, коју му је јутрос учинио професорски збор, судио, да његова тајна није раструбљена, а да личности, које је знају, ради сопствене и опште користи о том ћуте. Ослободио се и није му ни на крај памети било, да ће се за неколико сати надвити над његову главу црни облаци.

Било је пет сати у вече. Војвода би радо запушио, али ипак није хтио примити дуван, који му је угоститељ нудио, говорећи, да је навикао на цигарете и да ће отићи за паклић турског дувана.

Угоститељ га је задржавао, да се не удаљује. Указивао му је, на то да је већ мрак, зима, зли људи на улици, да ће забасати и не погодити кућу при повратку.

Ко не прима савјет, нема му помоћи. Војвода је мислио, да се доктор љубоморно боји, да му га на улици други угоститељ не преузме. Увјери га, да ће се одмах вратити и ради више вјероватности остави у залогу своју црногорску капу. Тек пријеђе праг, ухвате га полицајци, који су га вребали, и без капе га одвуку у пандурицу.

О људска судбино, како си промјенлива! Кад је јуче водио доктор војводу по вароши, сви су скакали и играли му и обожавали га! И сад се сакупило много људства, које га је пратило до врата непријатног ноћишта; али данас му је скуп лајао, срамотио га, грдио и гађао љускама. Стас, који им се јуче чинио импозантан, био им је данас мали, слаб, погурен. Ако је био још неко у скупу, који није сумњао, да је јуначина јучерашњег дана истином био оно, зашто се издавао, сад се освједочио, да је ништавни лажљивац. Шта, зар би се пустио Црногорац неколицини колинскијех полицајаца, да га воде као разбојника, а да их не смрви једнијем ударом?! Кад би се размахнуо и вође побио, дао би најјаснији доказ, да је говорио истину о свом поријеклу и јунаштву.

Шеф је полиције очекивао ухапшеника са строгошћу као Перун. Војвода, брзо прибере сву одважност и дошав пред судију претварао се, као да не зна, хоће ли се смијати или љутити. Тим је судица био пометен. Уобичајно је, да се пред њим сваки, криви или прави, тресе као јасикови лист, а овог би ухапшеника испребијао, колико највише може поднијети, кад би био сигуран, да хапшење није учињено из какве пометње. Ал' зла, он је слушао за више примјера, да је слична судбина постигла високе личности, па онда што је било извршиоцима!

Војвода непозван засједе за сто, комотно се завали и упре у шефа полиције поглед одважни, упитни и шаливи. „Харамбашо,“ рече му, „имаш Бога ми присне (строге) заптије. Јен (само) се мење спи, да дјевају вјец (више), неш (него) морају. Ништа не шкоди. Јесу са много насмах. Могу господину Богу дјакувати (захвалити), да мење приведли код добри гумор, иначе би је на куски разтргал.“

Харамбаша искочи на челу смртан зној, обузе га несвјестица и било му је, као да су га зле очи урекле. Увиђа, да је пренаглио, особито за то, што је сву одговорност за поступак на себе узео. Ох да се може то још раздијелити на комадиће веће

и мање, према снази, на леђа варошког савјета! Заклиње се самом себи, да се већ никад неће ријешити на самовољу, и да ће све, слично овом данашњем, одбацити на предпостављење. Само како ће се измаћи из ове замке, коју је сам себи на врат метнуо? То је ипак војвода! Кад не би знао, да по војничком рангу стоји високо над њим, не би се усудио да га чика. Тако говори само виши с нижим и то с нижим за читаво Чимборазо. Шта да се ради, и како да се погрешка исправи? Свети Мартине, ти си био војник, премда не полицајац, ти једини можеш схватити муке харамбаше и наштукнути му спасоносну мисао! Ко се моли, умоли. Харамбаша се одлучи на двоје: јавиће господину градоначалнику и славном варошком савјету, што је урадио и зашто, па нека они даље о свему ријеше, да може сам умити руке. Намисли бити љубазан и према војводи, како би га умирио и све непријатности му отстранио.

И поче га молити за опроштење, што су његови људи с њим тако сурово поступали; говорио је да су то радили самовољно и да неће утећи заслуженој казни. Били су послани за господина војводу, да му изруче најоданију жељу господина градоначалника и варошког савјета, да би изволио украсити својим потписом варошки записник. Пукао је глас, да господин војвода намјерава сјутра у јутру оставити Колин и зато је требало с тим још данас пожурити. Можда да то није истина и господин војвода ће се умолити, да остане међу својим поштоваоцима, колико му буде највише могуће, али господин војвода схваћа, колико је господину градоначалнику и славном варошком савјету до тога, да бар потпис господина војводе остане краљевском Колину за вјечну успомену.

„Принес књигу“, заповиједи војвода.

„Нека ваша војводска екселенција изволи милостиво опростити“, врцкао је харамбаша. „Кад би господин војвода љубазно обећао, да ће сјутра још међу нама — пардон! међу господином градоначелником и славним варошким савјетом — остати, то бисмо могли потписивање за сјутра оставити, а ако је по вољи и за недјељу, једном ријечју, како господин војвода изволи. А ја узимам слободу, да испратим господина војводу кући“.

Војвода се диже, да пође. И као да је тек сада опазио кавалете, које су биле приправљене за несретне госте. Тврде, голе

кавалете му се допану тако, да је молио, да му се дозволи на њима спавати. Презире као рођени војник меке постеље. Рђаво на њима спи, и кад не би имао добре савјести, која га на путу прати, не би могао на мекој постељи ни тренути. Овдје ће се и лијепо заспати и снијеваче се о турскијем биткама и страшном крвопролићу. Такви га сни највећма веселе.

Војвода је прозрио харамбашу до утробица и оружје, које је било против њега наперено, употријеби у своју одбрану. Кад би војвода хитао из пандурице, — у харамбаша би се поново пробудило подозрење; што се баш одлучио, да ондје остане, утврди харамбашу у мисли, да га к томе нагони оригинална жеља, коју велика господа имају. Харамбаша није могао изустити ријеч, није знао, хоће ли жељу војводину примити или одбити.

„Каква је то част за то рђаво мјесто“, говорио је трљајући руке, сплетено а понизно се клањајући. „Али се то можда добро не слаже. Кад би се бар донио простирач, хе—хе. Радо бих господину војводи учинио по вољи, али што би људи помислили, кад бих га оставио, да спи на голе кавалете. Осим тога, хе-хе, ми имамо овдје новице, зле, презле, а то би им била вода наврнута на њихов млин“.

Војвода је само у толико промијенио мисао, што је дозволио, да му донесу простирач. Харамбаша на то оживне; Црногорац није тако задрт само се мора с њим лијепо поступати. Одмах пошље доктору Шилу глас, да господин војвода жели данас преноћити у стражарици, те за то да га ту посјети и да му се донесе простирач. Тако је и бил. Доктор је учинио и још више и послао миломе госту бремене ботиља плезенског пива и вина. Кавалете су биле очишћене, а два мангупа, који су требали на њима да леже, буду одведени на друго мјесто. Жандарми простру на кавалете, а харамбаша сам удеси подглавач.

Кад је љубазни угоститељ војводин дознао, што се догодило, од срца се насмијао оригиналној и значајној мисли. Сви су се тројица изули и извалили се на јастуке. Војвода је своје другове научио, како се сједи по турски скрштенијех нога, што је обојицу јако занимало.

Уредник „Коруне“, дознавши, да је колински гост прави војвода, писао је о њему у свом листу, пун блажености, полетни чланак. Натпис је чланку метнуо: „Мила посјета“. Тесао га је, дјељао, стру-

гао и на његовом „дрвету“ све могуће цвјетове ишарао, да буде достојан онијех, који су га проузроковали: војводе, што је дао материјал и уредника, што га је формом заодио. Хвалио је Бога, што није као онај уредник „Колинскијех“, противу кога су се пред судом заклели газде обију колинскијех штампарија на име: да неће његов лист штампавати. Који би од њих заклетву порушио, морао је по погодби другијема платити глобе 5000 ф. Ради тога се морају „Колинске“ штампавати у Прагу, и сва је прилика, да њихов уредник не може забранити, већ касно увече, да не донесу чланак против војводе. А што ће онда бити! Публика ће повећати мржњу према „Колинскијема“, и нико се већ неће усудити, да их штити од пребацивања, да су зломислене, штетне, осветљиве, да Колину не желе уживање поштовања нити икакве радости, већ да ческе вароши руже. Ова ће их прилика затрпати у гроб.

Није тако весело био уредник „Колинскијех“. Био је разјарен; очекивала га је бесана ноћ пуна брига. Шта би дао, кад би био сигуран, да неће бити сјутра у његовом листу погрдна вијест о војводи, која га назива ништавчином и варалицом! Телеграфирао би свом ђачету у Праг, али га без сумње неће наћи телеграф по кафанама и гостионицама прашкијем. С каквијем ће образом изаћи пред црногорског јунака? О да би дошао наћас потоп свијета, који би све живо уништио, или земљотрес, који би развалио све штампарије! У овој кризи шћаше заповиједити Богу, да затруби оглас за страшни суд.

Чега се бојао, није се убојао. У суботу у јутру донесе ђаче из Прага нови број „Колинскијех“ и у њему наштампан његов чланак, који се почињао са: „Ишћерана варалица“ и т. д. Уредник узе дрхтаућом руком лист. Отвори га, спази чланак — лист му пада из рука! Изгубљен је!

„Баче“, — виче — „ви ни зашто не ваљате! Убијате ми новине, узимате живљење мени и мојој фамилији. Ви сте ми од штете, непријатељ. Мичите ми се с очи и никад не излазите на нишан. Чувајте се од мене, јер сам као разјарени тигар. А ако сам вам нешто дужан, не бојте се, да ћу вам ишта — дати!“

Баче се брани, да је написало пуку истину и прича, што је од мене дознало о колинском Црногорцу... Уредник је био у неколико умирен, премда му то није давало потпуно сигурност.

„Баче“, рече мирније, „ако је тај чланак истинит, ви сте идеални човјек; али ако је то лаж?! Мајко Богородице! добићете батина!“

Оба су се листа разпрострла међу публиком, чије се мисли, једва мало умирене, изнова побунеше. Кћерке, које су прексиноћ с војводом играле, и њихове породице биле су зато, да он буде прави Црногорац; оне пак, које су до сад чезнуле, што нијесу с њим играле, радовале су се и задавале јаде својим другарицама. Тај се дан није радило у Колину. Људи су се купили у гостионицама и на улици и разгађали о том, да ли је њихов гост прави Црногорац или је варалица. Око подне је узрујаност прећерала границе. Преставништво града је увидјело да треба нешто чинети ради умирења масе. Али што? То баш није никоме пале на памет.

Војвода се испавоа. Кад се пробудио, заове харамбашу. Харамбаша га је зловољнијем, али не неучтивијем гласом молио, да му покаже своје пасоше. Војвода покаже пасош написан турски, који је био недавно потврђен у Минхову од турског консула, а гласио је као што војвода рече на име „Алеко.“ То је било споредно пи, тањем: да ли се зове Филип или Јаков, Алеко или Коста Херманов, само ако дође из Минхова потврда, да је тамо такви пасош потврђен.

Да није колински гост Црногорац, било је већ јасно; бар су толико у Колину знали, да Црногорци не говоре и не пишу турски; могуће је да им је и то било познато, да Турска нема у Минхову консулат. Зато што су се господин градоначалник и цијели варошки савјет до суд из свега, што се тицало непознатог госта, вјешто измицали, харамбаша сам телеграфира у Минхов од стране полицијског представништва. Адресу и све ситнице казао му је војвода, који је био замољен, да међутим остане у кауши, док дође какав одговор.

Буна је по вароши непрестано расла. Колин је варош, која прије свега љуби мир и ред. Да не би ред био нарушен, нико не смије на улици ни куп гноја подићи. Ко се о то огријешо, прогоњен је у име реда као бунтовник. Пријатељи мира и реда су настојали, да у општеинарима одрже вјеровање у мудрост Богом постављенијех вођа и у добру звијезду њиховог краљевског мјеста

И који су пристали на страну мира и реда, смртнијем су гњевом пламтјели на

оне, који су њиховога Црногорца прогласили варалицом, А ти, нашавши се у небраном грожђу, нијесу се усудили изаћи из куће, око које су се згрнуле гомиле људи — поборника мира и реда.

Пролазио је сат за сатом, а из Минхова не долази одговора. Општа се разјарепост разбуктала и јачала је сваког минута.

„Истину на сриједу!“ — викало се са свијех страна. — „И сигурност, дали је то поштењак или варалица!“ Апостоли су мира и реда остали као глас вапијућега у пустињи. Већ није било могуће размахане валове уздржати.

Кад жуђени телеграф не дође, сјете се, да бих им ја казао истину, који сам био узроком, што је колински Црногорац проглашен варалицом. Доктор је Шил и ђачић „Колинскијех“ кренуо поноћи за мене.

У тај час, кад су кренули, зазвоне сва звона колинскијех цркава као о Ускрсу. Господин градоначалник и варошки савјетници пођу на договор. Општинари напусте јавна мјеста и оду у цркву, гдје су се скрушено молили, да би добри Бог, који је до сад био Колину милостив и дао им куће и долине, разбистрио умове варошких отаца, који ће сада решавати питање, што узбуђује мирне општинаре. И наједанпут је настала тишина као пред катастрофом.

Ко је видио господу савјетнике, како васједоше за зелени сто, морао је помислити, да ће нешто паметно измислити. Лица уопште адрава, добро урањена; рамена су им широка, цицеле високе; неки до душе имају дуге салонске капуте, али већина чамаре (ческа салонска хаљина); уопште добро изгледају, само око, душевни прозор, као да су лажним платном застрги. На средини зеленог стола био је крст и пред свакијем чланом свијећа, лист хартије и писаљка.

Господин градоначалник тихијем гласом отвори сједницу. Само је изјавио, што се догодило и какво је питање на дневном реду. Сврши ријечима: „Ради се, господо, о тешкој ствари, коју не може глава једног човјека савладати. Сазвао сам вас, да марљиво промозгате, о овом шта јесте и шта ће бити. Знате, да се у оваквијем приликама обично разболим и идем у бање, али овог пута ради кратког времена и озбиљности саме ствари није ми било могуће. Надам се у вашу љубав, да ће те ми с уобичајеним понашањем опростити. А сада се изволите изјаснити о том, што би било најбоље.“

Остали се гледају испод очи као не вјесте. Један се при томе игра писаљком, други прстеном, трећи ланцем од сата. Премда сваки има разума и преко мјере, ипак нико не проговара, да се не рече, да даје иницијативу. Помало, помалчице се очи дижу и постављају питање најближијем сусједима, шта они о томе кажу. Пошто је господин градоначалник двапута поновио, шта је предмет саборског рада, онда напоследку несигурно рече најподузимљивији од госпде савјетника: „Па, најбоље би било, кад то не би била истина.“ Сви то одобрише. Већ је кора проломљена, почетак срећно учињен и из уста госпде савјетника излезе сада јасне мисли и предлози као златни ток.

„Тако је. Боље да се тај човјек из нашег мјеста уклони.“

„А кад је већ дошао? Да се није обратио на уредника „Колинскијех.“ Да је најприје дошао, да се престави шефу наше полиције!“

„Ко зна, да га није уредник „Колинскијех“ навлаш наручио.“

„То је страшни штеточин Колина.“

„Морамо му заврћети капицу. Наручио га или не, предлажем, да га објесимо.“

„То би заслужио, али, жали Боже, немамо таквог права.“

„Шта немамо? Зар немамо самоуправу? Та сама ријеч „самоуправа“ не значи ништа друго, него да смо „сами над управом.“ Ја сам над неким, неко је нада мнош, а ми смо над *правом* и можемо с њим радити што нам је воља.“

„Све је света истина, али немамо права осудити на смрт.“

„А куда нам је то право? Ко нам га узе? Ко нас поткрада? Тражимо га! Рашта имамо полицију?“

„То се догодило давно и давно, ствар је закржљала. Ни наши дједови нијесу имали права осуђивати на смрт. Вароши је то било одузето још прије.“

„А зар они нијесу ухватили тога лупежа, што им је то право отео?“

„Па не.“

„Вјечита штета! Предлажем, да наредимо нашем делегату, да нам поново врати право осуђивања на смрт. Кад га узимадемо, објесићемо сваке сезоне по некога, да наше право не пзађе из моде. Госпде Боже! како смо изостали иза прошлога вијека, у којем је свака варош могла извршивати и казну смрти!“

„Ја пак предлагем, кад нам се извојује право за осуду на смрт, да првог објесимо уредника „Колинскијех.““

„К чему ја додајем, да буде до тога времена из вароши истјеран, с том погодбом, да кад нам дође из Беча право осуде на смрт, да се врати и објеси.“

„Господо, ко је за тај предлог? — Једногласно примљен.“

„Но, господо, не удаљујмо се од предмета. Морамо ријешити питање, шта ћемо с тим Црногорцем.“

„Ако се докаже, да то није Црногорац, биће велика погрешка.“

„А ко ће то доказати?“

„Доктор Шил је отишао ради тога у Праг за некаквог Холечека.“

„Холечека? То ми је име некако познато. Није ли то син оног Холечека, што... што је умро?“

„Није, то је син оног старог Холечека.“

„А тако! тако, тако.“

„А ипак паметан човјек, тај Холечек? Има ли кућу? Има ли поља?“

„Којешта! имаће ваљда кућу и поља! Нако — с опростењем...“!

„А што је дакле?“

„Кажу, да је писац.“

„Аха, писац! То је такође издашно.“

„Е није него! Сама прошња. Ја му не бих дао моју Антонију.“

„Али, молим, бити књижевник ипак није рђав позив!“

„А ви дозволите, да учтиво упитам, знате ли, што је то писац?“

„Како не бих знао! То је адвокат за невољу, што би рекли *буџаклија*!“

„Није истина, то је човјек, који пише.“

„Дакако. Пише петиције, оптужбе, молбе...“

„Е баш! Меће људе у новине.“

„Господо Боже опрости нам грехове! И за таквог је човјека отишао доктор? Да нас метне у новине? Није ли нам дозлогрдио и уредник „Колинскијех?““

„Доктор није отишао за њега, да нас метне у новине, него да посвједочи, да ли је тај наш Црногорац прави или лажни.“

„Како ће он то познати? Нас је овдје цијели скуп око Црногорца, па не знамо, на чему смо.“

„Али је он од тога посла; он је познавалац те ствари.“

„То бајаги, што је школован?“

„Тако.“

„Дакле је, да се тако изразимо, доктор цјелокупног црногорства?“

„Тако, тако.“

„Но, ја бих му дао моју Антонију.“

„Он је шта више био у Црној Гори, ратовао с Турцима и грозно их убијао.“

„Он је то сам приповиједао?“

„Не, карел Кегер.“

„Тај то може знати, јер има имање и високе ципеле.“

„А што је за то добио?“

„Црногорски му је књаз дао свога хата.“

„А, кад је тако, дао бих му не само Антонију, већ и Мару.“

„Пет, суеједи! Та то је ружитељ чешкијех вароши, заклети непријатељ Колина и творац комедија.“

„Ухапсимо га!“

„Није могуће, док сад немамо право осуде на смрт. Кад би смо га затворили и опет морали пустити, што би нам користило? Али кад узимаднемо право осуде на смрт, онда ће мо га не само затворити, већ и објесити.“

„Најкраће би било, кад би га свемогући Бог изволио к себи позвати.“

„А је ли тако зао човјек, да би био кадар рећи, да је наш Црногорац лажан?“

„Све је у стању да учини.“

„Господо, то је наша несрећа, што је тај Холечек био у Црној Гори.“

„Превелика несрећа.“

„Господо! Очеви ове краљевске вароши! Не губимо наду, још није најгоре. Уживамо неограничену милост и повјерење свијех варошана. Што ми речемо, биће као Свето Писмо. Саглашујете ли се сви за то, да би било најбоље, кад Црногорац не би био варалица? Ако буде то заиста прави Црногорац, биће све у најбољем реду и част ће варошка бити сачувана. Да све тако буде, јесте и главни циљ нашег збора. Кад ми, господо, одлучимо, да је тај Црногорац баш прави Црногорац, биће *прави*. Цијела ће га варош за таквог примити и окосиће се на свакога, ко би противно доказивао. Кад га дакле прогласимо за правог Црногорца, настаће мир, мисли ће се утишати, а историја ће вароши остати без мане.“

„Изврсно!“

„Господо! Добро је наштукнуо мој предговорник. Нама ништа не може спријечити, да не одлучимо, да је то Црногорац.“

„Изврсно!“

„Предлажем, господо, да се о овоме гласа.“

Примљено је једногласно. —

„Господо, јављам вам радосну вијест, усљед које ће вам се разиграти срца као телад, кад се пусте ван ограда. Нашу је краљевску варош изволио посјетити славни црногорски јунак, господин војвода К. Х. Врбица. Знајте то сви, који то још не знате, устаните и идите за мном, да га прикажемо нашијем милијем општинарима. Хајдемо, господо.“

Савјетници пођу к војводи до стражарице. Изјавили су му, како га признају као правог војводу, а господин градоначалник заповиједи харамбаши, да да господину војводи сатисфакцију, зато што се усудио задржати га и досађивати му. Харамбаша је понизно молио за опроштење, а војвода га покуца по раменима, говорећи: „Ништа недјелаје, ја се не гњевам.“ Затим изађе на главну чаршију окољен савјетницима. Тамо је маса нестрпљиво очекивала, да чује како ће бити одлучено о колинском Црногорцу. Часна је свита војводина била знак општинарима, да је онај, кога прате, прави војвода. Из неколико стотина грла заоре се гласови. Капе су лећеле у ваздух. „Слава!“ „На здар!“ (Здраво). „Живио!“ „Нека нам коју проговори!“ — викало се у маси.

Војвода стојећи на степеницама општинске куће проговори народу: „Господо!“ „Слава! На здар! Хоће у крчму! На ноге у „Мексико“!“

„Само мир и ред, господо! — опомињао је један од савјетника — смирите се и станите у четвороугао. Уредите се, а ја ћу међутим послати за ветеранску музику.“

Кад је дошла музика, уређивачи су већ били готови. Побожни су изашли из храма и првима се придружили. Звона опет зајечаше на хвалу, што је Бог освијестио господу савјетнике. Музика засвира марш Радецког. Процес се настави уз свеопште весеље: „Литија“ обиђе главну чаршију, прође главнијем улицама и врати се на рогаљ главног трга, гдје је цлзенска гостионица названа „Мексико.“ Музика остане на тргу, да свира, а пратња поведе војводу у гостионицу. Овдје су га још једанпут сви варошки преставници јавно молили за опроштење; он је свијема великодушно праштао. Два су савјетника отишла по варошку књигу, да је војвода својим потпи-

сом уреси. Кад је то војвода урадио, сви су се згрнули, да и њима свој потпис остави за успомену. Војвода сједе за сто, да се потписује на карте посјетнице, које су му даване. Капу остави поред себе. Никакав писац, од кад је вран поцрнио, није према оном што је написао добио тако богату награду. За обични су му потпис бацали у капу петице, десетипе и више суме, како је ко могао и био у оном трену усхићен. Војвода се узалудно од тога бранио и тврдио, да није просјак и да није дошао, да купи милостињу. Што се већма нећкао, тим више је за себе придобијао своје усхићене обожаваоце. Није му друго остајало, већ да се преда судбини, да се трпељиво потписује и да не спречава кишу од банканота, која му је лила у капу.

Тек кад је најмарљивије посао свршио, опази, да нема његовог угоститеља. Запита за узрок. Рекоше му с устругавањем, да је отишао у Праг за некаквог Холечека, да каже о њему, о господину војводи, свједочанство. Војвода ја говорио да је „Глечек“ његов брат, да се радује његовом доласку и замоли, кад прође влак за Праг, да га испрате на станицу, јер би му рад био изаћи на сусрет.

Прослављена је свечаност мира као код народа израиљског. Сва су срца у Колину постала мека, очи блажене, лица наस्мијана. Освета и непријатељство према војводи уступише мјесто љубави и споразум је потпуно достигнут. Али је најганутљивији час настао увече, кад су започели многи и дуги говори. Ту се војвода побратимио са свима првацима вароши Колина, не изузимајући ни уредника „Коруне.“

Уредник је „Колинскијех“ међутим умирао од страха, да се на њега не искали срџба грађана. Сва је врата закључао, прозоре позатварао. Није му се ништа рђаво догодило, јер су грађани ради госта и побратима одложили срџбу за другу прилику.

Кад би доктор Шил о том ништа знао, вратио би се без мене у Колин, да учествује у свеопштем весељу. Али за то што није ни сањао, како се ствар обрнула, изврши оно, за што је у Праг дошао. Ја сам услужан човјек, а особито у оваквој прилици, гдје се тиче рела и мира хиљада, не могу да не послужим. Ништа нијесам пропустио да му обратим пажњу на посљедице, које ће мој долазак у Колин побудити. Говорио сам му, да чила публика неће радо примити свједочанство о ман-

гупу и да ће занемарити оне, који буду свједочили. Добродушни доктор, непрестано вјерује, да код његовог војводе нема ни мало преваре; молио ме непрестано, да још те ноћи пођем с њим у Колин. Напосљетку се сагласим. У једанајест сати сјели смо у вагон. Бачић је „Колинскијех“ био с нама.

Путем су ми приповиједали све, што се потоња три дана догодило у Колину. Дознао сам за многе занимљиве околности и потанкости, које су ме у ноћном путу разгаљивале. Никад прије нијесам био у Колину и скоро сам себе пребацивао, што се нијесам још давно постарас, да познам темељито варош, која је у краљевини Ческој јединствена. Моје срце, од природе милоствиво, жељно је изискивало, да се Колину одужим.

Кад је било све испрљено, што се тичало колинског Црногорца, онда ми је дружина с вољом приповиједала знаменитости свог мјеста. Чинило ми се, да сам код њих опазио много локалног патриотизма, који се показује у поноситости и ђачић је показао у том погледу одушевљење, чему сам се изасмијао. О колинској је полицији на пр. приповиједао од прилике овако: „Ми Чеси имамо од увијек несрећу, што нас свијет не познаје, заборавља, и неопажене оставља. Али ипак имамо доста ствари, које би зан. мале цијели свијет, кад би вијести о њима продрле изван граница домовине. Већ су и браћа Руси сретнији. Кад би Руси имали у најзабитнијем углу Сибира такву полицију, као што је Колинска, већ би давно о њој знала цијела Јевропа. Сад имамо тек свршетак деветнајестог вијека, а колинска је полиција таква, да би била достојна десетог вијека по Христу. Да је имао прируци који шпањолски инквизитор, захваљан би јој био и израдио би јој опрошћење за сто година. Ту вежу тамничаре у презногу; туку мокрим конопима, које бјени мора из захвалности љубити; заповиједе, да отвори уста у која му пљују; свезаног уздижу до тавана и брзо спуштају; или га узме један за руке, а други за ноге и цуљају га тако, да задњим дијелом тијела удара о земљу. И још много и много метода знају, којијема, за вријеме досадне ноћне службе крате, вријеме. Једном би се историја о овом далеко разлијела, али жали Бже, она, који је хтио у тој ствари послужити, умре последије петнајест дана. То је био неки Рус, који је преко Ко-

лина ишао у бање. Сио је на перон и није послушао полицајца, кад му је рекао, да се одатле миче. Можда није разумио, можда је био рђав, те није могао брзо испунити налог полицајца, али је морао послужити. Ухватили га, одвели у пандурицу и он умре последије двије недјеље.“

У два сата последије поноћи стигнемо у Колин. Видјели смо кроз стаклена врата К. Х., који је очекивао наш долазак опкољен од неколико усхићених младића. Доккор ме грчевито ухвати за руку.

„Познајете ли га?“

„Дакако.“

„Не варате се?“

„Не бих се преварио, па и кад бисте ме у Прагу оставили.“

„Молим вас, не говорите пред осталијем, да је варалица.“

„Не бојте се, нећу поћи по тргу да то разгласим; али ко ме упита, морам му истину казати, иначе бих учествовао у његовој превари.“

„Реците, за Бога, бар да га не познајете и да вас вара сличност!“

„Не могу.“

Уђемо у штацију. Војводини нам трабанти дођоше у сусрет и осорише се на сиромаша ђачића, пребацивањима и пријетњама. Говорили су му без околишења, да је учинио непоштени нападај на милог колинског госта, којег је својим чланком прогласио за мангупа, и повукао на се срџбу цијеле вароши, у којој већ не може остати. И ако му је мило да буде здрав, нека још ове ноћи за увијек Колин остави.

Доктору је било врло тешко. Није се могао пријатељски према војводи показати, а није му хтио пред свједоцима маску смаћи.

Војвода исто тако, видећи да је злоту, размишљао је, како ће се понашати према своме домаћину. Стајали су један према другоме у малом размаку, мучали претварајући се, као да се не виде. На мене је војвода погледивао равнодушно као на непознатог човјека. Доктор напосљетку прибере одважност, приђе војводи и упита га, познаје ли ме. Промотривши ме мирно ману главом говорећи, да ме није никад видио. Мали зрачак наде појави се у души докторовој. Каза му моје име. Војвода на то одмах приђе к мени и поче говорити, да му је мило, што има част видјети ме.

Поведемо га у чекаоницу. За часак није хтио признати, а кад су на њега па-

ваљивали, претварао се као да не разумије; био је миран, питао је доктора, ко га је увјерио о његовој превари и обећавао је да ће се осветити. Молио је, да с њим говоре полагано, јер не схваћа смисао, кад се брво говори чески.

Досад нијесам ништа говорио. Хтио сам опробати, не би ли било могуће ударити на неку тању страну његове душе. „Видите“, рекох му, „како сте лакоми-слени“ Не боли ли вас као Чеха савјест за овакво пребацивање, што код својих земљака срамотите поштени и храбри народ као што су Црногорци? Зар не схваћате, да кварите не само симпатију према Црногорцима, него и њихову материјалну корист? Кад би вашом стазом, последице вас наишао прави Црногорац, и то заслужни, а да му је помоћ потребна, шта ће бити с њим? — Би ће немилосрдно одбијен. Кад Црногорци опет зарате и обрате се на братска срца која би с њима осјећала, и на братске руке, које би људима дале оружје и чебану. рањенијем завоје, гладнијем кору хљеба, онда у онијем варошима, у којим сте ви представљали Црногорца, зар ће имати за њих осјећања, утјехе или дара.“

Рекао би, да је то на њега упливисало. Све је признао и молио за опроштење, а особито за то, да га кући не пошљу трговачким возом (пострком). Одлучимо, да га испратимо до стражарице на ноћиште, гдје ћемо рећи, да нам је још потребно прегледати његов пасош и да ћемо ријешити истину о његовој личности, кад се испавамо. Учинили смо тако, не хотећи, да му још те ноћи буде у стражарици суђено. У јутру ће поновити своје признање пред неким свједоцима, те ако његова превара узимадне какве пошљедице, нешто самом себи припише.

Пођемо. Кад ми је већ једном пошло за руком, да упливишем на његова осјећања, хтио сам наставити и обрнути га к честитом животу. Жалио се, како је тешко човјеку, који нема средстава нити вишег образовања, уздржати се поштено, ако ће да живи. Упињао сам се, да га из те заблуде изведем и пострекнем, да би к својој тјелесној снази придао часни циљ живота и издржљивост. Обећавао је све и био је веома ганут; бар тако се причинјало.

Ноћио сам у доктора. Милина ме обузимала при помисли да сам људском друштву повратио заблуђелог члана и извео га на бољи пут и то ме успавало. Прваци колински нијесу спавали тако бла-

жено. Сусјед је будио сусједа, те су се још те ноћи сакупили на савјет, да ријеше шта ће сад с „Црногорцем“, кад није Црногорац. Одлуче, да одлука варошког савјета мора остати у вриједности и да се у Колину не смије ствар открити. Платили му пут и отпустили га из вароши прије, него сам се пробудио.

Добро сам предвиђао, да ће Колин замјерити не само онијема који су му „Црногорца“ довели, већ и мени, што сам их увјерио, да су се преварили. Тако се и догодило. Већ је у идућем броју прогласила „Коруна“, да сам ја узрок свему, да ја рушим ческе вароши, да сам народни непријатељ и зли и осјетљиви човјек.

Однио сам из Колина болијест, од које сам морао полежати. Није ми било могуће јавно увјерити Колин, да се не срдам на њега и да не говорим са осветом против њега. Забавља ли ме неко, зашто бих се на њега пиједио?

Симпатије и усхићење за Црногорце ишчезнуше сасвијем у Колину. Чим добију у руке новине, у којим је телеграф о Црногорцима, бацају их. За „Коруну“ од тог времена не постоји Црна Гора. А најгоре би онај прошао, који би упитао Колинца: „Шта ради ваш Црногорац? Пише ли вам?“

Историја о „Црногорцу у Колићу“ није никог од мојих слушалаца у цетињској Локанди растужила. Напротив могао бих потврдити, да је била предметом свеопће забаве, и дуго је трајала, али се бојим, кад би то дознали Колинци, не би се тијем поносили.

Црногорци су узајамно приповиједали, што је наш протува међу њима радио. У кратко ћемо то свршити.

За новац, који су му у Колину дали, дође на Цетиње, гдје се представио, као дописник „Коруне Ческе“, именом Косто Ефлеров. Код Црногораца је радо примљен као Чех и нико није имао у њему неповјерења. За кратко вријеме придобије срца на Цетињу. Црногорци не позивају радо туђинце у круг своје породице. Косто се Ефлеров брво одомаћи у свакој кући и људи су и то трпјели, ако је и њихове жене забављао. Био је гост свијех. Гдје је дошао, дали су му јести и пити. Занимао их је својим хумором, прилагодливомшћу и несталношћу, јер је био права противност озбиљном Црногорцу.

Убрао им је било загонетно, што тај сарадник „Коруне Ческе“ има мало знања у свом занату. Павле Аполоновић Ровински кавао је да збиља зна доста имена из чешке јавности, али о раду политичком, књижевном, журналистичком тог човјека није ништа знавао.

Ту су већ разумјели, да није могуће, да је Крсто Ефлеров дописник, неког листа, па била то и „Коруна Ческа“. Њему нијесу о том говорили, понашали су се према њему непромијењено, мотрећи бистро, како би се сам издао. К. Е. је тим добивао одважност и осмјелјивао се све више. Једном се похвалио, да је добио позив од великог илустрованог чешког листа, да буде његов „специјални артиста“. Позове неколико Црногораца, да виде, како ће цртати Цетиње. Пођу. Мислио је да вара, а међутим је сам ишао у замку. Чинио је на карти окуке, које сусвједочиле, да му је рука мање навикнута на писаљку, него на карту. Црногорци су стајали иза њега и причинjali се као да се чуде његовој умјетности и као да опажају огромну сличност између брчкарије и предмета. Протува се радовао, што му тако сиједају на лијепак, и пружају му грађу за варање, до миле воље. Мислио је, да се може према Црногорцима без казне за себе латити какве драго будалаштине

Јасно је било, да је и други пут лагао. Али како ће се дознати, ко је и зашто је дошао? У Херцеговини и Боки Которској били су се усташи с Аустријанцима, Црногорцима се од аустријске стране не престано приговарало, да су они узрок немиру.

Било је веома оправдано, да и Црногорци подозревају на човјека, који је дошао из Аустрије и издавао се, за оно, што није био. Али — Црногорци не иду „с тамбуром на врапце.“ У колико је њихово подозрење било јаче, у толико су то већма крили, да не би птичицу поглашили.

Једном је протува био сам у трпезарији Локанде. Домаћин Локанде Вуко из потаје га је посматрао. Протува из дуга времена уве слагати ручнике, који су лежали на разастром столу, и правити од њих разне фигуре: правно је из њих капице, кућице и т. д. Вуко се одмах досјети у чему је К. Е. специјалиста. Брзо ступи у трпезарију и рече, као да је то већ давно знао: „Ви сте послужитељ (келнер)?“

„Да, послужитељ“ признао је протува, прихватив се за кључаницу. Али се

не збуни. „Господине Вуко“, рече, „молио бих вас, да ме примите за послужитеља.“

„Потребан би ми био послужитељ“, рече Вуко, „да сте ми одмах у почетку поштено казали, ко сте и што сте, могли сте код мене наћи мјесто добро и трајно. А овако сте се лажмама компромитовали, тако, да вам могу дати само добар савјет: да без оклијевања напустите Цетиње и Црну Гору.“

Учинивши по савјету, пође он у Кривошије, гдје су га ухапсили аустријски војници.

Истраживали су да није ухода, али је срећно доказало, да није. Затим се повратио у отаџбину и 1882. г. показао се у Мјелници као србијански официр, који иде у чешке бање, да излјечи ране, које је у бојевима добио. Имао је на примама таковски орден и још нека одлиџија. Сједио је увече веома озбиљан у гостионици Викисановој, ни с ким није говорио и чинио се, као да не разумије разговор гостију. Новаца је имао још из Колина. Све је плаћао готовином и добар бакшиш давао. Послије вечере пође да леже. Пошље слушкињу доље к друштву, с молбом да пита, да ли има неко од госпoде папира картица; говорио је да је тобож навикао пушити турски дувaн, те не може поднијети аустријске цигаре. Гости, сами не имајући папира, похиташе одмах те наредити, да му се из некакве продавнице донесе. Пошаљу му кило папира, а дувана за читаву годину. Ганут њиховом срдачношћу, тобожњи српски официр дође да им се захвали. Рече, да се зове Димунић и приповиједао им је о себи (језиком, којег је назвао руским.) много занимљивих ствари.

Случајно сам то дознао. Написао сам о његовом новом покушају вијест у „Народним Листовима“, који су је донијели баш оног дана, кад је протуа оставивши Мјелник отишао у Роудницу. Није ни помишљао, да му се је доскочило. Посјети читаоницу „Ршип“, гдје га дочекају с „Народним Листовима“ у руке. Познавши, да му већ нигдје не ће израсти тако богата пшеница, као у Колину, преварен у својим надама отиде некуда и више му трага не знамо

Праг

С чешког Д. Вукотић

Један прилог за књижевно-просвјетну
историју Црне Горе

приопћио **Марко Драговић**
(Свршетак)

270
308
371
415.

Од како је престала излазити „Зета“, па до 1889. године нијесмо имали у Црној Гори књижевнога листа. Те године наш познати књижевник д-р Л. Томановић* почео је издавати на Цетињу мјесечни књижевни лист под именом „Нова Зета.“ Ни овај књижевни лист није био дуга вијска, јер је излазио само двије године и четири мјесеца. Са четвртом књигом треће године престао је излазити, а узрок је престанку био тај, што је уредник листа Томановић наименован за уредника званичних новина „Гласа Црногорца“, па му није било могуће поред толикога посла уређивати и један књижевни лист.

Томановић је био прикупио око свога листа лијепи број старијих и млађих наших књижевника; а и још би више, да лист тако брзо није угинуо.

При покретању листа уредник се није рекламирао каквом особитом пријавом читаоцима. Он само јавља да покреће тај лист, а из садржаја првог броја, да ће читаоци виђети правац и сврху „Нове Зете“ и да ће се старати да к постављеној сврси удареним правцем до краја истраје.

Пошто је тако уредник рекао, да видимо у потпуности садржај

* У овом раду, у IX и X свесци „Књижевнога Листа“ заборавио сам напоменути, да је г. Томановић уређивао „Глас Црногорца“ за четири мјесеца 1886. године и то почињући од објаве рата. Пошто је г. Томановић отпутовао с Цетиња предузео је уређивање листа Стево Чутурило. Овијем попуњам тај недостатак овог свог раду.

тога првога броја. На првоме је мјесту чланак „Наше књижевно јединство“. На другоме „Освојење Бара“ од С. Поповића. На трећем „Сесебе“ прича Сима Матавуља. На четвртом почетак превода „Хомерове Илијаде“ од Л. Врбице. На петоме „Свети Сава“ Никанора Груића, критичка слика од Л. Томановића. На шестоме „Мом цвијету“ пјесма Ж. Драговића, па пјесма „Бацу Драговјеву Дрекаловићу од Р. Ц. (Радоје Рогановић). Има даље једна народна пјесма „Ђевојка и прстен“. Даље долази књижевни преглед, умјетност, и културне биљешке. Према садржају овога броја видимо, да је почетак добар, те су се читаоци могли надати да ће „Нова Зета“ имати лијепу будућност.

Осим радова започетих у првом броју „Нова Зета“ за прву годину довијела нам је неколико умјетних пјесама од Ј. Сундечића, Сења Дјакковића, Филипа Ковачевића, Бранислава Нушића. Из народнога блага било је неколико народних женских пјесама. Од других радова заслужује споменути „Учини као Страхинић“ — прича С. Матавуља, „Прић Пантина Шубара“ од М. Савића, „Тешко ли је за недрага поћи“ од Т. К. Поповића. „Живи мртац“ од Толстога превод Вукића и „Камени крст из мора“ од М. Србинића. Ово су приче, а од разних чланака споменућу ове: „Црна Гора према књижевности српској“ од Ј. Павловића. „Враћајмо се старијема“ од Марка Цара. „О косовској петстогодишњици“ од уредника. Од научних чланака споменућу: „Бранич српскога језика“ од Ј. Живковића. „Враћајмо народне ријечи на своје мјесто“ од С. Матавуља. „Прилог српскоме језику“ од М. В. Веселиновића. Од чланака из књижевности имамо: „Народна епика наших Мухамеданаца“ од Томано-

вића и „Бранко Радичевић“ од Л. Војновића — Ужичког. Историских чланака било је врло мало и споменућу „Грађа за историју Васојевића“ од П. А. Ровинског и „Васојевићи и Хераковићи“ од Вида В. Вукасовића.

Осим ових има још неколико чланчића. Књижевни преглед доста је обилат, а такође и приказ умјетности.

У другој години донијела нам је „Нове Зете“ неколико умјетних pjesама од већ споменутих pjesника, којима имам додати још: Огњеслава Утјешеновића—Острожинског, Јована Поповића—Липовца, Јосипа Берсе, Алексу Шантића и Васу Кретића—Љубисава. Донијела нам је тринаест јуначких народних pjesама и 28 женских. Од драма и приповиједка споменућу: „Дјевојка справљеница“ од Никше Градића, „Шкроко“ од Ђена Равића, „Вампири“ од М. Ризнића. „На гаристу“ од М. Србинића, „Успомене из гокељског устанка“ од В. Трипковића, „Из витешкога доба“ од Марка Цара, „Из спахијског доба“ превод с рускога од Јулије Петковића. Међу књижевним чланцима имамо: „Бранко Радичевић“ од Л. Војновића—Ужичког. „Пушкинове драме“, с руског од Ж. Драговића, „Евгеније Оњегин“ с руског од истога, „Народна поезија и поезија умјетна од М. Цара, „Типови белетристичких талената“, с руског од Ж. Драговића.

Од других разноликих чланака споменућу ове: „Стара Србија и Македонија у српско-бугарском спору“, од уредника, „Неколико народних обичаја из Старе Србије“ од М. Ризнића, „Грчке мисли о етнографији Балканског Полуострва“, од уредника. — У овој години „Нова Зета“ има нешто чланака из језикословља и историје као: „Број Срба и

Хрвата и етнографске прилике у њиховијем земљама“ од М. Д., „Петар П. Петровић—Његош“ од Л. Томановића, „Два дана на Лопуду“, од Л. Војновића—Ужичког. „Чакавштина у Дубровнику“, од дра М. Решетара. Од путописних биљезака имамо: „Међу Сибирцима“ с руског, од Јулије Петковића, „Писма с пута“ и „Послије свечаности у Макарској“ од Л. Томановића, „Из Цуца“ од Ј. Ф. Иванишевића. Имамо нешто мало биљезчица о старинама као: „Вукова међа и трешњевске градине“ од Ј. Ф. Иванишевића, „Барске цркве“ од Радића, „О Дукљи“ од Томановића, „О дукљанским ископинама“ од истога.

Четири свеске треће године донијеле су нам ове главније радове: „Петар П. Петровић—Његош“ од Томановића; два чланка Милана Решетара „О чакавштини у Дубровнику“; „Бранко Радичевић“ од Луја Војновића; „Још нешто о старинама српскијем у Босни“ од М. Саве; „Понешто о Горском Вијенцу“ од Јосипа Берсе; „Прилог за коментар Горског Вијенца“ од Ж. Драговића и „Издаица“ приповијетка из бокељског живота од Вића Трипковића.

Знам да би ваљало сваки рад мало критички претрести, али ја то нијесам узео за задатак овога рада, па нећу о томе ни зборити. Може ми ко рећи, као што и хоће, да није лако критиковати туђе радове. Ја то признајем и да ми се не збори. Али се опет зна и то да сваки човјек има право датт о нечему своје суд, те по томе праву и ја бих могао исказати своје мишљење о овђе споменутих књижевних радовима; но нека то за сада стоји, па, Боже, дај здравља! би ће и томе времена.

За „Нову Зету“ може се рећи оно што и за „Црногорку“ и „Зету“ да је Црна Гора у њој била врло

слабо заступљена: и у њој налазимо мало радова из црногорске историје, географије, археологије, фолклористике и д. д.

Осим „Нове Зете“ Томановић је издавао на Цетињу календар, којему је дао име „Грлица“ у почасти оне „Грлице“, коју је издавао Милаковић. Овај календар, осим календарског дијела, имао је и кратак шематизам грађанских, војничких и духовних власти. Донио је такође неколико чланака, од којих ћу споменути следеће:

У „Грлица“ за 1889. годину: „1389—1889“ чланак посвећен петогодишњици Косовској. „Важнији догађаји у Црној Гори г. 1888“, „Цетиње, 1484—1889“ од П. Ровинскога, „Првљепчиве болијести на нашој дјечи“ од дра П. Миљанића. „Грлица“ за 1890. има ова два чланка, који заслужују пажњу „Важнији догађаји у држави 1889 г.“ и „Како да се бранимо од једне наше народне болести — од грознице“ од дра П. Миљанића. „Грлица“ за 1891. годину има такође спис важнијих догађаја у држави за прошлу годину и има чланак „У чему живимо? хигијенско-економска црта“ од дра П. Миљанића. „Грлица“ за 1892. годину доноси опис знаменитијех догађаја у Црној Гори за прошлу годину и чланак „Педесетогодишњица Њ. В. Књаза Николе I“. „Грлица“ за 1893. доноси поред описа важнијих догађаја у држави чланак „17 јунија 1892“ — написан поводом рођен дана Престолонаследниковог. Још су у „Грлице“ штампани неки дјелови Томановићевог рада „Петар П. Петровић-Његош“.

Године 1889. почела је на Цетињу излазити „Просвјета“ лист за школу и цркву. Овај је лист издавало књ. министарство просвјете и црквених послова. Лист је излазио за 1889.

1890. и неколико бројева за 1891. годину.

Године 1892. опет је почела излазити на Цетињу „Просвјета“, али не званично него приватно под уредништвом Јована Сундечића. Овај лист излазио је не пуне три године. Године 1895. опет је почела излазити званична „Просвјета“, која излази и до данас.

Године 1894. основано је на Цетињу друштво „Горски Вијенац“. Оно је идуће, 1895. године, почело издавати књижевни лист „Лучу“; а од почетка прошле године „Луча“ је престала излазити и исто друштво састављено с друштвом „Цетињска Читаоница“ под заједничким именом: „Цетињска Читаоница и Горски Вијенац“ почело је издавати „Књижевни Лист“, који и сад излази.

О званичној „Просвјети“, Сундечићевој „Просвјети“, оснивању друштва „Горски Вијенац“, друштвеном листу „Лучи“ и органу двају уједињених друштава „Књижевном Листу“, биће ријечи други пут, а за сад ова приложак завршујем са овим.

Улиць, 1901 год.

—**—

Једно писмо из доба црногорског напада на Зету 1832. године

Благородној Господи сердарима војводама, кнезовима, и свијема Црногорцима и Брђанима поздрав и благослов Божи.

[У средиви печата је двоглави орао, а подну лав; наоколо је наслов, али није сачуван на овом отиску у цјелини и може се прочитати само: горе „Мохур“; што се настављало за овијем, а на десној страни отиска, избрисано је; овдо па с лијева и у полукругу до врх печата стоји: „Черніе гори“.]

М. П.

Познато је свакоме Црногорцу и Брђанину како је кућа Поповића у Зету добро стојала и живјела и

како је Црногорцима и Брђанима свагда се пријатељски показивала, и знате добро како је нас и сада у Зету дочекала и примила, и да ње није боло доста бисмо се осрамотили. но ова иста сада биједна кућа Поповића за не осрамотити нас упр пастила се сасвијем и оставила је и своје куле и стоку и имуће у Зету, а с голем душом толико силно робље добјежало је међу нас, немајући није ништа; за то љубезни Христијани учините по дужности братској и Христијанској, помозите ову кућу сваки ко бравом или с чијем, ко што може, сотијем ћете придобити Царство небесно, које желим да получите од Господа Бога — Амин.

И дасте здраво.

Цетиње 15 маја 1832.

[Довијали смо били, да се у кући Поповића у зетском селу Голубовцима налази једно писмо П. П. Његуша из доба, када је Владика био подигао Зећане на оружје и заложно се, да их ослободи турског јарма. Постарали смо се, те смо добили писмо у препису од једног свог пријатеља, који живи у оном селу. Писмо истиче учешће куће Поповића у ондашњим догађајима, у којима су се Поповићи природно морали истаћи као фамилија у којој онда бјеше неколико свештеника, а свештеници бјеху у народу све и сва. Но свакако у писму се ивносе Поповићи као персонификација свог онда пострадалог зетског народа пред којим су они као старешине, као попови морали ићи у прошњу по Црној Гори, пешто је то робље, у што се било затекло, морало напустити Зету. На писму нема потписа, с чега се може посумњати да је Владичино, али је ту печат, а и завршетак писма издаје исто, да га је писао врховни духовни пастир.

[Писмо је написато правописом старим, а преписач је употрејебио нови правопис.]

— т — љ.

Једна биљешка

о границама

међу Црном Гором и Аустријом
које су уређене за вријеме
Владике Петра II.

Из которскога опћинскога архива
прибиљежио

Марко Драговић.

Кад сам љетом године 1888. неко вријеме живио у Котору, добио

сам прилику позабавити се мало у которскоме опћинскоме архиву. Зато имам захвалити г. которскоме начелнику Нику Стефановићу. Том приликом преписах погодбу и два протокола о границама, које се уредише међу Црном Гором и Аустријом, за вријеме Петра II владике црногорскога. Овакви су протоколи били уређени међу свијема опћинама бокешкијема, које граниче са Црном Гором. Старао сам се, да и друге протоколе нађем и препишем, али због краткога мога бављења у Котору то не могах учинити. Што имам од рукописа — то ћу и предати историји.

I.

П О Г О Д Б А

међу Владиком Црногорским и Ц. Кр. комисијом Аустријском за уређење граница. О условима на ударене границе у опћинама Аустријским: Маине, Побори, Шкаљари, Шпиљари, Доброта и један дио Оравца, у окружје Которско.

Будући да су биле установљене и у записнике од дате данашње уписане границе за Аустријске опћине: Маине, Поборе, Шкаљаре, Шпиљаре,¹⁾ Доброту и једнога дијела Оравца и међу Црногорским селима: Угњанима, Мирцем, Жањевим-долем, Малим и Вељим Залазима, који припадају Катунској нахији — би написана ова посебна погодба у погледу увјета, под којима има бити обиљежена граница међу реченима опћинама Аустријским и Црногорским селима.

1. Црногорци, а за њих потписани њихови главари и старешине, одричу се за вазда на сваки захтјев властитости и уживања, а особито што се тиче пашњака, у границе горепоменутих Аустријских опћина. И зато ће удаљити њихове стоке од

¹⁾ Документе саопћавам језиком, којим су писани, а новим правописом.

мјеста што је погодбом састављено са Ц. Кр. окружним поглаваром на 18/30 септембра године 1839 — што би њима сахрањено по уговору за пашу у опћине од Доброте, Шпиљара, Шкаљара и Побора и неће допустити унапријед вратити се под никакв м изликом.

2. Обвезују се Црногорци оставити у вријеме од осам (8) дана сваку кућарицу што њима припада и што се налази у окружије Аустријско, на које драго мјесто од гореречних опћина: Ораовца, Доброте, Шпиљара, Шкаљара, Маина и Побора и неће моћи унапријед градити новијех; а Ц. Краљевском поглавару окружја Которског остаје сачувано право срушити коју драго кућарицу, што би била ограђена којега драго Црногорца, узпркос ове наредбе.

3. Одричу се свечано Црногорци на свако захтијевање на мјесто *Лозица* и на сваки комад земље који се може радити, или је узрађен у посједу од Шпиљара и Шкаљара. Исто тако за радњу од неких комада ораница у околишу Поборском, близу кућица од обитељи Кустудија, који нијесу били законито купљени, чувати ће се зато исти, да се неће даље пачати на иста мјеста, која ће остати на слободно расположење Аустријске владе.

4. За накнадити обитељи Црногорске, које услјед ове погодбе имаће поднијети штета, платиће дољепотписани Ц. Краљевски Дворски Савјетник на руке пресвијетлога Владике Црногорског и Брдског, а у присутности дољепотписаних главара и старешина народа, своту од фиорина 35.000 (тридест и пет иљада), тек ће бити увјерен потпунога извршења како би утаначено у поменутих чланцима. У примању ове своте од стране Владичине би ће

потврђено у особитоме чланку, који ће се додати на дно ове погодбе и која ће се потписати, преко Владичиног потписа, од главара и старешина горепомнутих опћина и села.

5. Обвезује се сувише нижепотписани Ц. Кр. Дворски Савјетник од стране владе Аустријске, да ће бити сходно одређено да становници од Шпиљара и Шкаљара, који су до сада у љетње мјесеце употребљавали пашњаке црногорске — почињући од идуће године 1842. неће ићи са њиховом стоком, без нарочитога допштења, у границу Црногорску.

Ови акт би потписан од чланова, који састављају комисију за уређење граница међу опћине Аустријске од окружија Которског и граничеће Црне Горе; а за страну Црногорску од главара и старешина села погранични од Вељих и Малих Залава, Врбе, Жањев-дола и Мирца као и од два Сенатора и од истога Владике од Црне Горе и Брда.

Учињено у Котору на 15 јулија 1841 године.

Владика Црногорски Петар Петровић Његош.

Лазо Пророковић.

Томо Николић.

Ђуро Љесар.

Јоко Љесар.

Нико Попов Врбица

Широ Врбица.

Вуко Јовановић.

Никола Перић.

Поп Вукале Сенатор.

Филип Ђурашковић Сенатор.

Протопоп Никола Калуђеровић.

Перо Петровић, брат Владичин.

М. П.

II.

Описаније од граница међу Аустријским селом Шпиљарима од опћества и околине Которске и Црногорскијем селима Врбом и Жањевим-долом, нагђене међу нижепотписатијем главарима од истијех села.

Граница међу поменутијем селима почиње на поток *Шкурда* код великога крша именоватога *Старац*,

Ће је на југо-источној страни забиљежен крст и число (број) 11.

Одављен линија гранична иде пут југозапада и долази наврх *Праћкишта*, Ће над једнијем мекијем каменом био је усјечен крст и ч. 1.

Одављен граница, обходећи пут истока и југо-истока нисходи у долину именовату *Шума* крај пута, Ће у прегибу једнога живога камена био је усјечен крст и ч. 2.

Одављен, обративши се пут југа, граница сљедује у мјесто именовато *Селиште* и под колибама, које ту суштествују, над једним каменом пирамидалнога подобија, близу 6 (шест) нога висок, био је усјечен крст и ч. 3.

Одављен, идући повише готово истијем ходом, граница тиче врх од планине *Вранвина* забиљежен крстом и ч. 4.

Одављен граница обраћа се пут југо-истока и долази у једним наклоњеним, огромним и природним набивањем крша именовато *Чаквица*, на нижњему крају којег био је усјечен крст у ч. 5.

Одављен пут југа и југо-запада граница пеће се на остри хребт планине *Мокрица*, или *Трешња*, над једним великијем кршом, с којег трудно види се рива Которска, био је забиљежен крст и ч. 6.

Одављен линија гранична сљедује пут југа до наклоњенога хрбта планине именовате *Пријечево гувно* забиљежен с крстом и ч. 7.

Одављен, сљедујући готово исти ход, граница иде нависше наврх планине *Свируњак*, у једном изнешеном кршу био је усјечен крст и ч. 8.

Одављен, наконца, граница нисходи на поток исто именоват *Свируњак*, гдје у једном великом четариуголном кршу био је усјечен крст и ч. 9.

Овдје свршава се граница међу поменутијема селима: Шпиљаре село

Аустријско и Врба и Жањев-до села Црногорска.

За бољу јавственост овога описанија приопштава се настојаштему протоколу чертеж (план), у исто вријеме учињен, који показива ход од граница међу поменутијем селима.

Примјечава се тако, да данас била је учињена и потписана једна особита погодба касателно о уговорима под којијема имало је и имаће мјесто горепоменуто установљење од граница међу Аустријским селом Шпиљарима и Црногорскијем селима Врбом и Жањев-долом.*

Настојашти протокол од стране села Шпиљара потписују:

Крето Франовић главар од села, и старешине: Спиридон Мошков, Перо Франовић и Михаил Франовић; а од стране црногорскијех села Врбе и Жањев-дола потписују га:

Нико Попов Врбца, Широ Врбца, Ђуро Љесар и Јоко Љесар

Учињено и закључено у Котору данас 15 јулија 1841.

Виђено и потврђено:

М. П.	Sigilo del Cancelista de Grisogona per Comune Austriaco di Spigliari.
М. П.	Mühleisen I. R. Ispettore censuario.
М. П.	Орешковић капетан.
М. П.	De Grizi.
М. П.	Барон де Шалер.
М. П.	Протопоп Никола Калуђеровић капетан перјанички свједок крстима.
М. П.	Перо Петровић, брат Владичин.
М. П.	Владика Црногорски: Петар Петровић Његош.

III.

Описаније од граница међу Аустријским селом Шкаљари од опћества и околине Которске и Црногорскијем селима Жањев-долом и Мирцем нагођене међу нижепотписатијема главарима истијех општествах.

Граница међу поменутијем селима почиње на поток *Свируњак* Ће

* Ова погодба приопћена је на првом мјесту.

је на горњој страни једнога великога четириуголнога крша усјечен крст и ч. 9.

Одављен линија гранична уздиже се пут запада и југо-запада до недалеког хребта од планине под једним видимим путањем. На једној хрпи крша на мјесто именовато *Више кућиште на чисту страну* био је усјечен крст и ч. 1.

Одављен линија примјетно нисходи ходом пут југо-запада и долази над једним великим каменом у равно мјестоположеније више крша од *Пландишта*. Ови је кам био забиљежен крстом и ч. 2.

Одављен, обративши се пут запада, граница достиже брдо *Солар*, на сјеверноме крају кога био је усјечен крст и ч. 3.

Одављен, наконџ, линија гранична сљедује до извора *Питољевац*, трострука граница Аустријских села Шкаљара и Дуба и Црногорскога села Мирца. Овдје су усјечени три крста и ч. I.

Овден свршава граница међу Аустријским селом Шкаљарима и Црногорскијем селима Жањев-долом и Мирцем.

За бољу јавственост овога описанја приобштава се овоме протокулу чертеж у исто вријеме учињен, који показива ход од границах међу поменутијем селима.

Примјечава се пак, да данас била је учињена и потписана једна особита погодба касателно о уговорима, по којијема имало је и имаће мјесто горепоменуто постановленије од границах међу Аустријским селом Шкаљарима и Црногорскијем селима Жањев-долом и Мирцем.

Настојашти протокол од стране села Шкаљара потписују:

Божо Бурановић главар од села, и старешине: Јован Петровић, Трифон Петровић и Трифон Гергуровић; а од стране Црногорскијех

села Жањев дола и Мирца потписују га:

Буро Љесар и Јоко Љесар, Иво Бећир, Иво Раков Радонић, Перо Каштелан, Перо Станојев Каштелан и Перо Савов Каштелан.

Учињено и закључено у Котору данас 15 јула 1841 године.

Виђено и потврђено:

М. П.	Sigilo del Comune Austriaco di Scagliari.
М. П.	Mühleisen I. R. Ispetore censuario.
М. П.	Orešković kapetan.
М. П.	De Grizi.
М. П.	Barone de Schaler.
М. П.	Протопоп Никола Калуђеровић капетан перјанички, свједок крстима.
М. П.	Перо Петровић, брат Владичин.
М. П.	Владика Црногорски: Петар Петровић Његош.

Ко би желио даље испитивати о границама међу Црном Гором и Аустријом, које се уредише за вријеме Владике Петра II, мислим да ће наћи за то податке у архивима бокешких мјеста: Доброта, Ораовца, Пераца, Рисна, Грбља, Маина и Побра.

Цетиње, 16 јуна 1891 год.

Да разбистримо

— Одговор на Одговор —

„Ко бесједи што хоће
мора чути што неће.“

Кад сам у VII и VIII свесци „Књижевног Листа“, приказао Граматику г. Бура Шпадијера, која је одређена као уџбеник за наше осн. школе, далеко сам био од сваке помисли, да коме зло чиним, да кога потцјењујем или вријеђам. Једино што ме је бољело, а и сад ме боли, што

видим да наша Школска Комисија пушта и ради школске уџбенике, који су без сваке сумње несавремени, не одговарају духу времена, неподесни су и претешки за нашу младеж, па да је далеко та младеж бистрија и бистрија но што је сматрају наши радници на школским уџбеницима. Мислио сам колико узмогадем и ја припомоћи, да се учини поправка; велим, мислио сам и то сам учинио јавним путем, не никога да омаловажавам, но само да констатујем факт, који је ту, који се не да порећи и да укажем на оно, што не ваља, дако би се у поновљеним издањима, (која су, буди узгред речено, врло честа) учинила поправка. При завршетку своје рецензије указао сам, да би ваљало све реферате о школским уџбеницима штампати у органу Министарства Просвјете: „Просвјети“, да не носи одговорност сама Школска Комисија, но онај који је реферисао уџбеник.

Обично у нас пишу и реферишу школске уџбенике великом већином чланови „Школске Комисије“ што ми се чини, нека опросте господа, на смјелости, да је неправилно. Као што рекох, сами пишу и реферишу па би свијет непосвећен могао помислити, да они само један другоме одобравају и — штампају уџбенике; што ваљда неће бити, ни да Бог.

И заиста моја оцјена није премашила сврхе, велим није кад се, одмах последије четири мјесеца јавља одговор на њу, и то одговор од онијех, којијех се оцјена мало дотакла а потписан је на то г. Ђура Шпадијер.*

* „Просвјета“ св. XI и XII. 1901. Да би се пак показало, колико су озбиљно узели моју оцјену, најбољи је доказ засебна брошура издата од истијех, а потписана и растурана по вароши од г. Ђура Шпадијера управитеља цетињ. основ. школа.

Једино ми се не допада у овоме, што видим, да се није имало храбрости изићи с правијем именима, но су преда се истурили г. Шпадијера, што не даје лијепу свједоџбу о васпитању. — о односу васпитача и васпитаника. Солидарност у раду похвална је на сваки начин; али треба да буде допљедности и у примању одговорности за заједнички рад. Ја тако мислим о солидарности тако су ме васпитавали моји васпитачи. Сам одговор такве је природе да издаје „писца“; сваки ћерећи, да он, по својој спреми, није могао заронити тако „дубок“ у филологију да се позива, на Миклошића, Добровскога, Копитара, Даничића, Соларића, Луку Милованова, Ханку и Штајхера. Не ћу да кажем овијем да г. Шпадијер није чуо о овијем именима, Боже сачувај. Он је имао ваљаног професора, који је ово стручно познавао, али при свем том нека ми се допусти да не вјерујем, а је г. Шпадијер проучио филолошке списе, да не кажем свијех, а оно и некијех, заиста великана на пољу славистике. Само се чудим, не знам да ли више онијема, који нешто пишу, а другога потписују, да ли г. Шпадијеру и његовој смјелости да туђу ствар потпише као своју. Како би крстили оне тице што подмећу своја јаја другијем тицама ако не.....?! Или ко се кити туђијем перјем?! Што овако мислим, знаће и моје колеге, који су били присутни једној нашој дебати о овоме. Да се овакво што десило у ком другом друштву, а не међу просвјетним радницима, дало би се некако и опростити, али међу васпитаником и васпитачима за осуду је.

Ово тек узгред споменух, и с тога ја не одговарам г. Шпадијеру, пошто бих се огријешо о правичност. Он би и овом приликом одговарао за туђе гријехе, што нијесам рад да буде; а разријешо ме је од

обичне пажљивости, да му се обратим. Они који су му писали или помагали знаће, кога се ово тиче.

Сад ћу се поново осврнути: на оно што сам ја написао као оцјену и на „одговор“ који је *копирао* г. Ђуро Шпадијер. Да не бих ређао све оно, што сам прије рекао, прво ћу и овдје напоменути, да сам мишљења, а то није само моје, но су то старији и спремнији од мене рекли, да граматика не смије бити никако циљ у основној школи, она је само средство. Ваља видјети, зашто да није циљ, и у чему се састоји њена улога. Циљ се учења српскога језика постизава: говором, читањем, писањем, то јест, ствара се оно, што је најглавније, а то је *језиковно осјећање*, чему се у одговору замјера и вели се, као обично што бива у оскудици факата, то су „фразе каквог педагога и философа“. Дакле, као што видјесмо: говорење, читање, писање све су то средства да се постигне оно што је циљ срп. језика. А граматика, односно појединачна правила њена имају задаћу да појачају, и да утврде оно што се горњијем средствима постигло. Тај би се рад могао назвати, а тако га и обично крете „поука о језику.“

Професор Велике Школе биоградске Др. Вјислав Бакић, који се држи као најбољи српски педагог у, својој „Посебној Педагогији“ стр. 40. 1901. год. гдје је ријеч о основној школи и о настави о срп. језику, вели ово: „Поуке о језику дају се уз читање и говорење. *Засебна предавања из граматике била би за ученике ове школе сувише тешка и без интереса*;* тако и граматичка анализа једнога чланка, која би подуже трајала. А најнепријатније би за њих било учење граматичких дефиниција и правила из

њихге.*) С тога је најбоље да им се ове поуке дају у zgodним приликама, те да они поред интересантне садржине и не осете тешкоће при упознавању разних врста речи, реченица и граматичких облика. Тако на пример могу ученици сазнати у најмањим разредима, да има речи које показују имена ствари, других које показују какве су ствари, трећих, које означавају радње и т. д.; а још им се не казује да се оне зову: именице, придеви, глаголи и т. д. А у старијим разредима улазе они мало по мало и у граматичку из које свакога часа предавања, могу по нешто научити и *пробележити*, а ове белешке преписане начисто и прегледане могу заменити уџбеник. При томе се могу написати на табели zgodне *исловице*, изреке или правила, па пошто се у кратко разјасни садржина њихова, прелази се на граматичко објашњење. Пошто се наведе више примера изведе се из њих граматичко *правило*, које после тога ученици примењују.“

Ето, што вели један професор педагогије на Великој Школи, а ја немам смјелости у овом ставу ни запете промијенити, будући је то један од присталица хербартијанске школе, чију важност не смијемо порицати ни ја, ни они који ми „одговорише“. У толико више кад узмемо да је г. Бакић био толико година управитељ оне школе, која спрема учитеље, који је предавао педагошке предмете, па је стога, као одличан стручњак, изабрат за професора Велике Школе за педагошку групу. Поменутог се гледишта држе и многи врједни и спремни радници којима је позната педагогија. Толико о томе какву улогу игра граматика у основној школи.

*) курзив је наш.

*) гротески је наш.

Кад би пошли с тога гледишта, ми о овој граматизи не бисмо ни говорили, нити уопште може бити ријечи о њеној методичној страни она је управо нема. Ствар је овдје увела други карактер. Ја сам нагласио да је већ учињена погрешка, али кад је учињена с педагошке стране, дајбуди се могло олакшати самијем излагањем, и оно што се изложило, ваљало је изнијети онако, како су га нове научне тековине предале.

Прочитавши цио одговор, видим е се хоће да оправда не само педагошка, но и филолошка вриједност реченог уџбеника.

Но да пријеђемо сад на оно што се хоће оправдати одговором, на моју оцјену; да видимо: јесам ли ја учинио какву погрешку у оцјени; или они, који бране уџбеник.

Одмах, да се послужим ријечима мојих одговараача, да пријеђем на саму ствар. Унапријед напомињем да ћу се држати саме ствари и у колико она има везе с онијема који одговарају.

Сваки рад, без сваке сумње, носи отпечаток онога који га је радио, а непааметно је мислити да се дјело сасвијем независно од писца може оцјењивати.

У одговору мени упућеноме, вели се да је у граматизи г. Шпадајера: „по начину поступности *изнешено* у Приступу све оно, без чега дјеца не могу разумјети даља предавања из граматике“.

Не каже се *изнешено* већ *изнесено*. зашто, нека господа увму граматику било Новаковића било Даничића било Караџића и свијех на које се позивају, нека виде да ће бити *изнесено* а не *изнешено*. А могу им то и објаснити. Од основе начина неодређеног *износ*. и наставка за партицип пасивни—*ен* биће = *изнесен*.

Они су се побркали, због глагола носи—*ен*—носј—*ен*—ношен.

Тамо се вели да је у Приступу то изнешено по начину *поступности*. Да видимо је ли то. Узећу Приступ по Граматизи г. Шпадајера — *ad litteram*. Но прије тога, да се објаснимо, какву поступност ваља тражити за дјецу основнијех школа. По општој дидактици, како ваља образовати наставно градиво, има четири равна гледишта, од којијех се два прва не употребљују данас, но треће и четврто, ма да је посљедње право научно гледиште у педагогији. У једном се захтијева да се иде: од онога што је лакше, ка оном што је теже; од познатог к непознатоме, од ближњег к даљему, од стварног к апстрактном, од простијег к сложенијему. А у другом, које тражи да се наставно градиво бира тако, да одговара психичком развиту васпитаника — што је схватљиво за дух дјечији. Дакле треба барати такво градиво, које ће будити интересовање — стварати вољу и тијем образовати морални карактер, било посреднијем било непосреднијем путем.

Ево „Приступа“ па нека се види у колико ова *поступност* одговара дјечијем схватању:

Грамматика и подјела њена: (стр. 3 : 1) Шта је језик; 2. Шта је реченица; 3. Шта је ријеч; 4. Промјенљиве и непромјенљиве ријечи; 5. Шта су основе, коријени и облици ријечи; 6. Шта су гласови и слогови; 7. Шта је српска граматика; 8. Како се дијели граматика.

Врсте ријечи: (стр. 7.) Колико има врста ријечи — 1. *Именице* шта су именице. — Подјела именица на стварне и мислене. — Подјела стварних именица. — Колико рода имају именице. — Колико броја имају именице — 2. *Придјиви*. — Шта су придјиви. — Подјела придјева. Род

у придјева. — Степени поређења у придјева. 3. Бројеви. Шта су бројеви. — Подјела бројева. 4. *Замјенице*: Шта су замјенице. — Подјела замјеница на личне и придјевне. — *Личне замјенице*. — Придјевне замјенице. 5. *Глаголи*: Што су глаголи. — Подјела глагола по предмету радње. — Подјела глагола по трајању радње. 6. *Прилози*: 7. *Предлови*. 8. *Свезе*. — 9. *Усклици*“.

Ово је *приступ* из једне граматике која је намијењена за наше основне школе, па нека виде они, који ово цијенити знаду, колико одговара потреби за наше ученике. Да би се видјело како је све ово повађено из приступа „Српска Граматика“. Стојана Новаковића, упућујем читаоце на њу, да не бих преписивао и изводио паралелу, одакле ће се видјети како је на примјер *све* што се тиче „Врсте ријечи“ *преписано* из Новаковићеве; а из „Јевик и његов склоп“ *нешто оvdје нешто ондје*, како сам напоменуо у својој оцјени. Новаковићева је књига била прије, а не сад, намијењена ученицима гимназским за прва четири разреда, данас се њоме већином служе ученици VП и VШ разреда за спремање о матури, а за ниже гимназијске разреде уџбеник је Љ Стојановића до IV разреда; а у IV се служе синтаксом Јанка Лукића. Будмана, Миленовића, Новаковића и другијех професора који пишу лекције за своје ученике.

Мени се опет чини, да ово није никаква поступност, нити одговара дјецу и њихову схватању. А мислим, да би ваљало почети прво од онога што је најелементарније, а то су гласови, па постепено ићи све даље и даље, док се дође до реченице. То се чини у гимназијским уџбеницима, а у толико прије то би ваљало учинити у уџбенику за основну школу, кад се већ пише уџбеник

О приступу у опште сад сам говорио јер ми је примијећено, да у оцјени цијела нијесам навео.

Прелазим даље. У својој оцјени рекао сам, а и сад кажем, да је подјела придјева по видовима погрјешна, јер нијесу подијељени на: *описне и присвојне* (гдје још могу доћи и градивни.) На ту ми се замјерку у одговору каже, да се ваља „у овој подјели придружити као и у многим Вуку, Даничићу, Бошковићу и Новаковићу. Боље је да се држимо овијех стараца, јер они записаше да придјеви показују четворо: а) *какво* је што на примјер, бијело; в) *чије* је, на примјер, попово Јованово, српско, трговачко, *божје* (треба Божје) овче; в) *мјесто*, н. пр. овдашњи, предњи, горњи; г) *вријеме* на пр: синоћни, негдашњи. Зашто бисмо по овој служби придјева и дијелили их, кад имамо краћу и бољу подјелу по видовима. Према подјели г. Мијушковића далеко бисмо пошла Зар не можемо дијелити придјеве како на градивне, тако и на придјеве за мјесто за вријеме за укус и т. д. и т. д. Подјела на видове и за то је нужна, што према видовима имамо и двије промјене облика у придјева. (Sic!) Подјела придјева на присвојне и описне није од неопходне нужде (па завршује). „На пошљетку што бисмо теретили дјецу тим подјелама па да их сваки прима?!“ Навео сам све да се види колико је ту логике, колико је истине и дошљедности. Вели се треба се држати Вука, Даничића, Бошковића и Новаковића. (Боље је да се држимо овијех стараца). Добро, дакле ја ћу узети једнога од овијех за које кажу, да их се треба држати. Узећу г. Новаковића (до душе сад старца али Вук, Даничић и Бошковић били су и млади и стари и писали као такви; и ја поштујем старост, држаћу се Новаковића као

старца, и у колико су његова издања новија он је бивао старији и обрнуто. Узимам његову Срп. Граматику од 1894. г. као најновију (мени бар познату). Стр. 12. §. 26 **придјев**и „Придјеви стоје уз именице, **описујући**“* по чему било ово лице или ствар. која се казује именицом уз коју **придев** стоји на пр.: леп ружан, сјајан, мек, точал, зелен и т. д.

„Многи **придеви** казују само да ствар којој се **придену**, **припада**** оном, што значи основа од које су образовани на пр.: човеков, *Божји*, зимски, пољски и т. д.

Ето нека виде читаоци како стари Новаковић говори у својој најновијој граматици о придјевима? и како их је он подијелио. Сад да видимо, може ли се од *описујући* начинити **описни**, а од *припада* — **присвојни**, као што сам ја рекао. Да може, то види и **лаик**. Они су се позвали на Новаковића, а видјесте што о том вели Новаковић. Има ли код њега и помена о томе, да се придјеви дијеле: на одређене и неодређене. Има, ама не у овом смислу него у неком другом.

У одговору се вели: „Подјела по видовима нужна је и стога што према видовима имамо и двије промјене облика у придјева.“ Сад да видимо, колико су овдје у праву они, који пишу одговор. *Према видовима немамо двије промјене*, нити су оне учињене ради придјева; но су придјеви у одређеном и неодређеном виду пошли по двјема промјенама, и то неодређени вид у главноме по именичној, а неодређени вид иде по сложеној промјени. *Имена* се уопште мијењају по двјема промјенама, и по томе имамо двије промјене и то: „*промену именица и промену заменица*“, пошто се само именице и за-

мјенице по својим особитим **наставцима** мењају“ (Ст. Новаковић — „Срп. Граматика“ стр. 146. §. 316.) „Промена **придева** није никаква **васебна** промена, него је састављена из промене именица и промене **заменица**“. (Исти Новаковић 147 стр. §. 316) Господа се позивају на наше научне ауторитете, па и ја им **сљедујем** држећи се баш онијех на које се они **позивљу**. Још се ова промјена по којој се мијењају придјеви у одређеном виду, зове **друкчије** и **сложена**, будући је састављена, из неодређеног вида и **замјеница** *и-ја-је*. Но стога, што је мало тијех облика од сложене промјене остало, остали су се *изједначили с прстом замјеничком промјеном*.

Овај став о придјевима завршен је у одговору као што смо **напријед** цитирали овако: „на пошљетку што би смо теретили дјецу тим подјелама, па да их свака прима.“

Г. г. мисле, нека цео свијет узима како му драго, ми можемо бранити г. Шпадијера, да ради како хоће; у нас може проћи, што не може код другог. Г. Буро Шпадијер може писати **граматике** за основну школу по својој увиђавности, а Сл. Школска Комисија која то одобрава и **брани** „у праву је“. Па кад је тако на част им! нека и у будуће тако раде. Ја не знам како би смо **друкчије** ове ријечи разумјели, осим ако се не базирају на превеликом самопоуздању или пак на методској обради **учбеника**; а да последње није рекао сам у почетку, а то ће се видјети из даљег тока ове расправе.

Рекао сам у својој оцјени да се данас у науци држе свега: *два стишња поређења*, а у Граматици г. Шпадијера и у овој одбрани његове **Граматице**, тврди се упорно да су *три стишња поређења*, и како веле ми се у овоме држимо онога чега се држе:

*) гротески је наш.

**) гротески је наш.

и Руси и Нијемци и Французи и други.

Да видимо колико су и овдје у праву. У латинском језику, па и свијем романским језицима од њега изведеним постоје три: *gradus-a*, за адјективе: *gradus positivus*, *gradus comparativus*, *gradus superlativus*. Па лијепо и у срп. језику постоје три градуса, ја то не поричем; но нешто друго ја тврдим, а то је да су два *штуња поређена*; то сам рекао, то опет кажем, то каже Новаковић, на кога се они и позивају, то се каже у Синтакси Будмановој од 1901. То се каже код Стојановића, академика, и професора славистике на Великој Школи у Биограду; то се каже код професора В Школе Јанка Лукића. (који предаје класичне језике) у његовој „Срп. Синтакси,“ и т. д.

Рекох да и ми имамо три градуса код адјектива и то, *positivus* — сам придјев; али ријеч, *comparativus* означава одакле почиње *поређење* и то је *први штуња поређена*, а *superlativus* по свој прилици биће *други*. Ја држим, да ни у једном језику не може бити *три штуња поређена*, али може бити, односно има три *gradus-a*, а *свега два штуња поређена*. Поређивање се врши код предмета истог квалитета — исте каквоће, а развог интезитета — односно у колико је та каквоћа заступљена, код предмета код којијех се чини поређење. И ту може бити ријечи о томе, да је квалитет заступљен негдје у јачој, а негдје у слабијој мјери. Или кад их имамо више, један је квалитет најинтезивнији, — односно његова је каквоћа у најачој мјери заступљена међу предметима који ту каквоћу имају. За ово није потребно особито филолошко знање па да се може разумјети, ако се будемо држали логичног мишљења.

У објашњењу к придјевима у овом одјељку замијерају ми г.г. браниоци књиге г. Ђ. Шпадијера да сам се *повео за новином*. Ако се сматра као гријех у политици бити новијех мисли, ја држим да је то у науци једна врлина. Напротив неопроштени је гријех задржати се на теоријама, које су владале у науци прије толико и толико деценија. И наука је дошла новијем истраживањем до новијех тековина. По свој прилици допустиће ми г.г. да сам у праву, кад кажем, да и наука напредује, да се усавршава и према томе, новине су свакојако резултат дугог рада и истраживања. И биће све дотле научне новине, док се *радом* (а не *примањем старог за готово*) и марљивијем истраживањем не дође до новијих резултата, који ће прве потиснути, као што су ови раније потисли. Ко би се данас држао теорија Аристотелових о земљи, а занемарио нове научне резултате и тековине, ја не знам како би се сматрао ако не, као човјек, кога је вријеме прегазило.

Па ја баш мало прије показах како се „старац Новаковић“ повео за новијем, младијем теоријама. Али код њега није све што су писали Вук, Миклошић, Добровски, Шлајхер, Ханке и други као Свето Писмо, да се не може промијенити; он иде или тежи к новијем резултатима до којијех развитак науке долази. У науци има ствари које се неће промијенити или што се није још промијенило, али има доста и доста старог што је пало, као што бива и у животу организма и неорганизма. Подмлађивањем се све усавршава. Много што-шта промијенио је Миклошић, што је примио од својијех претходника; његови посљедовачи много што шта његово и т.д. Данас смо колико толико коракнули у науци о језику, а што се није знавало, ни за вријеме

Соларића од 1812. ни за Луке Милованова 1810. чије тековине г. г. узимају као да и данас вриједе. Нека ми се опрости, ја с дубокијем пијететом уважавам њихов рад, али, не могу поћи у назад за читав вијек са мојијем одговарачима, те да апсолутно вјерујем у све оно, што они написаше. Ја не могу да вјерујем, као што тврде „неки“ од писаца одбране г. Шпадијера (и ако не у одговору) „да је велика погрјешка што је Ћ избачено“; па и ако га је употребљавао: Соларић и Лука Милованов.

Браниоци Граматике господина Шпадијера веле, да његове дефиниције нијесу теже од дефиниција у Граматици Љ. Стојановића Свакоме стоји до воље да вјерује једно или друго. Мени заиста тешко пада, да чиним поређење између ова два човјека — између академика и професора словенске филологије на Вел. Школи и г. Ђура Шпадијера; само ћу толико рећи да је Граматика г. Стојановића за мали број година доживјела већ пет издања у земљи, гдје је толико одличнијех зналаца језика и удешена је за гимназ. разреду, а Граматика г. Шп за основ. школе. Ко се буде интересовао овим питањем нека учини поређење.

У том истом одјељку, гдје је рјеч о појединијем дефиницијама замијерају ми г. г. браниоци Граматике г. Ђура Шпадијера, да не могу разликовати способности дјечије у основној школи и у гимназији, нити да разликујем моћ њиховог разумијевања и схваћања: „Ово неразликоване способности једне и друге дјеце и њине мћи разумијевања и схваћања провирује свуда код г. М.“

Ствар се ова односи на методу. Изнијевши у почетку само *Приступ* из Граматике г. Шпадијера показао сам самијем тијем фактом колико се водило рачуна о методици

и њеној примјени у свој књизи. Далеко ли смо, Боже благя, од сваке методике узимајући ову Граматику!! О методици и о излагању по њој може говорити човјек, који је свје став њеног значаја, њене улоге, и зашто се она учи. И методика је коракнула „дајбуди мало,“ господо моја, није данас она методика, која се — задовољавала, да дâ ученицима, васпитаницима мало знања из буквара, часловца и исалтира, и ако је тако било некада. А да се водило рачуна о схваћању и разумијевању способности код дјеце, вјера и Бог не би се пустила лоша граматика, а најмање ова г. Шпад. у основне школе. Али, то ваља знати!

Да би се неке дефиниције у Граматици оправдале и дала им се боља основа, као на примјер: о слогу, увели су браниоци: „*Опити настављања к србској сличноречности*“ написао 1810 Лука Милованов. „*Шта јест слог?* Слог јест једнога или више писмена једним уста јавом изговорен глас.“

Мислим да се није морало тако далеко ићи, па да се дефиниција оправдава. Па ипак нека је то Лука Милованов од 1810., па и нека је то Вук издао 1833. ја опет не вјерујем, да је добра. Ево зашто. Један глас ако није самогласник не може бити слог. А уста се, или „јав уста“ отвори (можда мање) и кад се изговори глас „б“ или „х“ или други који. Разлика је само у томе што *при изговору самогласника глас кроз уста пролази без икакве препреке, а међутијем при изговору сугласника глас кад прође из гласнице заине било о језик наслоњен на равна мјеста неща, или о језик наслоњен на зубе и т. д;* но ипак глас прође кроз *јав уста* — или кроз уста. Да не прође не би га ни било, не бисмо га чули и не би био глас. Да ли је пак добра дефиниција у

Граматици г. Љ. Стојановића нећу овдје говорити; и били могла бити јаснија. Но на сваки начин г. Стојановић зна што пише, и он претпоставља да ђаци, који су већ ступили у гимназију имају извјесну спремину о томе, те није му потребно, ићи до крајности. У осталом одмах последије његове дефиниције о слогу слиједи: „у сваком слогу мора бити по један самогласник, и он сам за се може сачињавати слог, а могу уз њега доћи и један или више сугласника.“

Жалим што морам констатовати да су г.г. браниоци књиге г. Шпадијера, извртали моје ријечи а нијесу се хтјели обазирати на смисао мојих ставова, хотећи ваљда да ме представе као човјека, који нешто не зна или не хоће да зна. Да се ово вјерује, навешћу, у току свога објашњења, све оно што сам рекао, а и оно како су они изврнули — изопачили, само да би им одговор био „умјеснији“, па нека виде читаоци: ко изопачава, ко подмеће и ко говори неистину. Ја сам у својој оцјени рекао, кад сам говорио о Приступу: „код њега се не зна за разлику између слова и гласа њему је свеједно *и слово и знак*, а то није.“ Даље сам рекао: „у срп. језику има 30 гласова, а ти се гласови обиљежавају *знацима, који се зову слова*.“ Одмах последије овога додао сам, да је та погрјешка исправљена у оном дијелу, гдје се говори о гласовима; али је погрјешка учињена у Приступу и није је ваљало као погрјешну ни уносити. Да је истина што сам рекао, наводим то мјесто из Граматике госп. Шпадијера: „Гласови имају своје *знакове или слова**) те их можемо и забиљежити (означити).“ стр. 6. §. 6.. *Ово је један случај извртања.*

*) курзив је наш.

У параграфу 8. одговора на моју оцјену, гдје сам извнио да је дефиниција о именицама (унесена у Граматици) непотпуна и навео дефиницију: „Именице су оне ријечи, које су имена: лица животиња, ствари“ (а да не помињемо још стања и радње и т. д.), змијера ми се овако: „Чудновато је што г. Мијушк. придаје и ријечи: *животиња, радњи, стања*, кад све оно што можемо опазити нашим чулима, спада под ријеч *ствари*, спадају и мислене именице дакле и његова *стања и радњи*.“ Молим г. читаоца, нека обрати пажњу на ову реченицу, молим га по неколико пута, па нека види с ким сам ступио у препирку. Још ћу једном навести: „*кад све оно што можемо опазити нашим чулима спада под ријеч ствари.*“) Ми чулима можемо опазити Петра, Јанка, Марка, Ђура. лава, вола, овна и друге животиње; па ја ипак не знам ко би од људи за себе признао да је *ствар*. Ми чулима можемо опазити какав мирис, смрад и т. д. па ипак то нијесу ствари. Даље... *те под ствари спадају мислене именице, дакле и његова* (знате моја) *стања и радњи.*“) Према њиховоме, мислене именице: *свештиња, слава, радост, жалост, љешота, ијезање, кукање* и т. д. и т. д. *биле би ствари*. Не само да то нијесу ствари, моја славна господо, знаће то и најобичнији човјек, а нека, ко се књигом бави. Но да је то рекао ко други, рекли бисте, да није при чистој свијести, да је чак јеретик. Ја мислим, да се нигдје није отицтовало толико одсуство мишљења, толико необавијештености писаца, колико у ово неколико редића. Нико не може другоме дати љепше свједочење но он сам себи. Ово не може бити омашка пера, штампарска по-

*) курзив је наш.

**) курзив је наш.

грјешка или што ситније; ово је оно што цио одговор карактерише „*знањем, сиреом и здравијем расуђивањем.*“

У §. 9. одговора правда се дефиниција у Граматици г. Ђ. Шпадијера: *опште (или заједничке) су именице оне које припадају као име многијем стварима или лицима.* Ја сам примијетио да је ова дефиниција непотпуна и рекао сам да још ваља додати „које су једне врсте“ из чега се не може никако закључити као што они хтједоше, да то: „једне врсте“, значи, да су *исолушно једнаке*, но ће прије значити „у главноме једнаке“; ја сам тако мислио. Ја бих вам навео толико и толико, ствари лица и животиња и чега хоћете, да су једне врсте, а да никад не буду *исолушно једнаке, но само у главноме једнаке.* Па се онда дефиниција правда тијем што се за дјецу основнијех школа друкчије пишу одредбе, а друкчија за средње школе — „*требало би је друкчије поставити за дјецу старијих разреда средњих школа.* Треба пазити с ким човјек говори, па подесити говор према моћи разумијевања *слушаоца** а још више то треба имати у обзир кад се пише“. Опет долази питање из области методике, но о методици сам говорио раније, а сад ћу рећи, да сам се у оцјени строго држао методског писања за Граматику г. Шпадијера, оцјена би испала далеко и далеко неповољнија, но што је иначе. Управо ту је одсуство сваке помисли на методiku. Ја ћу у овом ставу (што га наведох) на нешто друго обратити пажњу. У одговору г. г. писци не знају у којим се разредима средњих школа учи грамика — наука о облицима имена, кад веле: (у овом дијелу, гдје је ријеч о

дефиницијама именица) „у старијим разредима средњих школа“. Старији разреди средњих школа рачунају се у гимназији бар од V навише; но узмимо — *што није* — да су то III и IV, опет се не учи у тијем разредима о томе. То што они кажу, обично се учи у I или II разреду гимназије. Тамо се вели „*треба пазити с ким човјек говори*“..... Ја се потпуно слажем с тијем погледима у одговору реченим. А да видимо, пазели они, кад могу рећи „*према моћи разумијевања слушаоца*“. Не каже се други падеж множине од именице слушалац, *слушаоца* већ *слушалаца*. Јер оно л које се мијења у о кад је на крају слога, овдје се не може промијенити, пошто није *на крају слога* већ *у почетку*. Да раставим на слокове слу-ша-ла-ца. Кад би се правило, као што они *пишу* да ваља пазити, а *не чине*, не би у једном језикованом преписању учинили погрјешку тако просту за писмена човјека.

У §. 10. одговора навело ми се као да сам учинио погрјешку рекавши да именица *јато* није збирна именица, пошто има множину *јата*, а збирне именице немају множине, но својом једином чине (ваљда значе) множину.“ Па се онда наводе примјери, питајући ме као у чуду да ли су именице: *народ, стадо, пук, чопор, крд* и т. д. збирне именице. Ја им ево опет тврдим, да све ове именице за које питају, *нијесу збирне* — нека су ма шта друго, но збирне нијесу. И ако све опет значе више лица или животиња оне се узимају као *једна цјелина*, као *једна јединица*, а таквијех цјелина, таквијех јединица може бити више. На примјер: *јато соколова*, под Орловијем Кршем, и *јато соколова* под Дурмитором или *јато соколова* под Војником, под Комовима и т. д. Овдје имамо према

* курзив је наш.

томе 1, 2, 3, 4..... јата а то је множина. Народ српски, народ француски, народ њемачки, народ китајски и т. д. — то је, дакле 1, 2, 3, 4, 5 и т. д. народа и то је множина.

Таквијех бих примјера могао навести о *крду*, о *стаду*, о *шукџу*, и т. д., колико год хоћете; немојте мислити, да ме ваши даљи закључци могу збунити. А то, што сам прије рекао, велим опет, да збирне именице немају множине, или како вели Новаковић: није им потребна, но својом једнином значе неодређену множину. И ако има изузетака, које сте ви хтјели употребити, да докажете неоправданост мога тврђења; изузеци су изузеци, и они долазе да што јаче утврде правило и одступања од правила. И *особне именице немају множине*, по правилу, то не можете порећи, и ако и ту има изузетака, и ако припадају као име само једном лицу или једном мјесту или једној ријеци, и тд. А да има изузетака и код њих навешћу примјере, *само су онда употребљене као заједничке*: „Нема више *Милош*“; То су невјерне *Томе*; „На *Борисе*, *Вукашине* општа грми анатема.“ И *вештаствене* или *материјалне* именице по правилу немају множине; а ако се и употребе у множини, онда означавају више разнијех врста: (а не више једнакијех) водâ, винâ; гдје могу бити разне воде: сумпоровите, јодне, топле, вруће, гвожђане и т. д.; вина разна: црмничко цеклинско, крајинско смедеревско, шампањско и т. д. Као год што смо видјели случајеве код збирних, особних и вештаствених именица, које се по правилу не употребљавају у множини, или које *по правилу* немају множине, — тако исто има одступања од правила и код заједничких именица. Оне се у множини никако и не говоре — изобичајиле су је — већ узимају множину од збирних именица, која је од њих начињена,

(мада нико паметни не би порицао, да заједничке именице немају и множине и једнине), на примјер: брат, господин, дијете, пиле и т. д. Множина за њих узима се као збирна именица: браћа, господа, дјеца, пилад и т. д. Све ово, што до сад наведох, иде у прилог моме тврђењу. А што господа узимају изузетке, као што рекох, и ја бих могао доста их навести, што ипак не може порећи главно правило. Према свему до сад казаноме, збирне именице немају множине. Да то потврдим и наводима: Љ. Стојановић вели: „Треба добро упамтити да нису збирне именице: војска, народ, јато, стадо, чета и т. д. јер ове именице имају и множину.“ („Српска Граматика“ за I раз. гим. V издање, страна 17. §. 99.); Јанко Лукић проф. В. Школе: „Синтакса српскога језика“: Употреба врста речи“, вели: „Именице“ §. 64 стр. 92 и 93. „Неке именице имају: **само једнину**: а)..... б) збирне именице, које својом једнином казују множину.“ Ст. Новаковић на кога се и позивају вели у својој „Граматици срп. језика, у синтактичном дијелу § 597 стр. 268. „Неке именице се говоре *махом само у једнини** такве су: особне, мислене и збирне;“ исти Новаковић стр. 11. §. 24. *Збирне* именице које обликом једнине значи неодређену множину или количину *и по томе им множина није потребна*“. Будманова „Синтакса“ од 1901. Глава III. „Синтакса именица и придјева“. §. 14 1°. стр. 13. „Знамо из етимологије, да неке именице *немају множине*, као човек, брат...; то је исто и код неких именица које значе материју, и код мислених и збирних именица“. Нећемо више никога цитирати, мислимо да је ово доста свакоме. Подвлачили смо оно што је потребно да падне јаче у очи о чему се води ријеч.

* курзив је наш.

Нека се сад свако увјери ко гријеши: да ли бравиоци Граматике г. Шпадијера, да ли ја.

У §. 11. Одговора, примјећује ми се да сам дефиницији о придјевима додао нешто из граматике Стојановића од ријечи до ријечи. Истина је, да сам додао, па то било од ријечи до ријечи из Граматике Љ. Стојановића или како му драго; а каквијех новијех правила ја нијесам кадар направити. Тек је ту факт, да је дефиниција у књизи г. Шпадијера непотпуна што се и признаје у самом одговору, правдајући се за ту, непотпуност како се тобоже дјеца збуњују и како не могу добро разликовати придјевне замјенице од придјева. Па се онда упућујем, да погледам „и у друге граматике, које су одређене.... за основне школе, па ће и у другијема видјети да су све тешке и заплетене дефиниције удешене за дјецу без обзира обухватају ли оне све. То се налази на некијем мјестима у Стојановића. „Лекције из српске Граматике за П раз. гимназије.“ (Није су то Лекције из српске Граматике за П разред гимназије, већ: Лекције из српскога језика за П разред гимназије). Дефиниција о придевима код г. Стојановића горња књига 76. стр. 340. §. „Придеви су ријечи које показују какво је неко лице или ствар или коме или чему припада неко лице или ствар“. „Према овоме придеви се дијеле на *описне* и *присвојне*“. Шта је овдје тешко и заплетено има ли што, да дјеца П разреда гимназије не би могла схватити, па и у основној школи, кад се то поткријепи примјерима.??!

У §. 12. уписује ми се у гријех што сам рекао: „Сад ћу прећи на остале дијелове ове књиге, која броји 110 страна мале осмине.“ И сасвијем су ми правилно схватили смисао

ријечи: да је ова књига превелика за дјецу основнијех школа! Да би се то оправдало, избројене су стране, за тијем редови, по том примјери и дошли су до резултата, да је књига могла бити од 31 стране, „а за примјере узмемо 21 страну, то је свега 42 стране.“ Колико се пажње обратило на ово и колико се мисли о ономе што се пише, ево примјера: $31+21=42$, или како они веле 21 лист. До душе, ово је погрешка рачунска, није граматичка! На то ће се рећи, требало је читава четири мјесеца па да се дође да је 31 стр. и 21 страна равно 42 стране или 21 лист. Ово је један доказ с колико је пажње ово рађено. То они знају без сваке сумње, но погријешили као смртни људи. Завршује се „Заиста није велика ова граматика и ако се г. Мијушковићу привиђа“.

Мени се не привиђа ништа осим оно, што постоји; факат је ту, да Граматика г. Љ. Шпадијера има 110 стр. мале осмине. Били она могла бити мања, у то не улазим. Сад ја питам кад је могла бити мања — од 21 листа, односно 26, јер $21+31=52$ $52:2=26$, зашто и није толика, но два пута већа?! Елем се ја морам домишљати, и мисли, мисли... мора се доћи до тог, да је књига двапут већа но што је могла бити само зато, да се узме два пута већи хонорар. Е, тако се може „правдати.“

У својој оцјени рекао сам, да је промјена именица неумјесно израђена, а уз то је и тешка и непрактична. То сам рекао, и данас остајем при томе, а ево зашто. Понављам, већ толико пута, да не би требало граматике, особито овако израђене, за уџбеник осн. школа. Али већ кад усвојимо да нам је потребна граматика, онда је ваља удесити дајбуди тако, да оно знање, које се помоћу ње стече, послужи као основ за доцније продужење у сред-

њим школама. При томе је задаће осн. школе да, уз васпитавање, буде основа за даље настављање, те да се последице не настави оно, чему је основа већ ударена. И по томе носи име основ школа. Из моје је оцјене у *Одговору* изостављен читав дио, који је о потреби друге системе говорио; разумије се, није им то ишло у рачун, и не би могли изводити закључке којима су покушали читаоце обманути.

За средње је школе удешена промјена именица по врстама према роду и наставцима за I падеж јединине; па и у уџбеницима за основне школе, које се сад употребљују. До душе то није урадио Ђ. Магарашевић и ако је радио по Миклошићу и Даничићу. Али то није никакав доказ, ако није код Магарашевића у његовој Граматици од 1875. кад нас од тога доба раздваја скоро пуних 27 година; па је мислим и литература школских уџбеника за то вријеме ма и за длаку напријед коракнула.

Та је подјела изнесена у књизи Стојановића, у Новаковића, који је радио према Миклошићу, Даничићу и другијема, те је могао и г. Шпадијер унијети, и нека ми вјерује, ако се не буде држао, мање ће се дјеца бунити но подјелом, коју је он учинио по Магарашевићу и другијема. Таква је подјела у главном и у старом словенском језику, само је сложенија. Код нас у српском језику, пријешле су све именице мушкога рода из IV, V и VI врсте из старословенског језика у I и добиле ту промјену с некијем модификацијама. Случај је тај био и с некијем именицама из V врсте у старословенском језику; а женског су рода неке пријешле к III врсти, а неке су остале и образовале IV врсту и т. д. Остало је ипак пет врста у срп. језику. У

V су врсти оне именице средњега рода, које су у старословенском биле у VI врсти и свршавале им се основе на: *en=а*; на *es* и на *esh*. У српском су пет а не шест као у старословенском, јер су именице IV врсте мушкога рода с наставком њ (које је постало од кратког у) пријешле к I врсти именицама мушкога рода с наставком њ (које је постало од кратког о.) Ове су се промјене дешавале у току времена, постепено, тако да је данашња филологија срп. језика кадра побројати поједине вијекове, у којима су се те промјене дешавале. И ово је доказ да се језик није окаменио. У гимназији се данас уче два позната класична језика: грчки и латински гдје нема напретка и за то се зову *мртви* језици за разлику од живијех језика, који се мијењају и усавршавају. Па кад се непрестано позивате на старину, на традиције, зашто не узесте бар за углед *најсловенскији језик* (кад би се тако могло рећи) — *старословенски*.

У оцјени сам примјетио, да код г. Шпадијера нема помена о промјени именица, које имају женску промјену а рода су мушкога. Тврдим, да би боље било, да је узео промјену коју сам му ја рекао, јер тамо гдје је ријеч о III врсти, рекло би се: *по трећој врсти мијењају се именице мушкога и женскога рода, које у 1. падежу јединине имају наставак а.* У овој се дефиницији не опажа ништа теже но у оној што је Граматици г. Шпадијера. Ево нека се види: „Именице женскога рода.“ „У ову промјену спадају именице женскога рода с наставком а у првом падежу јединине као: *жена*, и именице женскога рода без наставка у првом падежу јединине као ствар, *мати* и *кћи*. Све именице женскога рода мијењају се по ова два обрасца.“ Има ли додје помена о имени-

цама мушкога рода?! — Нема. Он је то поменуо, али знате гдје — у напомени; а у напоменама стоји оно, што се не може обухватити главнијем правилом. Оволико ради јасноће.

У §. 15. писци Одговора, правдају г. Шпадијера од мојих замјерака, што је позајмио диобу замјеница од Ст. Новаковића, говорећи, да је г. Шпадијер позајмио од Новаковића, овај од Даничића, Даничић од Миклошића... „па неко је на томе радио и прије њих, *иа се писци користују један другим.* *) Чини ми се, не би било паметно, довијати се и измишљати нешто ново кад је и старо добро.“ Сад виђите, како су дошљедни! По том настављају: „Добровски (код њих Дубровски) је радио на подјели глагола, Ханке и он нешто, Шлајхер и он, па тек Миклошић дође у том послу до нечега, што сви Словени примише; а Даничић за нас Србе (па биће и за браћу Хрвате) ту подјелу потпуни и удеси према особинама нашега језика.“

Нема сумње, да је на језику рађено и прије Граматике г. Ђура Шпадијера; не поричем то. Али је прерађивање било друкчије и то је истина. Ја сам у својој оцјени рекао и замјерио стога што је подјела замјеница из Граматике Ст. Новаковића удешене за гимназијске разреде, а ова је за основне школе. По свој прилици не може се наставно градиво из срп. језика по истом методском начину обрађивати, будући се мора водити рачуна о индивидуалности — или да се јасније изразим — о моћи разумијевања и схватања код дјеце. Да би доказали г.г. писци одговора, наводе позајмљивање, и стављају у исти ред као писца српске граматике г. Ђура Шпадијера с Новаковићем, Даничићем, Миклошићем

*) курзив је наш.

и другијема. Чини ми се незгодно сравњивање: „*писци се користују један другим*“. Најинтереснија је ствар гдје се каже: „не би било паметно довијати се и измишљати нешто ново, кад је и старо добро.“ Све пусто „старо добро“ И ја сам за то, да се очува и да се пошта ода свему ономе, што је старо а — добро. Но ако је нешто старо а лоше; а међутим ново је боље, онда мислим, да то ново ваља по сваки начин примити.

Даље се, у Одговору, наводи, како је Добровски радио на подјели глагола, Ханке нешто, Шлајхер и он, па тек Миклошић дође у том послу до нечега што сви Словени примише. Колико ли је овдје логичности, што ћемо тражити ново кад је старо добро а овамо одмах иза тога помињу нове тековине као „нешто“ „до нечега“ и т. д. Докле Даничић ту подјелу за нас Србе потпуно не удеси према особинама нашега језика. Сви су ови тежили к новинама као што се тврди, а највише Даничић, па и поред свега тога вели: што ћемо држати се и измишљати ново, кад је и старо добро“. Ко је радио о подјели глагола на врсте, па било то: Добровски, Ханке, Шлајхер, Миклошић и Даничић, овдје, гдје је ријеч о замјеницама није било мјеста помињати, јер све ово што се навело не односи се на сами предмет о коме је ријеч. Ја бих могао навести ове и још много радника, који су радили не само на подјели глагола, но уопште на славистици, разумије се, и то би изгледало смијешно и као неко самохвалисање, гдје му мјеста није.

У својој оцјени рекао сам, да се у Граматици г. Ђура Шпадијера не зна за разлику између прошастог или трпног глаголског придјева, будући се у њој тврди да „*шрини глаголски придјев* има исто значење

као и *прошаста глаголски придјев*“ пошто су истог својства. Неће ми требати много труда, да покажем, колико су у праву они, који то покушавају правдати. Да не улазим у побијање њиховијех ријечи навешћу разлику како стоји у Граматици Стојана Новаковића: „*Прости глаголски придев*..... „Значење му је, да је радња, која се глаголом казује, извршена *на своме подмету* те се последак њен као *својство* придева именима“. „*Три глаголски придев*..... „Значење му је, да је радња која се глаголом казује извршена *на своме предмету*, те се последак њен, као својство придева именима. (§. 698. стр. 312. и 701. 312. §.)

Мало прије рекох, да су хтјели оним „својством“ да заведу читаоца, „пошто оба придјева имају исто својство,“ шљедствено по њиховоме имају и исто значење. До душе, својство придјевско имају и један и други *јер су оба придјеви, те обадва имају и придјевско својство*. Са значењем је, г.г. моја, друга ствар. Да није исто значење види се по њиховој служби у српској синтакси, која је различна, што ће знати сваки гимназиста, да не рекнем који млађи ђак. Код једнога се радња извршује *на подмету*, а код другога *на предмету*; а *предмет* и *подмет* неће бити једно исто.

Колико су оповргли моје тврђење, о неодређеном начину, да није вријеме, нека читалац види о томе у Одговору како је.

У §. 18. Одговора изопачили су моје ријечи, те ћу их опет ја навести, па послѣје и њихове, нека се и овом приликом види ко изврће туђе ријечи: „Говорећи даље о начинима, вели, да у одређени начин долазе сва времена осим начина неодређенога, и то је једна конфузија, пошто начин неодређени није вријеме. А у одређени начин долазе сви лич-

ни глаголски облици (до душе он то није ни обиљежио, ма да је то једна врло важна одредба, која се мора унијети при одредби реченице) што је јасније и лакше.“ „Књ. Лист. VII и VIII св. стр. 381 и 382.“ А у одговору „Просвјета“ (или засебна брошура) стр. 636. тачка 18.: „Напомиње да би требало подијелити глаголске облике *на личне*, а не каже и *на именске*. Ето, нека се види да ли се у мојим ријечима, може наћи што о подјели, коју сам ја тобоже савјетовао и је ли погрјешно што речено. Овдје нема помена о подјели глагола на личне и именске. Кад сам рекао да у начин одређени долазе само *лични глаголски облици* а не *именски* (као што би хтјели да изврну, тобоже с подјелом глагола), имао сам право и то је једна истина, која се не може порећи. Тако је код Новаковића и код свијех, на које се позивају.

Говорећи „о стању радње глаголске“ рекао сам да је тај синтактички дио по Граматици г. Шпадијера у *науци о облицима*, ма да ни гдје дотле, нема помена о подмету и прироку. И ово се у Одговору покушало оповргнути, но с колико успјеха да видимо. Тамо се вели: „О стању радње глаголске говори се у науци о облицима с тога, што зато нема мјеста у нашој синтакси, јер у њој нема ни помена о глаголским облицима. Ушљед овога принуђени смо били да и без ријечи *подмет* и *прирок*, објаснимо овдје, што се зове *радно* а што *шриво стање*.“ То је истина, да у синтакси нема ни помена о стању радње глаголске, а је ли то оправдано видјемо. У свијема синтаксама говори се „о стању радње глаголске“ о употреби и значењу појединијех глаголскијех облика; а што то није унесено и код писца наше Грама-

тике, то је погрјешка, апстрахујући факат, да оваква граматика није за основне школе. Било би боље међутијем кад је већ о томе говорено, да је у синтактичком дијелу који већ у књиви постоји а не „у науци о глаголским облицима“ кад већ раније није говорено — ма да се могло — о подмету и прироку.

У том се истом параграфу жали, како ја не нађох „ни најмање једне ријечи, као похвала нашој граматичи.“ Вјерујте, жалим јако — као што сам још у почетку нагласио — што књига нема у себи тога, што би се могло похвалити. Ја бих се веома радовао да је што било, па бих на сваки начин то нагласио. Но што ћу, преда мном је само оно, што хвале не заслужује.

Напоменуо сам, да дјеци наших основнијех школа није требало учити подјелу глагола на врсте, и овијех на раздјеле. У одговору се хтјело то оправдати: „Ми никога на то не приморавамо нити зато имамо власти. Те подјеле нијесу одређене да их дјеца уче, а што се налазе у мојој граматичи, то је с тога што нам није познат ни један глагол, по коме би се могли мијењати сви остали.“

Одавна је освештано правило, да у уџбеницима буде увијек мање грађе, но што сам наставник предаје, (ако ови не служе као лектира). Уџбеници су само колико репетиције ради, или подсјећања на оно што се у школи пријешло; а нипошто да у њима има више, као што је овдје случај. За то и јесу за школску употребу уџбеници (кад се већ употребе) *кратки, јасни и прегледни*. Кад не би сама предавања дала више, или више вриједила но књиге, онда би књиге замијениле школу, што никако не може бити случај с дјецом. То је једно; а друго, зашто уносити

грађу у уџбенике кад за дјецу није одређена да је уче?! Овдје ми се опет намеће оно, што сам мало прије рекао: хтјело се, да књига буде већа, да се узме већи хонорар. Другога а најмање педагошког разлога, према свему до сад реченоме, није могло бити. Је ли ово разлог, нека виде компетентни.

Дошли смо редом до подјеле глагола на врсте, а овијех пак на раздјеле. Ја сам с овога замјерио Граматици и рекао, да је то једна од највећих њених мана. А кад је већ ту подјела на врсте и раздјеле што се није извршила подјела на врсте према основи времена садашњег, пошто и сами у одговору признају да се мање глаголскијех облика гради од основе времена садашњег. И према томе биће мање врста, као што су то већ паметнији урадили, а за ученике је и лакше научити, кад их је мање. Нема сумње, оно што је лакше за гимназиске разреде, лакше би било и за основне школе. Дијели ли их, било то према основи времена садашњег, дијели ли их према основи начина неодређеног, глагол се мијења једнако; само што ће се у једном случају мијењати по једној врсти; а у другом по другој, ствар се у суштини не мијења. *Олем велим, оно што је простије, лакше је и дјеци приступачније, па ма које школе она била.* Данас се не сматра као педагошка врлина, мучити дјецу тешком, неприступачном грађом; но напротив, врлина је олакшавати им учење догле, да им то буде једна пријатност, чиме се и може створити непосредно интересовање код дјеце, без чега нема успјеха.

Да би показали филолошко знање, г. г. писци одговора, наводе историју подјеле глагола на врсте, почев од Добровскога, па до Даничића, цигирајући све раднике за ко-

је су они знали. Само ћу рећи толико, да они све не знају што је на том рађено, јер не би учинили погрешке, питајући ме, управо чикајући, да покажем и једну ваљану граматичку гдје је ово друкчије. Лијепа је то ствар знати нешто и то извести како ваља; ја се томе клањам, знаоце цијеним. Но ипак ја мислим, да је још људи радило на словен. филологији осим онијех, који се споменуше у Одговору. Данашњи уџбеник, у србијан. вишим гим. разредима „Грамматика стар. слов. језика“ без сумње је одличан, а написао га је г. Љ. Стојановић, толико пута већ спомињати, Он је то радио по Лескину, професору славистике на лајпцишком универзитету ва кога се зна, да је међу најбољим филоловима. Код поменутог Стојановића, који је радио по А. Лескину подјела глагола на врсте извршена је по основи времена садашњег. А према томе, је ли основа начина неодређеног једнака с глаголском осномом, или је од ње постала нарочитијем наставцима, дијеле се даље врсте на раздјеле. Глаголи, код којих је основа начина неодређеног једнака с коријеном зову се „коријенити“ или како би гласио латински термин *примарни*, што је преведено „првотни“, као што се у одговору каже. А глаголи који су непосредно од коријена постали наставцима, а код неких од именске основе, зову се *изведени*. Према томе није то само Шлајхерово, као што они веле.

Толико о старословенској граматици рађеној по Лескину.

Показаћу господи и ваљану српску граматичку гдје је такође подјела глагола на врсте извршена, по основи времена садашњег; то је Грамматика Љубе Стојановића у којој се готово искључиво говори о глаголима, о њиховој подјели, о промјени и т. д. Но ствар се не мијења, ја

сам рекао у оцјени, да подјела глагола на врсте није никако потребна за основне школе, па ма по коме рађена. А господа показују неразумијевање туђих ријечи или хотимично извртање кад веле. да сам ја савјетовао икакву подјелу за основне школе. Напоменућу само то, подјела глагола на врсте учи се по Новаковићевој Граматици у нас (гдје су дјеца бистрија, гдје се много више учи и научи, но гдје друго, како они веле) у II гимназиском разреду, и према томе у праву сам био, кад сам рекао, да није ваљало уносити за уџбеник основнијех школа ту исту подјелу.

Гдје се ријеч води о *будућем времену*, опет су ми *изврнули смисао*, и *подметнули* оно, што не би нико вјеровао. Навешћу све да се види у коликој су мјери чували истину они који бране г. Шпадијера. О његовом „Будућем Времену“ реко сам ово. („Књижевни Лист“ VII и VIII свес. 283. страна.)

За будуће вријеме вели (г. Љ. Шпадијер): „будуће се вријеме слаже из садашњег времена глагола хтјети и то понајвише од скраћенијех облика ћу, ћеш, ће; ћемо, ћете, ће и од начина неодређеног, од онога глагола, од којег се прави будуће вријеме на примјер:

1. лице *учи*-ћу учићемо
2. „   ћеш . . . . .
3. „   ће . . . . .

Ја сам додао ово: ја мислим (а сад додајем још: ја тврдим) да *учи* није начин неодређени, већ основа начина неодређеног.“

Ето, што сам ја рекао; још једном да поновим: „да *УЧИ* није начин неодређени, већ основа начина неодређеног. Нека свако види — молим по неколико пута!

Они међутим веле: „Будуће вријеме, као што се може закључити из његове примједбе (знате моје) не постаје од начина неодређеног, већ од *основе начина неодређеног*,” па за тим се наставља, али пазите молим вас, како: „Овдје треба, да се ми њему, као он нама задивимо: Чудновата погрешка или незнање?! Ово је нешто ново!” (Просвјета св. XI и XII стр. 639. за 1901. год.)

Како би се ово могло крстити, ја не знам?! Је ли ово „озбиљно претресање”?! Извртати смисао, подметати човјеку оно, што ни у сан није снио, је ли *то* „озбиљно претресање.” Мука је то, кад се људи ухвате „у све четири;“ онда се довијају и не презају ни од недопуштених средстава. Мислио сам, да сам кренуо полемику с људима, којима је стало до истине, до поштења; који се боре за то, да извјесна питања изведу на чистину; а кад се оваквијем начином служе сваки види, да ме разрјешавају од сваке пажње према себи.

Дакле, по томе што сам рекао: да *учи* *није начин неодређени*, *но основа начина неодређеног*, они могу закључити, да ја тврдим: да будуће вријеме не постаји од *начина неодређеног*, већ од *основе начина неодређеног*. Бога ми је то здрава логика! Послије овога, наводи се постанак будућег времена како је у „Облицима“ Даничића у „Малој Граматици“ Караџића у „Скупљеним Списима“ Бошковића, у „Српској Граматици“ Новаковића и т. д. Та за Бога, што им је хтјело ово! Ја се томе чудим. Не треба толико „разглаголствија“. То знаду ђаци основнијех школа; то знаду објаснити према старословенском наши ђаци IV гимназ. разреда. Па чак ови последњи знаду и нешто више, но што се у одговору показало о постанку буду-

ћег времена у старословенском језику. Господа браниоци не схваћају то, кад веле, да се у *старо-словенском језику* гради „будуће вријеме од начина неодређеног, кад му се придода садашње вријеме (или будуће)“ од кога глагола није речено, но ја претпостављам и ако нијесу рекли, да је од глагола, — а и примјер је наведен за — хотѣти. „По овоме било је у старословенском језику хоцѣ оучити“.

Ово се не би смјело казати сем ако се хоће да покаже, као што су г. г. показали, да не знају разлике између *старо-словенског* и *црквено-словенског језика*; а то без сваке сумње није свеједно.

Кад се већ води језиковна полемика, потребно је знати дајбуди о томе, пошто се то захтијева од ученика који хоће да сврше IV гимназиски разред; а камо ли од људи који се позивају на уважене слаviste.

Хоцѣ се није писало никад у старословенском језику. Слова ѣ нема у старословенском, о чему се можете увјерити из буквице старословенске. Тако би се ваљда рекло у црквено-словенском језику или управо у руско-словенском, јер црквено-словенски језик није ништа друго но руско-словенски. Назвали смо га пак црквено-словенскијем, јер нам је дошао с рускијем књигама за нашу цркву, будући су наше црквене књиге почеле нестајати, а нијесмо их могли даље израђивати. Према свему, будуће вријеме у старословенском не гласи, као што рекоше „хоцѣ оучити“ већ: „хоштѣ оучити“. Још нешто, будуће се вријеме не гради само од глагола хотѣти, с начином неодређенијем, већ и од глагола имати: имама, начати: начьнѣ и од глагола быти: бждѣ. Од свијех овијех садашње вријеме и начин

неодређени од онога глагола, од ког се хоће будуће вријеме. Од хоштж у току времена постало је хоћу. Од *шт* бива *ћ*; а *ж*=*у*; хоштж=хоћу.

Да о будућем времену завршим: опет велим да *учи* није начин неодређени, већ основа начина неодређеног; а како се оно гради у српском језику, рекао сам, то знаду дјеца из старијих разреда основне школе, а камо ли из гимназије.

Како су се оправдали у Одговору од мојих замјерака на реченице просте и реченице подређене, да не бих престано наводио, молим г. г. читаоце, нека виде „Просвјету“ или ко је био срећан да добије „брошурицу“ из ње општаману нека њу види. Само ћу обратити пажњу читалаца на ријечи, у којима се вели да је г. Шпадијер у одјељку, гдје се говори о подређенијем реченицама „одступио у неколико од Новаковића“. Ја сам рекао да г. Шпадијер не разликује реченице *атрибутивне* и *апозитивне* од реченица *подметних*; то сам, ласкам себи, објаснио и примјерима потврдио (што се свако може увјерити), на начин тако очигледан, да не треба никакве филолошке спрема ономе ко има здраву логику да то разумије. Да разлика постоји, нијесу могли порећи ни у Одговору, али су нешто друго хтјели изврнути: што значи *подметни*, односно какво је значење *суфикса* *н*, па онда говоре: како „*подметне* или *предметне* реченице значе реченице, које се тичу подмета или предмета, или које припадају подмету или предмету“. Господа покушавају аналогном то објаснити, што је погрјешан пут, а што сваки зна који је и ма колико назрео: шта је наука. Аналогји се прибјегава само у онијем случајевима, гдје се не може наћи јачи ослонац; гдје нема факата да се нешто потврди. Друго је значење, кад се каже или „за реченице које

се тичу или које *припадају подмету*“, а друго за оне реченице, које *стоје мјесто подмета*. Прве се зову *атрибутивне* или *апозитивне* (према својој узлози); а друге *подметне*.

Реченице: 1.) Човјек, који је *поштен*, неће пропанути; 2.) Ми, који смо *познавали војводу Милоша*, који смо *слушали*, његове *заповијести*.... сачуваћемо све његове успомене; 3.) *Ко рано рани* *двје среће граби*. Све су ове три реченице различног назива, и различнога значења. Ево да то покажем: Прва је *атрибутивна* — *придјевна* реченица уз подмет, јер је *замјенила* атрибут, овдје *придјев*. Човјек, који је *поштен* неће пропанути; мјесто „*Поштен* човјек неће пропанути. Друга се зове *апозитивна* или *именична* реченица уз подмет, јер је дошла мјесто *апозитивне*; а *апозитивна* се *подметова* зове онај *дода-так* *подметов* који га *изближе* *одређује* другом којом *именицом*, на примјер: *који смо познавали* војводу Милоша....; но можемо мјесто тога рећи: *ми, познаваоци* војводе Милоша. Трећа: *ко рано рани*, *двје среће граби*. „*Ко рано рани*“.... зове се *подметна* реченица, будући је *замјенила* подмет, или боље рећи: *стоји мјесто подмета*: на примјер *ранилац* *двје среће граби*. Ово је *мислим* доста, па да је свакоме јасно, е има неке разлике између овога, што ја рекох, и онога, што г. г. у Одговору веле.

Молим читаоца да ме и даље прати, ако га већ нијесам „*вјело*“ уморио, та и *невоља* му је. Но *ипак* *мислим*, коме је стало да *види*: на чијој је страни *истина*, па *ма* се и *помучио*, пратиће ме јер: „*без муке* се *сабља* не *сакова*“, „*без муке* се *пјесма* не *испоја*“...

Рекао сам, да се *није* *водило* *рачуна* о *избору* *примјера* *ва* *правила*, и *то* сам *потврдио* *некојим* *примјерима*.

Међу тијем навео сам као разлог: да за дјецу ваља бирати такве примјере „који оплемењују, (облагорођавају) поучавају — примјере и естетичне и етичне,“ па и ако ће дјеца оно што се у њима (примјерима у Граматици г. Шпадијера) каже, видјети или чути на улици или у породици. У Одговору би хтјели да то оправдају на свој начин. Види „Просвјету“ свеску XI и XII за 1901. г. стр. 640. §. 26 гдје су ове ријечи:

„Зар нијесу дјеца никад видјела или није никад било, да неко некога удари шаком из љубави или из мрзости? Питање је куда га удари шаком, као и то да ли сам казао удари га шаком из мрзави по образу или из милости“.. Каково је ово правдање или њему слично, нека виде читаоци; — ја нећу, нити имам потребе да га обарам. Само ћу рећи: да ми је неповнато да ће неко неког ударити шаком, из љубави. Навешћу још оне примјере, за које сам рекао, да немају ни естетичне ни етичне вриједности: „Пошио је воду у којој бјеше удављена муха“. „Продаваше промрзле кртоле, зашто му не шћих дати ситне ичре“. „Ако ти је мило, ти га учи да тебе исује а не мене“. и т. д....

У §. 27 Одговора покушали су одбранити Граматику господина Шпадијера од тога што сам рекао да се: „у њој налази све што је програмом обухваћено и то много и много опширније; има у њој доста и доста, што програм не тражи, а што је сувишно не само у поменутој Граматици него и у програму“. Па се чуде, што не рекох шта је то сувишно. Ја сам рекао тијем самим кад сам говорио, колико би грађе требало из срп. граматике за нашу основну школу, и кад сам говорио о задаћи српске граматике. Па и г. г. писци одбране признали су у свом Одговору: да у Граматици

коју бране има нешто што је сувишно, а ево нека саме њихове ријечи то посвједоче. Гдје се водила ријеч о подјели глагола на врсте, страна 637. §. 20. „Просвјета“ стоји ово: „Те подјеле нијесу одређене да их дјеца уче, а што се налазе у мојој граматици... и т. д.“ Пред том је реченицом ова: „Ми никога нато не приморавамо, нити за то имамо власти“. Ево њихове сопствене ријечи тврде, да има у њој више но што програм тражи — чим има нешто, кад никога не приморавају да то учи; и још: „те подјеле нијесу одређене да их дјеца уче“. А да зашто су, молим вас?!!

О програму, и какав би требало да је, овдје ми остаје мало времена да говорим; за то се хоће особита расправа, но и о томе ће бити ријечи у своје вријеме.

Чуде се, што у програму срп. језика за IV^о разред осн. школе нијесам споменуо промјену облика имена, па завршују тај став: „Како ће научити дјеца у I. раз. гимназ. мијењање облика имена туђег језика, кад не познају промјену облика имена у својем језику“? И овдје су изврнуте моје ријечи, а ја ћу их навести од ријечи до ријечи, из оног дијела, гдје сам говорио о томе: „познавање врста ријечи: именица придјева, бројева и замјеница (без падежа) види „Књ. Лист“ VII и VIII стр. 283. Код замјеница „без падежа,“ што значи, да се код осталијех имена (гдје се урачунавају именице, придјеви, бројеви и замјенице) подразумијева *промјена по падежима*; само сам изузео замјенице. Дакле мислим, да сваки види како ствар стоји.

Мишљење о задаћи граматике у основној школи ево како су пропратили.

„Грамматика у основној школи не смије никако бити циљ већ средство,

и већ кад станемо на то гледиште, да је потребна за основну школу, њена је задаћа у главном да појача интелектуалну моћ у дјеце; оно што се њоме жели постићи, то је да се развије логично мишљење. Ма да се циљ српскога језика постизава: говором, читањем, писањем, то јест ствара се оно што је најглавније, а то је језиковно осјећање; она је потребна као средство да се боље утврди оно — што се добило практичном употребом језика, — осјећање језиковно.

„За основне школе нема сумње, најпотребније је створити код ученика језиковно осјећање говором, читањем и писањем; особиту пажњу учитељ је дужан обратити на свој говор и на говор својих ученика, те да сваку погрешку исправи, која се у том крају чује и тако исправљену ријеч да ученици неколико пута понове, а из граматичних правила учити оно што споменусмо“. „Књ. Лист.“ св. VII и VIII стр. 283. 284.

Господа завршују овај став: „Све готово фразе каквог педагога — философа, које су могле овдје изостати јер им нема мјеста“. Дакле, што је овдје речено, то су „фразе“ каквог педагога — философа?! Па нека би то биле „фразе“ — а што нвје, види сваки паметни човјек — боље је да су фразе педагога или философа, но да су фразе „писаца“ који бране г. Шпадијера.

А ево износим њихову одредбу, шта је задаћа граматике у основној школи: „Циљ је граматике да упознамо дјецу са законима језика, а на основу развијеног им осјећања и тиме то осјећање да се доведе до свијести“. Колико ли се овдје показало сиромаштине у знању психологије!! осјећање и свијест; кад се не зна да је и осјећање један облик свијести, и да га не може бити без свијести.

О замјеркама на мој стил, на језик и правопис, нећу им на све одговарати, не што не бих могао доказати да г. г. нијесу у праву, већ што је то ствар педантне природе, да сметрам гријехом тражити за то златно вријеме; али ћу ипак нешто рећи:

Може бити да се поткрала која штампарска погрешка, или томе слично, омашка пера, као оно што се једанпут налази „школска комисија“ написана почетнијем малијем словима.

Замјерили су ми, што други падеж код замјеница и придјева пишем час с наставком *ијех*, час с наставком *их*. Свак од нас зна, ко се и мало књигом бави, да се то мијеша. Многи угледни наши и хрватски књижевници пишу и овако и онако. Пишу, на име, и замјенице на *о* основе и на *ио* једнако: *самијех* и *самих*, *самијем* и *самим*; *напијех* и *наших*; па и код придјева меће се *бијелијех* и *бијелих* и т. д. То су по свој прилици знали, па при свем то драго им је да то назову „несталност и знању“. Ја сам пак хтио да ово изнесем, па нека виде људи како је. Један од бољих наших радника на језику г. Јован Живановић пише „српским, богословским, старословенским (види његову Граматику црквено-словенскога језика стр. 7, 8, у предговору); даље пише пређашњих зајменичких и т. д. и код Даничића има таквих „недошљедности“. Госп. Јово Љепава коме писци одбране свакако не оспоравају знање језика, пише у својим Лекцијама Књижевности страна 70: *којим*, *једним* а на другом мјесту *једнијем*; *окорати* а треба *ошјерати* *грешним*, а како треба ви сте мене учили *грјешнијем*. На страни 71. *За тим* (како треба знаћете) на стр. 78: српски речник, гдје је ријеч о Букову *Рјечнику*; даље пише: *онога речника* а треба *онога рјечника* и т. д.

Ово сам тек онако напабирчио примјера ради. Овоме ћу придодати шта вели Divković у својој књизи „Наука о oblicima“ стр. 39. „Primjetbe“ §. 90. 1. Као што се у јужном говору крај облика: *samijem, samieh* govore i oblici: *samim, samih*, тако се исто govore у istom говору на пр. i oblici: *mojijem, mojijeh, našieh* i t. d. red облика *mojih, mojim naših i našim*“. Колико ли су г. г. писци пазили да буду дошљедни, да не гријеше бар у ономе што мени замијерају и налазе да је „несталност у знању“ ево примјера на страни 628. „Просвјета“ пишу: „*шиж* подјелама“; даље веле љепше је рећи: „не кажем *овим*“ или „ОВИМ не кажем“ (стр. 644) но што сам ја рекао: не велим овим.

О реду ријечи дају ми се лекције, не мислећи на значај онога што сам ја хтио рећи. По свој прилици биће г.г. познато да ред ријечи није сталан, но се мијења, и да може бити *правилан и обрнут*, као год што може бити такав и ред реченица. Зависи од онога, који пише или говори, шта је хтио нагласити. У правилном — редовном реду ријечи долази подмет а пред њим атрибути или апозиције, за њим додаток од реченице, спона ако је потребна, па прирок, па додаци прирокови. Но ред се ријечи и реченица може и промијенити. Ако је онај који пише хтио да баца сву силу ријечи на један дио реченични или на реченицу, ако је хтио да *нешто нагласи*. Примјери: *Из земље* излази хљоб. Овдје се види, да је писац хтио да нагласи додаток прироков за мјесто: *из земље*. Иначе би редован ред ријечи био: *хљоб излази из земље*. Ево вам и примјера за обрнути ред у реченичном склопу: *Који говори да је у видјелу, а мрзи на својега брата, још је у шами*. Овдје, да је редован ред, не би на првом мјесту дошла

реченица *подређена*, но *главна*: *још је у шами*. Ја, господо, предпостављам, да ви то знате, па ћу по свој прилици и ја знати.

Нека ми се опрости, што не могу срцу одољети, а да још неке њихове замјерке не изнесем. Уписује ми се у погрјешку, што сам рекао „код њега;“ „у њега“ и т. д. То држим није погрјешка. Овдје ово њега не значи личност Ђура Шпадијера, јер не би могао рећи у њега, већ „у њему,“ ако бих уопште и могао видјети. Овдје се увијек, подразумејева *у његовој књизи*, у оба случаја. То г.г. знаду, но им је мило тобоже правити вице; па кад хоће тако на част им! Зар се не каже: „у Вука“; „у Даничића“ „читам Његоша“; „читам Бранка“, па нико не мисли на њихову личност, но на њихова дјела.

Замјери ли су ми за ријеч „непоњатно“ кад је то чисто руска ријеч. Имају право, заиста, али кад се узме да је код нас та ријеч добила право грађанства, као и многе друге, које они употребеше у својој одбрани као: од руске „необходимъ“ неопходно, „нужда“ а које би се могле замијенити, чистијем српскије ријечима, мислим да нијесам учинио велики гријех. Оваквијех ситнијех зао мјерака биће још, но ја се нећу на њих освртати.

Признајем да сам учинио неке дијалектичне погрјешке у правопису те ми се омакло мјесто *погрјешка* — погрешка. (То је исто и код г. Ј. Љепаве, као што мало прије наведосмо: *Лек. Књижевности* стр. 111. *људске се погрешке*.) Пишу и данас и писали су: *последњи* и *пошљедњи*, *последје* и т. д. и т. д. Оваквијех се случајева може с реда наћи код многијех и многијех који пишу јужнијем дијалектом. Тако и код самога Вука, као што веле приређивачи у предговору к трећем издању

његовог „Рјечника“ има њекијех недоследности: „Недоследно је где што и везивање дијалекатских разлика: док се по правилу све речи по источном и по западном дијалекту, упућују на јужни или југозападни (јужни се упућује на југовападни, кад се они међу собом разликују) дотле има и оваких случајева: његовати *vide* неговати, задјевица *vide* зађевица (и ако је зађева *vide* задјева) и т. д.; — таква је недоследност и кад се неке речи источног и западног дијалекта упућују на речи јужног дијалекта (лесетина *vide* љесетина; пет лов *vide* пијетлов) неке опет исте такве објашњују (лесетина *augmentat. vide* леса; петлић *diminut. vide* петао).“ „Српски Рјечник“ Вук Стеф. Караџић. — Треће издање — Биоград, 1898 г. страна XXV — Пера Ђорђевић и Љуб. Стојановић.

Па и нека сам учинио све ове погрјешке, ипак то нијесу језиковне већ дијалектичке; а свака ће то разумјети, кад се зна да се то данас готово редовно чини. Језиковне погрјешке, нећу учинити, а мислим да је нијесам учинио ни у својој оцјени, осим ако се која штампарска погрјешка поткрала, што у нас често бива, а чему се не треба ни мало чудити.

За моје реченице веле, да су предуге, има их, како они кажу од 10, 11, 12 и 14 редова, па онда изводе закључак да сам „метао тачку ондје гдје сам се одмарао од писања.“ Не поричем да у мојој оцјени има ставова, који су прилично дуги; али кад се узме, у обзир да се лист штампа на формату од двије колоне, од којих свака није шира од 4—5 сантиметара, то нијесу велике периоде. Ја бих навео код Новаковића и код другијех напшијех одличнијех књижевника доста и доста примјера и за веће периоде, па то ипак не значи, да они не

знају, гдје треба ставити запете, или да се послужим вицем мојијех одговарача, да они међу тачку само онда, кад се одмарају од писања.

Хоћу да завршим овај мали Одговор. Али прије но што то учиним обратићу пажњу на ријечи којима су завршили Одговор на моју оцјену. Господа су ипак признала, да ова Граматика коју је написао г. Ђуро Шпадијер, није потпуно савршена. „Има у њој гдје која омашка, али их г. Мијушковић није хтио изнијети, јер су малене да рече: „ова граматика није за уџбеник“. Ушљед овога и губи важност његова оцјена као и због личног нападања и подметања. Ко овако дјела цијени морао мислити, да га он прије оцјени, него исто и прочита, т. ј. оцјенује га, да га обори или подигне без обзира да ли је такво дјело или није“.

Колико ми је испало за руком да покажем, да је Одговор слаб и да управ није скоро ништа могао оповргнути, што сам ја у својој оцјени изни, нека каже свака. Нијесам ни кога лично нападао, осим ако сам се дотакао гдје год чега, што је имало везе с писцем уџбеника. А што је писац све погрјешке у књизи учињене на се примио, што су оне оголићене, и изнесене то је опет друга ствар. Сваки отац одговара за своје духовно чедо, па и господа су узела да су замјерке учињене књизи г. Шпадијера, учињене лично њему. О подметању нијесу ништа могли изнијети, осим ако није то што је нешто из Приступа (без значаја за саму расправу) изостало. Ја сам то учинио ево сад у Одговору на Одговор, а што је разумије се по њих горе.

Је ли пак било подметања код мене или код њих, нека људи сравне и једно и друго па и ово треће, те ће се увјерити, колико истине лежи

у мојој оцјени, њиховом Одговору и у овом мом: „Одговору на Одговор“.

Нијесам мислио да ће г. г. погријешити на неколико мјеста *изнесено* (што сам већ у почетку исправио и показао што их је помело), *изнешен*, *унешен*. Међу тијем то је требало рећи: *изнесен*, *унесен*, *изнесено*; или пак да напишу *слушаоца* мјесто *слушалаца*. Да сам хтио тражити ситне погрјешке, нашао бја их прилично, но ја сам их узео да су штампарске, те нијесам могао помислити да тако „обичне ствари“ гријеше, као они што су мени уписали у погрјешку и рекли: да се не каже *аманцишовати* но *еманцишовати*.

То је мој Одговор на Одговор. Може бити да ће г. г. и на ово одговорити, а ја им дајем ријеч, да више нећу улазити у препирку ни с ким о Граматици г. Ђура Шпадијера. Ако је г. г. по вољи о језиковнијем питањима и даље расправљати, ја им стојим на услузи, и радоваћу се том послу. О чему другом можда ће бити још говора другом приликом, а Богу хвала само нам се нука, доста и доста материјала.

Кад сам узео да оцијеним један уџбеник, знао сам, и говорили су ми пријатељи, да је то незахвалан посао; посао који повлачи за собом много којешта: омразу, оговарање, подметање, интриге и томе слично. Све сам то знавао, као и то да ћу се замјерити пријатељима, протекторима, рођацима и другијем људима, који би ради, да нико о њихову раду не смије говорити, осим ако неће да им кади, да им цјева славопојке или бар ћутећи да им одобрава. Мене је руководио напредак наше основне школе, напредак рада у њој. Није ми мило, да нам се смију, да нам не пребацију: како смо далеко изостали у том послу; да излази по листовима, како нијесмо, кадри ништа

створити самостално и на пошљетку да нам изнесе *илагијатство* — књижевну крађу.

Прије недавног времена, један угледни српски часопис донио је мале приказе наша два уџбеника, који су одређени за основне школе, гдје се јасно показало с колико су *важње о својини* рађени. Другијем ријечима изнио је да је из другијех књига преписивано. Оваквијех примјера биваће све чешће и чешће, ако се не пође другијем правцем при из ради школскијех уџбеника. Како ће то бити, нека се промисле г. г. за то пована, па ће доћи до закључка сасвијем противног, но што је до сад било.

Ето, то ме нагнало, да улазим у један посао ни мало ни користан ни пријатан по мене лично. Видио сам, а и свако види да у раду око писања и издавања школскијех уџбеника у нас постоји неки начин за који мислим — нека ми се опрости на смјелости — да је неправилан. А гледаћу и даљим радом да то докажем, да покажем, да ово што је до сад рађено није донијело онолико користи, колико би право било очекивати; колико би иначе могло бити, да је *конкуренција слободна*, да се рукописи за уџбенике не дају скоро искључиво члановима Школ. Комисије или њеним клијентима на реферат; но и коме другоме. Има људи на Цетињу и изван Цетиња, а који нијесу у Школској Комисији, који би могли дати свој стручни суд о поједињем уџбеницима (себе ту не мислим). Зашто те људе мимоилазити, кад су већ одавна и као књижевници и као ваљани професори и учитељи признати као способни? Сем ако је ту бојазан, е неће дати повољан суд о ономе што није добро. Па зар не би и мање труда и мање новаца стало државу да се један

добар уџбеник било српски било хрватски, а за који се критика лијепо изразила, препише и удеси, с допуштењем пишчевијем, према нашем дијалекту, кад већ хоћемо да имамо уџбенике. Ово вриједи бар за оне, што их можемо позајмити. То је мање срамота, но исто узимати туђе па га протурати као своје. Неки су ми пријатељи Школске Комисије говорили: Зашто ви, који критикујете наше уџбенике, не напишете боље, те би то више користи донијело, но да се препирете. Јест, то је лијеп приговор но и на то ћу одговорити, колико ми се допушта.

Ко би гонио критичара, да пише оне књиге, које критикује; ко би гонио једнога човјека који оцјењује једно умјетничко дјело на примјер: слику, пјесму, приповијетку, грађевину и т. д. и т. д., да он нешто на томе ствара, тај би без сумње гријешно. То би значило да пјесника може критиковати само пјесник; умјетника умјетник и т. д. Пјесника, умјетника или ма кога другога може критиковати, онај што је читао добре пјесме, што је гледао радове правих умјетника, што је пратио литературу, те искусио сам, што је добро и умјетничко, или то научио од другијех, који су признати да имају добар суд.

Ово би било доста као одговор онијема на њихов приговор. Могао бих ићи још даље и баш их увјерити, да им је приговор неумјесан, но тијем бих вријеђао нечију осјетљивост, што нијесам рад.

При крају ћу рећи још неколико ријечи:

Увјерен сам, да исправљајући туђе погрјешке, губим много времена; увјерен сам да ћу на се дићи хајку и морати бити спреман да чекам нападаје и стварне и личне, као

што ту скоро рече један који је био у сличном положају.

Код нас у књижевности још влада женска осјетљивост, а стварне се замјерке сматрају као личне увреде; гдје се у „ја“ ма чије било не смије тицати. У таквијем приликама писати критике значи тицати осипак. Завршићу у главном његовијем ријечима: Не пишем по поручбини нити коме за инад или коме за љубав, нити пак због каријере или славе, него сам написао и оно прије и ово сад, а и у будуће писаћу само онда, кад мислим, е треба да свој суд кажем о оваквој или сличној ствари. Чинио сам то отворено искрено и објективно. Што је ово извјесној господи неповољно, криви су они што су рђаво писали па и они који су пустили да се то рђаво на свијет изда. Ако је коме моје оцјењивање изгледало по мало жучно, вара се; то никако није било из личног нерасположења према писцу, што ће и сам посвједочити, нити пак према коме другоме, но из огорчења, што дјело које сам оцјењивао није било боље.

И опет велим: „ко бесједи што хоће, мора чути што неће.“

Цетиње

Мирко Мијупковић.

Пролог и апотеоза за „Горски Вијенац“

ПРОЛОГ

Написао Др. Лаза Костић

На Ловћен гледах, у сну, с Цетиња,
пун зазора, ка' негда, дјетиња.
Испитљив, ал' у смијерној молитви,
прозборих оној светој колиби:
„Пјесниче, друже, душе, што ти би
те тамо попе свог тијела прах.
у громове, олује, град и страх?

Нијеси л' зар свог праха био сит
 опростивши се земне трпије,
 но, попут праха оца Србије,
 у душе своје уплете га нит?
 Зар праху да се душа поклони
 у самртни у час напокони,
 те да га дигне собом узгори
 да опроштају час не ускори?
 Ил' тајне те што покрива твој хум
 разумјет' не ће никада наш ум?
 Да л' за то прах свој попе на тај ком,
 да с њега гледаш душом жалосном,
 гдје племе твоје слава мртвим сном?
 Па реци, наговјести, дај ми знак,
 што видиш отуд, свјетлост или мрак?
 Видиш ли врага, оног старог, твог?
 Једва га видиш, сломио га Бог.
 Виђиши су му сад крпетине,
 а мач и крума подсмјех свјетине.
 Ал' многи други створио се враг,
 час ту, час тамо, свуд му видиш траг.
 Има их грдних, има виђених,
 има их голих, има кићених,
 час мислиш није никакав им број,
 час навале ка' љутих зоља рој.
 Ал' који је, у врашком сјемену,
 најжешћи крвник твоме племену?

— — — — —
 На Ловћен-капи замагли се храм,
 облачак над њим, црни један прам,
 сијевну муња по том прамену,
 ка' да су слова у том пламену,
 лијено читам што ми пише плам:
 „Док на ту земљу ови стоји кам,
 најцрњи враг је Србин себи сам!“

„АПОТЕОЗА“ КАО ЕПИЛОГ

Написао: Јован Живојновић

Призор први.

(У цркви песниковој на Ловћену гроб Петра II Петровића Његоша. Паноћ је. Око гроба песникова стоје сви учесници у „Горском Вијенцу“ у виду венца. На једном предњем крају Милош Обилић у својој косовској опреми, а на другом Вук Мићуновић. Усред венца остраг владика Данило, а између њих у кругу имашаши Црногорци наоружани као у „Горском Вијенцу“. Пред целом појавом вила)

Вила, Милош Обилић, владика Данило, Вук Мићуновић и сви учесници у „Горском Вијенцу“.

Вила.

Ево мене, мили роде српски,
 Ево твоје сапутнице старе,
 Сапатнице у невољи тешкој,
 Утешиле у јаду и беди,

А веселе дружбе у радости.
 Кад си царске проводио дане,
 Ја ти левах у милине миље;
 Кад си тешких рана допануо,
 Ја ти бирах лековито биље.
 Моја беше по горама влада:
 Кад ти цари у лов долажаху,
 С њима дѣлах господске радости —
 Натпевах се с њихови јунаци,
 А надлетах с' сивим соколима.
 Моје гора беше прибежиште:
 Кад ти царски помрчаше двори,
 У горе се зби и твоја нада —
 Опет с њоме ја сам друговала,
 Хајдуци ти душмане гоњаху,
 Ја их слављах уз гусле с гуслари —
 Те без царства српског и царева
 Опет име српско прослависмо,
 Да одјекну широм свега света:
 Мудраци се простоти клањаху.

Али среће коло се окрену,
 Те си гору своју запустио,
 По њој путо поклич одјекује.
 У горици нестале хајдука,
 У пештери не виде се виле,
 Нити воде коло чаровито
 На ливади срам летњег месеца.
 Оне сад још у причама живе,
 Да се њима деца забављају,
 А смеје се народ остарео
 Такој лудој дечијој забави.
 Ти си био сунцу на заходу:
 На врелу се напио мудрости,
 Чудне воде и чудна напитка —
 Од њега ти пуче пред очима!
 Пронашао си књиге староставне,
 Из њих читаш тајне провиђења,
 Шта ће теби бити до послетка.
 Узлетео си небу под облаке,
 Те похватио муње и громове:
 Муњом своје обасјао градове,
 А гром справљао да гониш душмане.
 На облак си узду натурао,
 Упрегао га у кола ватрена —
 Те сад грмиш гором и долином,
 Као по небу громовник Илија.
 Пештере си наше растурио,
 У утробу земљи заронио
 И открио понајдубље тајне:
 Освојио и вилинско царство —
 Надмудрило ђаче учитеље.
 Од мудрости такве и погледа,
 Од светлости муње проницаве,
 Вилинска се расу полутама;
 А од треске с коловоза твога,
 Којим грме гвоздени точкови,
 Побегоше из горице виле

У високо царство поезије,
 Јер на земљи прогледаше слепци,
 Не требају за руку водиле —
 Дан и ноћ се сада не разликује,
 Обоје је равно обасјано;
 Умље људско не зна за препреке,
 Само себи осветљује путе.
 Ал' кад тајна жица у прсима
 Затресе се људству поноситу,
 Па осети надземаљске сласти,
 Што уздижу дух му очарани,
 Те спајају с Богом човечанство
 Преко душа божјих посредница —
 Тад са страхом к овима приступа
 И дозивље виле загоркиње,
 Да га дижу из земаљске сфере
 У близину божјих миљеника
 И у коло слављеника дичних;
 Благодарност кад душом запоје
 У грудима задњих покољена,
 Кад народна приноси се жртва
 И народна припаљује свећа
 Прослављачу генија народног:
 Тад куцате на вилине двери.
 Па дођите! Ја вам их отварам.
 Прославите узнесене дјуше
 Дичну славу, што вам је у души —
 А на овом вилину огњишту
 У гозбама вилиноскога створа,
 По избору како вам је воља!
 А ја видех већ, шта сте изабрали:
 С ђердана ми бисер онајбољи,
 Те се с крњим сад кретох украсом,
 Да долетим до ловћенског вуса,
 Где још лежи мој славни првенац.
 Да му на гроб и ја ставим венац.
 Ето и ја тај полажем венац
 На гроб земни, мој мили мезимче!
 „Горски Вијенац“ на гроб горском сину.

Вук Мићуновић.

(Усхићено и зачуђено гледи Обилића).
 Благо теби данас, наш владику,
 Благо свима нама до вијека,
 Ђе се твоја испунила дивна —
 Е је сиша Милош међу Србе.

Владика Данило.

О, узоре и дико јунаштва,
 Племенита кнежева војвода!
 Које чудо данас обасјало
 Намучену нашу Гору Црну
 И какво је божје провиђење —
 Да ни опет стојиш на поприште
 Земље наше крвљу ускипјеле?

Милош Обилић.

Децо моја, јуначко потомство
 И радости моја од Косова!

Чуду овом ви се домишљате
 И мислите: на земљи стојите.
 Данас земља не зна за чудеса,
 Нит се на њој тако штогод збива —
 На њој наше преста царовање,
 Откада се растадосме с њоме
 — Ваше, децо, исто као и моје —
 Тек нам име на њојзи царује
 И запаја подмладак поштењем.
 Не видите л' по овоме друштву,
 (Показује вилу)

Да земаљско то није другарство;
 Не видите л' овај знак по среди —
 У цркви је вама непознатој,
 Непознато ново обележје!
 Што би с вама и шта ово значи,
 Нек вам вила ето протумачи.

Вила.

Мој јуначе, Мићуновић Вуче
 Ти си себи судбину прореклао
 И давно те она постигнула:
 Те нам трептиш као јасна звезда
 У дивноме царству поезије.
 — Песма те је у њ уздигла српска,
 А од српског најбољег певача.
 Песма диже у звезде јунаке,
 Чува дела да им не утрну;
 Јунак живи у песми певача
 Са земаљског ускренут бојишта;
 Ал' том песмом и певач се диже
 У висине њиме опеване,
 Међ јунаке песмом узвишене,
 Да у створу своје вечно живи.
 Данас стога на колих времена
 На устук сам точак закукала,
 Те довела претке прослављене,
 Да се славном унуку клањате.

Милош Обилић

Врлина је вечна, неумрла,
 Нит рођена, нит киме створена,
 Већ са Творцем живи од искони,
 А у њему и у делима му;
 Њу видимо у вечности целој —
 Ма са ког је краја погледали,
 Заслужује да јој се клањамо.
 Који служе једноме олтару,
 У коло се они постављају,
 Да им олтар остане по среди —
 Коло нема краја ни почетка,
 Не одваја потомак од претка
 Растављање тренем у вечности.
 „Где ваш Милош над сенима влада“ —
 Не познајеш ни стара ни млада.

Вила.

Ал' што силно силази с висина,
 У дђ да се углиби не креће,

Већ кад нађе, чега ради дође:
 Уздиже се с бисером из мора,
 Ил као с росом зрак сунца озгора,
 Те стопама сина Божијега,
 С узвишеним пут висина тежи.
 Нисмо дошли, ту да останемо,
 Већ да своје с' собом понесемо —
 За овога ми имамо сина
 С врх Ловћена и виших висина,
 Дође време да место промене,
 Час му куцну за друго сељење.
 Он је луча, да свом роду светли,
 Те пре још, нег' што запоју петли
 И нег' звезде небеса прејезде,
 Узнесимо и њега међ звезде!
 „Благо оном ко довијек живи,
 Имао се рашта и родити!“

(У том завоне звона, запуцају пушке, улави коло Црногораца и Црногорака. Вила се повлачи у дно са својима и залазе иза поворнице. Платно црквено у дну поворнице подиже се и на облаку појављује око сенке владицине венац пређашњих јунака из „Горског Вијенца“ са Милошем Обилићем изнад њих виллом с леве стране)

Црногорац:

Сретна ли вам слава, Црногорци,
 Дична слава најдичнијег сина,
 Што га игда роди Гора Црна.
 Колико је висок овај Ловћен,
 На који се сад, ево, успесмо,
 А до цркве владице нам Рада,
 Да с' његову гробу поклонимо —
 Он се више уздига' од њега,
 Те је видан данас Српству целом.

Народ пева:

Боже драги части и поштења,
 Изведи род наш из искушења;
 Саслушај му молитве и хвале:
 Високо му дигни идеале!

Боже драги, св'јета родитељу,
 Размакни му ону маглу вељу,
 У висине вид му скрени свете,
 Да спасења стазу не помете!

(„Браник“ број 13. од 1902 год.)

К њ и ж е в н о с т

Десет прича Бранислава Ђ. Нушића.
 Издао Милорад Павловић. Београд. Елек-
 трична штампарија Павловића и Стоја-
 новића. 1901. Стр. 240. Цијена 150 дина.

Г. Нушић има жељу да се поигра са срцама својих читалаца. Једанпут он им даје радове, који их могу растружити

до суза, други пут он им износи пред очи слике, које их могу насмејати до суза. То, у осталом, није првина у нашој књижевности: тако је радио Стерија, тако Војислав, тако Змај, а данас тако ради и Домановић. Нушић је такав и у драмама и у причама, и да није неких сличности у реченичном склопу, извесних сталних израза, и једног нарочитог начина којим Нушић појачава било комичне, било драматичне елементе у својим радовима, нико не би могао погодити да је *Кнеза Љву од Семберије* и *Протекцију* писао исти човек. Тако стоји ствар и са *Рамазанским вечерима* и са књигом о којој је овде реч. У почетку свога рада Нушић је пошао хумористичним правцем, и његови *Листићи* красан су пример лепе заједнице ведрога хумора и благе сатире. После, ваљда са годинама, дошла је озбиљност, и Нушић у мало што није постао кандидат за неку врсту обичнијих научника својим делом *Крај обала Охридскога Језера*. До душе те његове покушаје дочекао је један од правих научника с неким једва скривеним негодовањем, али Нушић је познат са своје немарљивости према критици, па ма с којих страна она долазила. Тако је, баш после тога полуанатемисаног дела израдио једно још веће, којим ће Матица Српска обдарити ускоро своје читаоце. Не прекидајући тај свој, да речемо, научни рад Нушић је у часовима одмора написао своју повнату драму: *Тако је морало бити* и издао зборник прича, под мухамеданским насловом: *Рамазанске вечери*. То је обоје било озбиљно, па поготову и жалосно, јер је било и озбиљних људи (мислим по положјају), који су бар уздисали при гледању и читању ових ствари

Десет прича написане су у шаљивом тону, а излазиле су, бар неке, у часописима. Од њих је најбоља: *Кикандонска посла*, која показује чиновника навикнута да пошто по то ствара изборе стереотипном полицијском вештином, која се у нас предаје с оца на сина, т. ј. од владе на владу, скоро без разлике личности и странака. Ако у тој причи и народ излази у нешто ружној слици, то није из жеље пишчеве да исмеје демократске идеје, већ из познате наклоности Нушићеве ка навлашном појачавању комичности у појединим призорима. Нушић не може да се умери; он жели што јачи ефекат, и под његовим пером ствари комичне добивају облик карикатуре. Код њега то не бива из какве по-

себне тенденције (као што је случај са Сремцем) него из страха да неће бити довољно смећа, ако се комични елемент одржи у извесним границама, у оним, у којима се одржава и у животу. Та погрешка једва да није заједничка и најбољим хумористима: Дикенсу, Гогољу, Додеу, а већ Твена не треба ни спомињати. Само, код њих је то преувеличавање споредно, случајно и местимично, док код Нушића оно чини главни састојак приче.

Друга, лепа прича то је *Тримаести*, али је њена идеја неважна, скоро неозбиљна. *Максим* је по идеји много боља прича, и има да буде као неки контраст извесним конзервативним причама у нашој књижевности. Него, ову причу као да је ослабила обрада, управо баш та тежња Нушићева да извесну ситуацију учини што комичнијом. То је учинило те Нушић свога јунака није провео кроз такве прилике у којима ће се најјаче изразити његова личност, већ је посветио споредним стварима већу пажњу, и уплео у причу више личности но што треба.

Надгробно слово има красну замисао, само је прича нешто мало развучена, и ако је по обиму мала. *Divina comedia* има стари, врло познати мотив, а и *Одбор за пренос косицу* није нова тема. *Наше архиве* опомињу на једну француску причу о човеку, који је добио слона на лутрији, и имао због тога много непријатности. Нећу рећи да је Нушић знао за ту причу (која је, у осталом и у нас преведена), али је сличност доста приметна, и ако је Нушићева прича разрадом измакла испред француске.

*

Није само претераност у сликању комичних призора мана Нушићева писања. Има још једна ствар, коју човек не може оставити без помена. То је *обичности* мотива Нушићевих, опажање онога што сви опажамо; подсмевање ономе чему се и без приповедања смејемо. Нушић види што види и непосвећена гомила, само што то каже књижевније и са више досетке, но што би то обичан описивалац изнео. Нушићева је способност посматрачка у овоме правцу можда јача по интензивности но у обичних људи, али није финија, није продирљивија. Међутим, треба видети неозбиљност и у стварима које маса сматра као узвишене и смешне у ономе нешто што ми други гледамо као на озбиљност. У животу је пуно појава које заслужују подсмећа,

али које се вешто сакривају, те пролазе кроз свет праћене поштовањем. Да се оне открију како ваља, потребно је често издићи се изнад нивоа обичних посматрача, бити јачи духом и смелији срцем, и ударити на оно што други уважавају. Нушићу, може бити, није толико недостојала храброст, колико моћ да доиста проникне дубоко у људске акције и у побуде тим акцијама.

Београд.

Јаша М. Продановић

Домаће његовање и васпитање дјеце у Црној Гори. *Написао Андруја Јовићевић. Цетиње, к. ц. државна штампарије. 1901. Цијена 50 новчића. Страна VI и 104, на осмини.**

(Свршетак)

Ето нас са срећом на посљедњем одјељку књиге, којему је наслов: „Назори о женидби и удадби. Sprema за друштво и јавни живот.“ — И овај се одјељак почиње досадном химном, којом је и књига почета, — све само „крупне“ ријечи о назорима Црногорца: о женидби, о дјеци, о оном, који нема дјеце и „прочаја.“ — Износи се затијем подаци о томе у које се доба Црногорци жене, па назори народни о том од кога се треба оженити. — На супрот понечем од оног, што писац о овом посљедњем вели, ми тврдимо, да је оном нашем народном: „никоговина“ у велико основ у народном поимању васпитног значаја. Ако је неком ништавство укоријењено у породици од прије но се он родио и васпитао и он мора бити ништавчина, јер су га ништавчине и васпитале — наравно у духу својих особина. Зато није „најглавније“ да човјек при женидби пази, да она, којом се мисли оженити, буде на очи: „поштена, здрава и дорасла за удадбу“ — како писац вели на 100. стр. своје књиге, јер „поштење“ удаваче може бити привидно, те се свакад треба обазрети на њеног васпитача — родитеља. — Сложили би се с писцем у ономе, што каже да се не треба грабити при женидби на главарске кћери, наравно

* У првом дијелу ове оцјене, штампаном у свесци „К. Л.“ пред овом, поред повише ситуацијских штампарских погрешака поткирале су и три, које кваре смисао ставова у којима су, те смо их принуђени овдје исправити. На страни 383. у првој колони, а у 31. реду, бројећи овог, стоји „радом“, а треба: „редом“; на истој страни, а у другој колони, у 6. реду овог стоји „видјећемо да је у цијелој књизи“, а треба: „(а видјећемо, да је у цијелој књизи тако)“; у истој колони, у четвртог реду овог, стоји „редовима“, а треба „редовима.“

сложили би се полазећи од правила да се треба оженити од поштена човјека, без обзира на његов положај; али свакако морамо напоменути, да су код нас главари бирати по чојству и поштењу (а опет то су народни људи), те ваљда онај који се жели од њих оженити има *што* у обзир. Допуштамо да од овог има изузетака у смислу пишчева тврђења, али изузеци су — изузеци.

Напоменули смо и осудили много шташта од онога што г. Јовићевић у својој књизи говори на морални живот Црногорца, као нпр. што је оно његово сликање нашег сијела и томе слично, и читалац је свакако у томе с нама, али ево да се чудимо и ми и наш читалац и сви они, који бише осуђени да читају г. Јовићевићево „сочињеније“. Ево гдје г. Јовићевић на 103. стр. своје књиге потири све оно што је раније у књизи рекао о систему црногорског домаћег и друштвеног васпитања, јер ако су заиста Црногорчеви назори о свијету — о животу онакви, какви се на овом мјесту цртају, не може бити ријечи о оној тако рећи покварености наше младежи, коју је г. Јовићевић на неколико мјеста у својој књизи истакао. И овај став у књизи у срањењу са онијема, који му претходе доказује да писац књиге, коју пред собом имамо, кад је исту писао, није ни најмање водио рачуна о томе шта ће написати, није се ни мало постарао да бар поједини дјелови у књизи буду у складу, те да се у једном не пориче оно, што је у оном пред њим тврђено. Ради примјера да наведемо само нешто из овог става: „Црногорац још жели живјети духом и животом горштака; он воли простоту своје домовине и своје куће; њему је мио живот праћеда, који је мрзео кинђурење и лукавство, подлост и ништавило, неваљалство и безобраштина“. — Ово је, да рекнемо, све лијепо и красно, ми потпуно вјерујемо, да ове особине постоје, у главном, код нашег народа, али како пристаје уз нас г. Јовићевић?! Шта ћемо с онијем његовијем „драмњем“ на црногорском сијелу, што је у ствари уникум безобраштинине?! Према самом овом може се оцијенити пишчева недоследност, која се у овој књизи огледа — Поред осталог писац нам у овом одјелку открива, да Црногорац мрзи „ускогаћу“ и модерни живот јевропски, а Турчина да за чудо не мрзи — напротив „он га сувише воли.“ Неће бити баш тако, занаго! Ово вам се може најблаже назвати *мазане ријечима*. — И знате ли што још стоји у књизи на овом мјесту? „Срећа је што је била антипатија

према животу непријатељских комшија и сачувала је дух његов (Црногорчев), те се зарана није покварио, него се данас може под притиском велике и моћне руске културе развијати правилно“ Нека се потруди и читалац с нама, да разријешимо овај ребус, којим се г. Јовићевићева књига завршује!... Како смо ми наш дух задржали непокварен, кад се у цијелој књизи провлачи као црвени кончић оно, што нас карактерише не баш као чедне; какви ли је тек то код нас „притисак“ руске културе? Дали писац уопште има појма о том што је то *култура*? Ово вам је заиста чудан завршетак књиге!... Као да је писац намјерно хтио да у томе завршетку представи, шта му дјело вриједи!...

*

Када смо овако пропратили материјал књиге, да сад рекнемо коју о њој уопште.

У првом дијелу књиге писац се могао потрудити, да опише како се његују црногорска дјеца уопште и да изнесе оно што је код Црногорца типично у том његовању. Наравно Црна Гора није једно мјесто, једно племе или нахија, већ је то земља повећег простора, а са особитим географским положајем, те има између појединих њених крајева великих разлика у народном животу уопште, па је та разлика и у његовању дјеце; а писцу је била дужност, кад се већ овог посла прихватио, да изнесе те разлике паралелно и систематски, и да их оцијени, а он од свега тога није ништа учинио, (а није ни могао учинити, пошто му и нијесу познати сви крајеви наше отаџбине), већ је набацао нешто материјала без икаквог реда, и нека човјек прочита и сто пута оно, чиме је г. Јовићевић попунио своју књигу, опет неће ни појма имати о његовању дјеце у Црној Гори, ако му је то његовање дотле било непознато; из тог читања неће стећи појам ни о његовању дјеце у оном крају Црне Горе, који је свакако писац у својој књизи узео као модел за сву Црну Гору, што, према оном што рекосмо о разликама наших крајева, није смио никако учинити. —

Тема, која је стављена као наслов другом дијелу г. Јовићевићево књиге, од великог је значаја, те је и тај дио књиге много значајнији, по предмету којим се бави, од првог дијела. Писати о домаћем васпитању у Црној Гори заиста је замашан посао; ово би била идеална тема и за педагошку докторску дисертацију.

Породично је васпитање предмет практичне педагогике и о њему као о таквом не може бити ријечи без обзира на *стварне животиње прилике*, а те прилике у Црној Гори створиле су за неколико вјекова црногорско *домаће и друштвено васпитање* таквим, да је оно било, и јесте још, веома карактеристично и изузетно од васпитања и у осталим српским земљама, а за друго и да не зборимо. И сад ономе, који се подухвати да пише о том васпитању, дужност би била да баца прво поглед на те животне прилике у Црној Гори, које су Црногорца пратиле од вајкада, па су у многومه с њиме и данас, и за тим да испита све васпитне елементе код нашег народа, који су у вези с тим приликама, па те елементе да подведе под моралне идеје, те да их према одређеном научном критеријуму оцијени. Кад би све то човјек урадио, видио би да није случајност, што је Црногорац био (и јесте у главно и данас) онакав каквог га знамо; видио би да га је таквим створило вријеме у ком су народом нашим владали принципи, које су принципе стварале прилике или су их можда створили генији, који су се морали бочити с тим приликама, па је од генија примио принципе народ и њих се строго држао (а у главном и данас их се држи). И сад треба да се данас јави ако не геније, а оно бар научена глава, да те принципе испита и оцијени према принципима научним, и његово дјело о том било би оно, што никад није могло бити дјело човјека, *који не зна ни педагогике ниши помоћних јој дисциплина*, те пишући о црногорском домаћем васпитању, само је то васпитање оскврнавио. — Да, да, чудна је то ствар, кад неко може писати о црногорском домаћем васпитању, а не поменути *гусле јаворове*, ту магичну справу; не дотаћи се услова у којима се развише карактери изванредни, ријетки у светској историји; говорити о младој Црногорки, па износити њено „дрмање“ на сијелу (нека ми читаоци опросте, што морам цитирати из књиге овакве баналне изразе!) а не рећи ништа о том како је она постала таква да са бојишта, на којем јој је брат први пут као ратник био, очекује, да се извијести: је ли јој браћо покорио старе, што би јој много теже било, но да је на бојишту главу оставио. Мајка попа Мила из Марковине, Јела Петашева из Шаранаца и многе друге Црногорке биле су узори за стварање оваких приципа. — А ваљда се за два деценија од како не ратујемо није наш народ

могао толико дегенерисати, да један његов син пишући о народном васпитању толико буде разочаран данашњицом, те да у свом раду ништа скоро не помене од онога што је Црногорца начинило *Црногорцем*. — Ми не вјерујемо, ми знамо, да црногорско сијело није данас онакво, како га писац описује, већ и данас на њему брује гусле, чује се пјесма и прича о нашим вукобашама Истина има „културтрегера“ који кваре наше народне назоре о моралу, али је наш народ још чедан, те није доцкан на данас, да се на темељу народњег васпитања отпочне систематско васпитање по науци.

Излагање у једној књизи овог, што наведеномо, било би излагање нечега стварног — чињенице би говориле, те не би нужде било писцу, да чудноватим хитпама „замазује“ оно, што је за своје земљаке ружно рекао.

Поред тога што је г. Јовићевићева књига никаква по садржини, она је још и рађена без имало озбиљности с погледом на спољашњи облик материјала који је у њој; рађена је управо некњижевнички, што је читалац могао видјети и из оног, што смо из књиге наводили. Књига представља један концепат, који је саставио недовољно писмен човјек, па га онако испод невјешта пера непоправљена послао у штампу. Језик у књизи не само да нема једрине и љепоте, већ је скроз нелогичан, управо то је језик чудноват: нити језик проста сељака, нити пак онај, којим се служе људи од пера, већ нека чудна мјешавина — права збрка од ријечи и реченица, збрка која прелази у бесмислицу. — Има врло много и погрешака у ријечима. Књига кипти варваризмима, без којих наш језик може врло лако, као нпр.: абитић, врешко, гуловна, нетомилство, фацулет, сумањкавају, галијоштина, фацно итд. Писац пише *одалши* мјесто *ходати*, *аљина* мјесто *халјина*; недосљедан је па пише нпр. час *галиоштина*, а час *галијоштина*, час *циљ*, а час *цијељ* итд. Пише „без да“ што није наше (њемачко: ohne dass). Писац не зна гдје треба употребити четврти, а гдје седми падеж са предлогом *о*, па пише: „не отимају се о томе“ (стр. 19.), „огријешити се о својој светој дужности“ (стр. 52.), „гријеше се о својој дужности“ (стр. 82) итд; не зна такође ни употребу предлога *на*, па пише: „чешће пута је на муке“ (стр. 17.).

И шта да наводимо даље?!

Али још нешто!

Није могуће при критиковању једне књиге исту апсолутно апстраховати од извјесних појединости, с којима је књига у вези, те и нама нека је допуштено донијети овдје ово неколико напомена што сљедују!

Неки људи чезну за тим, да што више својих писмених радова предаду јавности путем штампе, не водећи рачуна о том да тај пут некога доводи до имена *књижевник*, а некога до имена — *надри-књига*. — Мегаломанија је велика болијест уопште, али ко уобрази да је књижевник, а у ствари није, то је болијест над болијестима. Истина ова манија није данас толико необична; имали смо прилике видјети и таквих „књижевника“, који нешто напишу, штампају о свом трошку, стрпају по неколико егземплара свог „умног“ производа у какву котарицу и носе то по шеталиштима, те нуде на продају хвалећи узгред књигу и коментаришући о њој онако усмено. Но бар ови људи не траже рекламе од другога, али шта ће од оних, који нпр. напишу лошу књигу; буду такве „среће“ те им се књига и штампа, па некоме буде до тога, да дјело провуче кроз прете, изнијев о њему стварни суд, ни мало не мазећи писца (мажење у књижевној критици доноси назадак; ако је нешто на слабој основи, треба учинити, да се што прије сруши, кад и тако мора пасти), а писац се разгоропади, па у својој „антикритици“ триста брука на оцјењивача своје књиге ни с чега другог, до с тога, што се човјек усудио рећи му нпр слично оном „не издува чега немаш“. — Критика је борба духова и у самој њој су и писац критикованог дјела и критичар активни борци, јер ако други залута у својој критици у беспуће, он *на се* баца бреме; ако ли је пак погодио правим путем, не помаже „одговор на критику“ ама баш ништа, него и одмаже аутору, јер му онда посао изгледа, као кад би човјек хтио опрати своју умрљану хаљину каквом глибавом водом, те мјесто да је опере он је још више умрља. Није богме никакав утук, ако неко рече свом критичару, да је скоро оставио ђачку клупу; јер има примјера, да су многи критиковали баш с ђачке клупе и то добро критиковали. Тим мање има смисла у одбрани оваку напомену стављати кад нпр. писац критиковане књиге није никад ни завирио у школу, коју је скоро оставио његов критичар. Какав ли је тек виц у томе, кад се нпр. у одговору на критику, вели дотичном критичару, да пабирчи по дјелима извјесне науке, те тим

пабирцима пркоси некоме, а овамо, кад се све потанко види излази, да је критичару призната из те науке стручна спрема, а писац критикованог дјела, тек чуо да иста наука постоји. Или рецимо критичар примјећује да је слаб језик у дотичној књиви, наравно циљајући на чистоћу, једрину, лепоту, логичност језика итд., а у одбрани као „утук“ на то наводе му се неки технички термини, које је он употребио у критици, термини, који су у нашем као и у другим, много богатијим, језицима добили грађанско право (а најчешће се без њих и не може). И рецимо тек се та примједба у антикритици ставила као примјер „лошег“ оцјењивачевог језика — неколико редака послје ње — наплазите у одговору на ове „чисто српске“ ријечи: „факта, факта, критичару!“* — Вјера и Бог, ако би се баш и имало право извјесном критичару банално добацити, да је у критици „млатио глогиње“, антикритици с елементима оваким, какве за примјер наведосмо, могло би се рећи да личи на то, као кад би човјек већ омлаћење глогиње купио, набадао их на игле бочке и поново их млатио! — Каква ли је тек и духовна и морална сиротиња, кад неко у одговору на критику истура друге пред собом као грудобран?! — Још једна је важна карактеристика, која се опажа у одбранама наших лоших писаца. То је оно турско „аша“. Сто пута му јасно доказали, да му је рад слаб, он неће да то призна!

Наша прногорска библиографија није била опсежна, али је била таква, да нам је служила на похвалу. На нашем су землишту поникли и такви књижевници, чија се дјела преводе на језике оних народа, који су велики по свему, па и по својој литератури, а ув ове је геније ивјестан број наших радника, чији ће радови заузети лијепо мјесто у српској литератури. Али „што је ово ево неко доба“! Штампа свако што замрчи, те и није чудо што нпр. један Др. Черни пропраћајући на једном мјесту књижевност у Црној Гори говори упоредо о *Бегушу* и некијема нашим „писцима“, који по никаквом суду не могу имати везе са књижевношћу. Али ето штампали су своје „радове“ и ти радови долазе у нашу библиографију, а брату Чеху није било до тога, да прочита оно, што је неко написао, већ само да дозна, е је нешто написао.** И зар не би боље било оваквим писцима, кад би

* А. Јовићевић: „Просвјета“, за септембар 1901.

** Др. Черни не помиње на реченом мјесту неколико наших одличних књижевних радника!

се могло, чак и спрјечити публикавање њихових написа, но их још потпомагати да их публикују?!

Но, поред свега, рецимо да имамо посла са сујетом људском; рецимо хоће неко пошто по то, да пише, па предпоставимо да је то и код г. А. Јовићевића. Ако је тако он може радити, али наравно више читати, а мање писати и то писати о оном о чему може писати, а и онако има поља на ком писцу не треба извјесна специјална спрема: нека ради на нашем фолклору искључујући свакад ствари, које задиру у коју науку. Јер не значи то ништа, ако неко напише неки чланак и стави му звучно научно име, а у чланку свега и свачега, као нпр. оно: „Помоћу овог предмета (извјесног) развија се код дјеце религиозно-морално **чуство и осјећање**“* и томе слично. Но и при писању обичних ствари требало би г. Јовићевићу знаће књижевног језика боље, но оно којим он располаже, те и за то му треба читања још много и много. Па и кад коју стварчицу просте садржине напише, нека је повјери којем свом писменијем пријатељу, да је исти поправи, а не одмах с њом на јавност.

Радоваћемо се ако ове напомене још коме користите, а не само писцу књиге, коју овдје пропратисмо. Потешко је кад критика, својим општрим језиком претресе лошу ствар; писцу је онда само да — црвени. Треба човек свакад да води рачуна о том, чиме ће на јавност изићи. Било је и таквих писаца, који су збирали своја ранија лоша дјела и спаљивали их, да се доцније не нађу. Кад би нешто Бог дао напретка г. Јовићевићу, сигурни смо да би и он тако радио са егземплярима своје књиге: „Домаће његовање и васпитање дјеце у Црној Гори“.

Цетиње, новембра 1901.

С. П. Вулетич.

* А. Јовићевић: „Просвјета“, јуни 1901. год.; стр. 265.

НОВЕ КЊИГЕ И ЛИСТОВИ

К њ и г е:

Vid Vuletić—Vukasović: Priček Sara Dušana u Dubroniku god. 1349. Istorička novela iz XIV v. (Preštampano iz kal „Dubrovnik“ za god. 1902.) Dubrovnik. Srpska Dubrovačka Štamparija A Pasarića. 1901. стр. 66. мале осмине. Цијена?

Покајање, покајнице и корота. Пише *Јован Ф. Иванчић*. Сарајево. Земаљска

Штмпарија. (Сепаратни отисак из „Гласника Земаљског Музеја у Босни и Херцеговини“). 1901. Стр. 19. велике осмине.

Књиге Матице Српске: број 3. Цариградске слике и прилике. Путописне црте од *Чеде Мијатовића*. Издање Матице Српске. Нови Сад. 1901. Стр. 254 мале осмина. Цена 1 круна и 50 потура.

Примјери књижевног језика пољског. Саставио *Др. Радован Кошушић*. Београд. Штампа и издање. Краљ. Срп. Држ. Штампа 1902. год. Цена 5 динара. Предговор и преглед садржаја XXII, Примјери 220, Скраћене ријечи XIII и Речник 226 страна.

Одговор *М. Мијушковићу* на оцјену моје граматике. Написао *Ђуро Штудијер*. Прештампано из „Просвјете“ свеска XI и XII — 1901. године. Цетиње К. ц. државна штмпарија.

Л и с т о в и:

Срђ. Лист за књижевност и науку. Власник, издавалац и одговорни уредник *Анђаун Фабрис*; главни сарадник проф. *Луко Зоре*. Дубровник. Излази два пута мјесечно у свескама од 2—3 табака. Цијена је листу: за Дубровник и Аустро-Угарску на годину круна 12; за иностранство 15 франака у злату. Изашли су до сад два броја.

Покрет. Добили смо први број овог омладинског часописа, који је ту скоро покренут у Биограду. „По јутру се дан познаје“, те нам и први број „Покрета“ лијепо обећаје Лист ће уређивати одбор у којем су: *Милан Д. Димовић*, *Милан Св. Вучковић*, *Мирослав С. Јанковић*, *Никола Марјановић*, *Раша Г. Зравковић*, *Светислав Ст. Предић*, *Сима Пандуровић*. Власник *Р. Г. Здравковић*; одговорни уредник *Милан М. Јовановић*. „Покрет“ излази 10., 20. и 30. свакога мјесеца, у свескама од два табака, и стаје на годину 12 динара или круна, а поједини бројеви продају се по 40 динарскијех пара. Претплата се шаље власнику листа: Студеничка улица, бр. 41; а рукописи уреднику: Васина улица бр. 8. — Биоград.

Српска Домаја, лист за забаву и поучу. Излази у Новом Саду под уредништвом *Дра Славка Милетића*, а одговорни му је уредник *Др. Бранко Илић*. „Српска Домаја“ излази сваког уторника на 12 страна. Годишња је цијена листу 8, а за иностранство 10 круна (или динара).

Б и љ е ш к е

Готова је слика Петра II — Владике Рада, коју је превео с највјерније оригиналне пјесникове слике наш академски сликар г. М. С. Врбица, а превод је репродукован у познатој фото-хемиграфској радњи Хузника и Хаузлера у Прагу. Слика је у бојама величине 38×28 с. м. Репродукција одговара оригиналу до ситнице. — Поруџбине треба слати г. Врбици, који ће о свом трошку слике експедирати. — Без ове слике не би требало да буде ниједна српска кућа. Цијена јој је 3 круне.

Захвала Краљице Јелене. Срп. Штампарија послала је талијанској краљици Јелени шест свезака свога издања „Знаменити Срби XIX. века“, на што је на предсједника управног одбора д-ра Ј. Пачуа стигла на талијанском језику ова захвала: „Краљица, моја узвишена владарка, благоизвољела је примити милостиво поклон дјела „Знаменити Срби XIX. века“, који сте Ваше Господство и господин директор исте штампарије њој учинили преко дворске даме.

Њено Величанство, уважавајући племенита осјећања, која сте Ви и прије споменути господин изразили, наложило ми је, да Вам изразим краљевску захвалност а тако исто и свима онима, који су учествовали у том изразу привржене симпатије.

Извршујући тај налог, уједно Вам изјављујем, господине предсједниче, моје високо поштовање. — Министар краљев. дома Е. Понцио Ваља.

Српско позоришно друштво Д. А. Гинића глумује од поприје у нашем *Зетском Дому* и давало је до сад преко двадесет представа. Ова нас је група задовољила својим играњем што иједна од оних, које до сад на Цетиње долазише. Штета је само што персонал друштва није већи, како се у неким комадима не би морале важне улоге давати штатистима. Ова је околност н. пр. ту скоро нешто покварила иначе заиста лијеп утисак, који чинише играње глумаца у „Балканској Царици“ од *Николе I* и у *Цетињевом „Душану“*.

Управитељ друштва г. *Гинић* је даровит и спреман глумац, а душом је предан свом послу, те је његово глумовање тако рећи без мане. Жао нам је што простор овог мјеста не допушта, да се малко више по-

забавимо његовим глумовањем и да пропратимо све врете улога, које он игра, јер — да напоменемо — г. *Гинић* није специјализиран, те не знате, кад ће те га више хвалити, или као *Иван-Бега* у „Балканској Царици“, или као драстичног *Јованчу* у *Нушићевом „Обичном човјеку“*. — Г-ђа *Гинићка* је мајстор-глумица као љубавна трагикскиња — но пардон! у „*Кнезу од Семберије*“ представљајући кнежеву мајку показала је, да је добра трагикскиња уопште и ни у једном другом комаду није толико избио на површину природни дар ове добре глумице. — Г. *Јовановић* је одлична снага. Чини нам се да најбоље представља карактере. У овим је улогама потпуно природан. Но најочитија природност у глумовању огледа се у игрању г-ђе *Јовановићке*, која чини врло симпатичну појаву на позорници. Њене и ако секундарне улоге чине неизгладив утисак код гледалаца. — Г. *Младеновић* је добар пјевац, а у улози *Станка* из „Балк. Царице“ показао је, да може бољи бити на позорници, но што нам се у неколико прилика показао. Његов патос којим нас прати свакад, и гдје треба и гдје не треба, непријатно нас потсећа на стару глумачку школу. По природи својој могао би можда радити на класичној глуми, али за то треба извјестан степен образовања. Г. *Миловановић* је одличан комичар, а г. *Стричевић* добар ученик за драстику. Остале особе у групи ученици су у глуми, али — лоши ученици. —т—ћ.

Исправке

У чланку „*Да разбистримо*“ поткрало се неколико мјеста изостали раставни знаци као „*тачка и запета*“, а т. д. јер су истучени у машини. У почетку на некијем мјестима има „*Одговор*“ написан малијем словом а треба великијем, пошто означава овај штампан у „*Просвјети*“ XI и XII св. Тако је и граматика гдје гдје написана малијем, а треба великијем словима, јер означава одређену граматичку извјесног писца као г. *Шпадијера* и т. д. На стр. 422. у другој колони одовдо 13. ред, мјесто: *моје колеге* — треба — *моји другови*. На стр. 424. у 1. колони други ред одовдо стоји *износ*, а треба — *изнес*; између партицип и пасивни изостало је *перфек*. У другој колони 19. ред одовдо стоји *ближњег*, а треба *ближег*. На стр. 426 у првој колони други ред одовдо, мјесто *учинити* треба — *да је*. На стр. 426 у првој колони у 6 реду одовдо стоји: *неодређени*, а треба — *одређени*. На стр. 427. у 2. колони 14. ред одовдо стоји: *новијем* а треба — *новијим*. На стр. 428. у другој колони у 5. реду одовдо стоји *свјестан*, а треба *свијестан*. Може бити да има у замјеничкој и сложеној промјени мијешања *их* — *ијех* и *им* — *ијем* и т. д. Остале погрешке нека сами читаоци исправе!

